

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДРОГОБИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА**

**Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису**

УДК 124.5.: 008(477) (043.5)

БІГУНЯК АНДРІЙ ЯРОСЛАВОВИЧ

ДИСЕРТАЦІЯ

**ЦИВІЛІЗАЦІЙНІ ВЕКТОРИ АКСІОЛОГІЧНИХ ЗМІН У СУЧАСНОМУ
УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ**

Спеціальність 033 Філософія

Галузь знань 03 Гуманітарні науки

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

_____ **А. Я. Бігуняк**

**Науковий керівник: Скотна Надія Володимирівна,
доктор філософських наук, професор**

Дрогобич – 2026

АНОТАЦІЯ

Бігуняк А. Я. Цивілізаційні вектори аксіологічних змін у сучасному українському суспільстві. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 033 «Філософія». Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка. Дрогобич, 2026.

Актуальність. У дисертаційному дослідженні наголошено, що сучасне українське суспільство переживає одну з найглибших ціннісних трансформацій у своїй новітній історії. Від проголошення незалежності до сьогодення воно перебуває у стані безперервного цивілізаційного самовизначення. Кожна переломна подія, від Помаранчевої революції до повномасштабного вторгнення Росії, загострювала питання про те, які цінності є визначальними для буття українця і спільноти. Попри значний масив наукових розробок з теми, бракує системної соціально-філософської концепції, яка поєднувала б аналіз ціннісної динаміки із цивілізаційними параметрами суспільного розвитку та охоплювала б інституційні вияви аксіологічних змін у праві, освіті, мові, релігії та місцевому самоврядуванні як взаємопов'язаних складників єдиного цивілізаційного процесу.

Мета дослідження – здійснити соціально-філософський аналіз цивілізаційних векторів аксіологічних змін у сучасному українському суспільстві, виявити їхню природу, зміст, спрямованість і взаємозв'язок із цивілізаційним вибором України.

Теоретико-методологічну основу дослідження становлять інтегративно-ціннісна парадигма соціально-філософського пізнання, соціально-філософський підхід до цивілізаційного розвитку та принцип єдності теорії і практики. У роботі використано загальнонаукові методи

аналізу, синтезу, узагальнення, індукції та дедукції, а також діалектичний, системний, цивілізаційний, феноменологічний і метаантропологічний підходи.

Наукова новизна отриманих результатів конкретизується у таких положеннях: **вперше:**

- розроблено соціально-філософську модель цивілізаційних векторів аксіологічних змін сучасного українського суспільства як цілісного феномену, що охоплює ціннісно-культурний, соціально-інституційний, політико-правовий та економічно-технологічний виміри суспільного розвитку у їхньому взаємозв'язку;
- обґрунтовано авторське трактування поняття «цивілізаційний вектор» як соціально-філософської категорії, що метафорично означає спрямованість, рух і цілеспрямованість суспільного розвитку, та здійснено систематизацію ключових цивілізаційних векторів сучасного українського суспільства;
- розглянуто аксіологічні зміни в культурі в їхньому діалектичному причинно-наслідковому зв'язку з цивілізаційним вибором суспільства через алгоритм «передумови ↔ зміни ↔ наслідок», що уможливлює виявлення логіки та рушійних сил ціннісних трансформацій.

набуло подальшого розвитку:

- застосування метаантропологічного підходу до аналізу аксіологічних змін у сучасному українському суспільстві;
- положення, що цивілізаційний вибір є не лише геополітичним рішенням, а глибинною переорієнтацією ціннісно-культурної парадигми суспільства;
- соціально-філософське осмислення феноменів благодійності, волонтерства, щастя і громадянської ідентичності як маркерів аксіологічних змін в умовах російсько-української війни;

- розуміння традиції як живого механізму збереження аксіологічного ядра спільноти в умовах модернізації та цивілізаційного вибору;

уточнено:

- зміст і співвідношення понять «цивілізація», «цивілізаційний розвиток», «цивілізаційний вибір» у контексті соціально-філософського аналізу аксіологічних змін в Україні;
- поняття пам'яті, яке в сучасних умовах є підґрунтям нової парадигми соціально-філософських, культурологічних досліджень, що дає змогу по-новому висвітлити взаємопов'язані сфери мистецтва й літератури, політики й соціології, релігії та права.

У першому розділі здійснено соціально-філософський аналіз концепту цінності. Доведено, що цінність є онтологічно укоріненим феноменом, який відображає фундаментальні потреби людини і спільноти. Розкрито концепт ціннісного фактору розвитку та його роль у дослідженні сучасного українського суспільства. Показано, що ціннісний фактор є рушійною силою цивілізаційного поступу: через систему цінностей спільнота формує розуміння бажаного майбутнього і здійснює цивілізаційний вибір. Здійснено соціально-філософський аналіз понять «цивілізація», «цивілізаційний розвиток» і «цивілізаційний вибір». Обґрунтовано, що зазначені поняття утворюють концептуальну тріаду, яка описує спрямований рух суспільства до певної моделі буття. Цивілізаційний вибір розглядається не як одномоментна подія, а як тривалий процес ціннісної переорієнтації, закорінений у культурно-історичній традиції народу. Обґрунтовано методологічний інструментарій дослідження.

У другому розділі досліджено тенденції цивілізаційного розвитку та аксіологічних змін у сучасному українському суспільстві від проголошення незалежності до сьогодення. Показано, що ціннісні трансформації мають закономірний характер і формуються під впливом міжпоколінних відмінностей, ринкових реформ, революційних подій та воєнного досвіду.

Обґрунтовано авторське трактування поняття «цивілізаційний вектор» та здійснено систематизацію ключових цивілізаційних векторів розвитку сучасної України у ціннісно-культурному, соціально-інституційному, політико-правовому та економічно-технологічному вимірах. Встановлено діалектичний взаємозв'язок між аксіологічними змінами у культурі та цивілізаційним вибором суспільства, а також проаналізовано їхні основні інституційні вияви у сфері права, місцевого самоврядування, освіти та мовної ідентичності.

У *третьому розділі* проаналізовано систему цінностей у соціокультурному просторі сучасної України. Розкрито аксіологічні зміни у всіх формах суспільної свідомості – моральній, правовій, релігійній, мистецькій, освітній, науковій, екологічній та економічній. Обґрунтовано культурно-історичну пам'ять як інструментальний механізм трансляції та зміцнення ціннісної системи сучасного українського суспільства. Досліджено трансформацію цінностей у сучасному світі і традицію. Доведено, що традиція є живим механізмом збереження аксіологічного ядра спільноти в умовах модернізації. Наголошено, що входження України у простір загальноєвропейських цінностей відбувається не всупереч національній традиції, а через неї і разом з нею.

Практичне значення. Положення і висновки дисертації можуть бути використані у навчальних курсах з філософії, соціальної філософії, аксіології, філософії культури, етики у закладах вищої освіти; у науково-дослідній роботі при вивченні ціннісних трансформацій сучасного українського суспільства; у розробці стратегій гуманітарної та освітньої політики.

Ключові слова: аксіологічні зміни, відповідальність, війна, громадянська позиція, гуманізм, європейський та євроатлантичний вектор змін, культурно-історична пам'ять, людина, метаантропологія, молодь, самовизначення, свобода, українське суспільство, цивілізаційний розвиток, цінності.

SUMMARY

Bihuniak A. Ya. Civilizational Vectors of Axiological Changes in Contemporary Ukrainian Society. – Qualifying academic work in manuscript form.

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy (PhD) in Specialty 033 Philosophy. Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University. Drohobych, 2026.

Relevance of the study. The dissertation emphasizes that contemporary Ukrainian society is undergoing one of the most profound value transformations in its modern history. Since the proclamation of independence, Ukraine has been in a state of continuous civilizational self-determination. Every pivotal event, from the Orange Revolution to Russia's full-scale invasion, has intensified the question of which values are fundamental to the existence of both the individual and the community. Despite a substantial body of scholarly research on this issue, there remains a lack of a comprehensive socio-philosophical concept that would integrate the analysis of value dynamics with the civilizational parameters of social development and encompass the institutional manifestations of axiological changes in law, education, language, religion, and local self-government as interconnected components of a single civilizational process.

The aim of the study is to conduct a socio-philosophical analysis of the civilizational vectors of axiological changes in contemporary Ukrainian society and to reveal their nature, content, direction, and relationship to Ukraine's civilizational choice.

The theoretical and methodological framework of the research is based on the integrative-value paradigm of socio-philosophical cognition, the socio-philosophical approach to civilizational development, and the principle of the unity of theory and practice. The study employs general scientific methods, including analysis, synthesis, generalization, induction, and deduction, as well as dialectical, systemic, civilizational, phenomenological, and metaanthropological approaches.

The scientific novelty of the obtained results is specified in the following provisions.

For the first time:

- a socio-philosophical model of the civilizational vectors of axiological changes in contemporary Ukrainian society has been developed as an integral phenomenon encompassing the value-cultural, socio-institutional, political-legal, and economic-technological dimensions of social development in their interrelation;
- the author's interpretation of the concept of "civilizational vector" as a socio-philosophical category metaphorically denoting the direction, movement, and purposiveness of social development has been substantiated, and the key civilizational vectors of contemporary Ukrainian society have been systematized;
- axiological changes in culture have been examined in their dialectical cause-and-effect relationship with society's civilizational choice through the algorithm "preconditions ↔ changes ↔ consequences," which makes it possible to identify the logic and driving forces of value transformations.

The following has been further developed:

- the application of the metaanthropological approach to the analysis of axiological changes in contemporary Ukrainian society;
- the proposition that civilizational choice is not merely a geopolitical decision but a profound reorientation of the value-cultural paradigm of society;
- the socio-philosophical interpretation of the phenomena of charity, volunteering, happiness, and civic identity as markers of axiological changes under the conditions of the Russian-Ukrainian war;
- the understanding of tradition as a living mechanism for preserving the axiological core of a community under conditions of modernization and civilizational choice: Ukraine's integration into the space of common European values occurs not despite its national tradition, but through and together with it.

The following has been clarified:

- the content and correlation of the concepts of “civilization,” “civilizational development,” and “civilizational choice” within the context of the socio-philosophical analysis of axiological changes in Ukraine;
- the concept of memory, which in contemporary conditions serves as the foundation of a new paradigm of socio-philosophical and cultural research, enabling a fresh perspective on the interrelated spheres of art and literature, politics and sociology, religion and law.

The first chapter provides a socio-philosophical analysis of the concept of value. It is demonstrated that value is an ontologically grounded phenomenon reflecting the fundamental needs of both individuals and communities. The concept of the value factor of development and its role in the study of contemporary Ukrainian society are revealed. It is shown that the value factor serves as a driving force of civilizational progress: through a system of values, a community forms its vision of a desirable future and makes a civilizational choice. A socio-philosophical analysis of the concepts of civilization, civilizational development, and civilizational choice is conducted. It is substantiated that these concepts constitute a conceptual triad describing the directed movement of society toward a particular model of existence. Civilizational choice is interpreted not as a one-time event but as a long-term process of value reorientation rooted in the cultural and historical tradition of a people. The methodological framework of the research is also substantiated.

The second chapter examines the trends of civilizational development and axiological changes in contemporary Ukrainian society from independence to the present day. It is shown that value transformations are regular processes shaped by generational differences, market reforms, revolutionary events, and wartime experience. The author’s interpretation of the concept of “civilizational vector” is substantiated, and the key civilizational vectors of contemporary Ukraine are systematized within value-cultural, socio-institutional, political-legal, and economic-technological dimensions. A dialectical relationship between axiological changes in culture and society’s civilizational choice is established, and their

principal institutional manifestations in law, local self-government, education, and linguistic identity are analyzed.

The third chapter analyzes the system of values within the sociocultural space of contemporary Ukraine. Axiological changes in all forms of social consciousness – moral, legal, religious, artistic, educational, scientific, ecological, and economic – are revealed. Cultural-historical memory is substantiated as an instrumental mechanism for transmitting and strengthening the value system of contemporary Ukrainian society. The transformation of values in the modern world and the phenomenon of tradition are examined. It is demonstrated that tradition functions as a living mechanism for preserving the axiological core of a community under conditions of modernization. It is emphasized that Ukraine's integration into the space of common European values takes place not contrary to its national tradition but through and together with it.

Practical significance. The provisions and conclusions of the dissertation may be used in university courses in philosophy, social philosophy, axiology, philosophy of culture, and ethics; in research devoted to the study of value transformations in contemporary Ukrainian society; and in the development of humanitarian and educational policy strategies.

Keywords: axiological changes, responsibility, war, civic engagement, humanism, European and Euro-Atlantic vector of change, cultural-historical memory, human being, metaanthropology, youth, self-determination, freedom, Ukrainian society, civilizational development, values.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті в наукових фахових виданнях України:

1. Бігуняк А. Я. Цивілізаційні вектори аксіологічних змін у сучасному українському суспільстві: обґрунтування проблеми. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Філософські науки*. 2022. Випуск 2 (92). С.37–48.
2. Бігуняк А. Я., Скотна Н. В. Діалектика ціннісних змін у сучасному українському суспільстві. *Людинознавчі студії: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філософія»*. 2024. № 48. С.11–25.
3. Бігуняк А. Я. Систематизація ключових цивілізаційних векторів розвитку сучасного українського суспільства. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2025. № 56. С. 3–7.
4. Бігуняк А. Я. Аксіологічні зміни в культурі як передумова і наслідок цивілізаційного вибору сучасного українського суспільства. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філософія»*. 2025. Вип.29. С.73–77.

Статті, що додатково відображають наукові результати дисертації:

5. Бігуняк А. Я. Теоретико-методологічні основи вивчення проблеми аксіологічних змін у сучасному українському суспільстві. The 1st International scientific and practical conference “Innovative development of science, technology and education” (October 19-21, 2023). Perfect Publishing, Vancouver, Canada. 2023. С.475–482.
6. Бігуняк А. Я. Ціннісні пріоритети та перспектив освітньої реформи сучасної України. Матеріали Міжнародної наукової конференції – Четверті Академічні читання імені професора Романа Арцишевського «Світоглядна освіта молоді в умовах сучасних викликів» (26 – 27 червня

2024). Волинський національний університет імені Лесі Українки. Луцьк, 2024. С. 11–15.

7. Бігуняк А. Я. Світоглядна основа аксіологічних змін у сучасному українському суспільстві. Матеріали Міжнародної наукової конференції – П'яті академічні читання імені професора Романа Арцишевського «Світоглядна освіта молоді в умовах сучасних викликів» (20-22 червня 2025). Волинський національний університет імені Лесі Українки. Луцьк, 2025. С. 11–14.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	13
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	21
1.1. Цінності як предмет соціально-філософського аналізу.....	21
1.2. Концепт ціннісного фактору розвитку та його роль в дослідженні сучасного українського суспільства.....	37
1.3. Соціально-філософський аналіз понять цивілізація, цивілізаційний розвиток і цивілізаційний вибір.....	43
1.4. Методологічний інструментарій дослідження.....	52
Висновки до першого розділу.....	60
РОЗДІЛ 2. ВЕКТОРИ ЦИВІЛІЗАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА.....	63
2.1. Тенденції цивілізаційного розвитку і ціннісних змін у сучасному українському суспільстві.....	63
2.2. Систематизація ключових цивілізаційних векторів розвитку сучасного українського суспільства	73
2.3. Аксиологічні зміни в культурі як передумова і наслідок цивілізаційного вибору сучасного українського суспільства.....	87
Висновки до другого розділу.....	101
РОЗДІЛ 3. ТРАНСФОРМАЦІЯ ЦІННОСТЕЙ У САМОВИЗНАЧЕННІ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА.....	103
3.1. Система цінностей у соціокультурному просторі сучасної України....	103
3.2. Культурно-історична пам'ять як інструментальний механізм транслявання та зміцнення ціннісної системи сучасного українського суспільства.....	119
3.3. Трансформація цінностей у сучасному світі і традиція.....	132
Висновки до третього розділу.....	142
ВИСНОВКИ.....	144
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	147

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Сучасне українське суспільство перебуває у процесі глибокої трансформації світоглядних засад свого існування. Йдеться не лише про зміну окремих суспільних орієнтацій, а про переосмислення тих смислових основ, через які суспільство визначає себе, своє минуле, теперішнє та майбутнє. Від проголошення незалежності України цей процес набув характеру цивілізаційного самовизначення, у межах якого формуються нові уявлення про свободу, гідність, відповідальність, солідарність, національну ідентичність та місце України у світовому культурно-історичному просторі.

Докорінні зміни, які відбуваються в сучасному українському суспільстві, актуалізують проблему духовності, а відтак духовних цінностей, які є невіддільними від цивілізаційного поступу.

Переломні події новітньої української історії – Помаранчева революція, Революція Гідності, початок російської агресії у 2014 році та повномасштабне вторгнення Росії у 2022 році – стали не лише політичними чи соціальними викликами, а й моментами переоцінки фундаментальних суспільних ідеалів. У цих умовах питання про те, які цінності визначають життєздатність суспільства, набуло практичного та екзистенційного значення. Цивілізаційне протистояння між моделями розвитку, заснованими на принципах людської гідності, свободи і прав людини, та моделями, що спираються на авторитаризм, насильство і заперечення суб'єктності особи та народу, актуалізувало проблему аксіологічного вибору як одну з ключових проблем сучасності.

Особливість сучасного етапу полягає в тому, що трансформація ціннісної сфери українського суспільства відбувається одночасно на декількох рівнях: у площині індивідуального світогляду, суспільної свідомості, діяльності інституцій та цивілізаційної самоідентифікації держави. У зв'язку з цим важливим стає не лише встановлення того, які цінності набувають більшої

значущості, а й дослідження механізмів їхнього формування, поширення та закріплення у соціальних практиках. У цьому контексті поняття цивілізаційного вектора використовується не лише для позначення зовнішньополітичної чи геополітичної орієнтації суспільства, а передусім як характеристика внутрішньої спрямованості його культурних, соціальних та інституційних змін, що визначають систему домінантних цінностей і моделей суспільного розвитку.

Особливої наукової ваги набуває проблема співвідношення традиційних і модерних орієнтирів, національних і загальнолюдських смислів, індивідуальних і колективних цінностей. Ми спостерігаємо своєрідний етнічний парадокс, «коли національна ідентичність актуалізується самим процесом наростання світового глобалізаційного процесу або й усупереч йому. У всіх сферах людського життя активізуються етнічні почуття; зростає роль національного чинника в соціально-політичних процесах; посилюється інтерес до традиційної культури» [87, с. 11]. У сучасних умовах українське суспільство не просто адаптується до зовнішніх викликів, а формує нову модель власного цивілізаційного саморозуміння. Саме тому аналіз аксіологічних змін потребує поєднання філософсько-антропологічного, соціально-філософського та цивілізаційного підходів.

Попри значний доробок у сфері дослідження цінностей, ідентичності та соціокультурних трансформацій, проблема цивілізаційних векторів аксіологічних змін у сучасному українському суспільстві залишається недостатньо концептуалізованою. Зокрема, потребує подальшого осмислення взаємозв'язок між трансформацією суспільних цінностей і цивілізаційним вибором України; недостатньо досліджено, яким чином зміни у сфері права, освіти, мови, культури, релігії та громадянських практик відображають ширші процеси аксіологічної перебудови суспільства. Окремого філософського аналізу потребують нові форми ціннісної консолідації українського суспільства, сформовані в умовах російсько-української війни.

Саме необхідність осмислення цих процесів у їхній взаємодії, як проявів не лише соціальної динаміки, а й глибшої цивілізаційної трансформації визначає актуальність цього дослідження.

Стан наукової розробки проблеми. Теоретичну основу дослідження становлять праці вітчизняних і зарубіжних учених, у яких розглядаються проблеми природи цінностей, закономірностей цивілізаційного розвитку, соціокультурної трансформації та формування колективної ідентичності. Філософські засади аксіологічного аналізу закладені у працях І. Канта, М. Шелера, Н. Гартмана, В. Віндельбанда, Г. Ріккєрта, які розкрили специфіку цінностей як особливого виміру людського буття та культури. Значний внесок в аналіз динаміки ціннісних систем в сучасних умовах Д. Белла, П. Блау, Ж. Бодрійєра, Р. Інґлегарта, М. Кастельєса, Дж. Рітцера, Н. Смєлєра, Е. Тоффлера, Ш. Шварца, П. Штомпки та ін. Цивілізаційний підхід до аналізу суспільного розвитку представлений у концепціях О. Шпенґлера, А. Тойнбі, П. Сорокіна, С. Гантінґтона, де цивілізації розглядаються як цілісні культурно-історичні утворення, що мають власні системи смислів, норм і ціннісних орієнтирів.

Українська соціально-філософська традиція дослідження ціннісних трансформацій представлена кількома взаємопов'язаними проблемними полями: осмисленням культурної ідентичності та історичної пам'яті, аналізом суспільної модернізації, дослідженням цивілізаційного вибору та трансформації ціннісних орієнтацій, а також проблемами самовизначення особистості у цивілізаційному та соціокультурному вимірах. У розробку цих проблем вагомий внесок зробили В. Андрущенко, Є. Бистрицький, Н. Грицак, В. Єрмоленко, М. Зайцев, І. Зязун, В. Кремень, С. Крилова, С. Кримський, Я. Любивий, В. Лях, М. Михальченко, С. Пирожков, М. Попович, Ю. Сурмін, Н. Скотна, О. Стасєвська, Н. Хамітов та інші вчені. Окремий напрям становлять соціологічні дослідження ціннісних орієнтацій українського суспільства, здійснені В. Бакіровим, О. Балакіревою, Є. Головахою, О. Зеленою, С. Матяж, І. Мірчук, А. Ручкою та іншими дослідниками, які дозволяють простежити динаміку суспільних установок та зміну пріоритетів у масовій свідомості.

Водночас у сучасній науковій літературі переважно окремо розглядаються проблеми аксіології, цивілізаційного розвитку, суспільної модернізації та української ідентичності. Недостатньо представленими залишаються комплексні дослідження, у яких ціннісні трансформації українського суспільства аналізуються як складова цивілізаційного процесу, що охоплює зміни у світоглядних орієнтаціях, соціальних практиках та інституційних формах їхнього закріплення. Саме необхідність інтеграції цих дослідницьких перспектив визначає специфіку запропонованого соціально-філософського аналізу.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження є складовою частиною комплексних науково-дослідницьких робіт кафедри філософії, соціології та політології імені професора Валерія Скотного «Багатоманітність філософських дискурсів сучасності» (2020–2025 р. р.) та «Людина в багатоманітності культурно-історичних практик» (2026–2030 р. р.), що входять до тематичного плану науково-дослідної роботи Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

Мета дослідження – здійснити соціально-філософський аналіз цивілізаційних векторів аксіологічних змін у сучасному українському суспільстві, виявити їхню природу, зміст, спрямованість і взаємозв'язок із цивілізаційним вибором України.

Об'єкт дослідження – цивілізаційний розвиток сучасного українського суспільства.

Предмет дослідження – основні вектори аксіологічних змін у цивілізаційному розвитку сучасного українського суспільства.

Досягнення поставленої мети зумовило постановку та виконання таких дослідницьких завдань:

- здійснити соціально-філософський аналіз концепту цінності та ціннісного фактору суспільного розвитку; визначити зміст понять «цивілізація», «цивілізаційний розвиток», «цивілізаційний вибір»;

- обґрунтувати методологічний інструментарій дослідження цивілізаційних векторів аксіологічних змін у сучасному українському суспільстві;
- виявити та систематизувати ключові цивілізаційні вектори розвитку сучасного українського суспільства у чотирьох взаємопов'язаних вимірах: ціннісно-культурному, соціально-інституційному, політико-правовому та економічно-технологічному;
- обґрунтувати аксіологічні зміни в культурі як передумову і наслідок цивілізаційного вибору сучасного українського суспільства у сферах права, освіти, мови, місцевого самоврядування;
- проаналізувати систему цінностей у соціокультурному просторі сучасної України та роль культурно-історичної пам'яті як інструментального механізму трансляції і зміцнення ціннісної системи суспільства;
- схарактеризувати діалектику традиції і модернізації як чинника аксіологічних змін у сучасному українському суспільстві в умовах цивілізаційного вибору.

Теоретико-методологічну основу дослідження становлять: інтегративно-ціннісна парадигма соціально-філософського пізнання; соціально-філософський підхід до цивілізаційного розвитку; принцип єдності теорії і практики; поліфонізм і плюралізм філософських методологій. Серед загальнонаукових методів використано аналіз і синтез, ідеалізацію, узагальнення, індукцію та дедукцію, аналогію, класифікацію, логічний метод. Серед філософських – діалектичний, синергетичний, цивілізаційний, системний, структурно-функціональний, феноменологічний, герменевтичний підходи, а також метаантропологічний підхід (Н. Хамітов, С. Крилова).

Наукова новизна отриманих результатів конкретизується у таких положеннях:

вперше:

- розроблено соціально-філософську модель цивілізаційних векторів аксіологічних змін сучасного українського суспільства як цілісного феномену, що охоплює ціннісно-культурний, соціально-інституційний, політико-правовий та економічно-технологічний виміри суспільного розвитку у їхньому взаємозв'язку;
- обґрунтовано авторське трактування поняття «цивілізаційний вектор» як соціально-філософської категорії, що метафорично означає спрямованість, рух і цілеспрямованість суспільного розвитку, та здійснено систематизацію ключових цивілізаційних векторів сучасного українського суспільства;
- розглянуто аксіологічні зміни в культурі в їхньому діалектичному причинно-наслідковому зв'язку з цивілізаційним вибором суспільства через алгоритм «передумови ↔ зміни ↔ наслідок», що уможливлює виявлення логіки та рушійних сил ціннісних трансформацій.

набуло подальшого розвитку:

- метаантропологічний підхід до аналізу аксіологічних змін у сучасному українському суспільстві, що дозволило осмислити воєнний досвід 2022–2026 років як граничну ситуацію, в якій відбувається радикальна переоцінка цінностей і формується нове ціннісне ядро суспільної ідентичності;
- положення, що цивілізаційний вибір є не лише геополітичним рішенням, а глибинною переорієнтацією ціннісно-культурної парадигми суспільства;
- соціально-філософське осмислення феноменів благодійності, волонтерства, щастя і громадянської ідентичності як маркерів аксіологічних змін в умовах російсько-української війни;
- розуміння традиції як живого механізму збереження аксіологічного ядра спільноти в умовах модернізації та цивілізаційного вибору;

уточнено:

- зміст і співвідношення понять «цивілізація», «цивілізаційний розвиток», «цивілізаційний вибір» у контексті соціально-філософського аналізу аксіологічних змін в Україні;
- поняття пам'яті, яке в сучасних умовах є підґрунтям нової парадигми соціально-філософських, культурологічних досліджень, що дає змогу по-новому висвітлити взаємопов'язані сфери мистецтва й літератури, політики й соціології, релігії та права.

Практичне значення отриманих результатів. Положення і висновки дисертації можуть бути використані: у навчальних курсах з філософії, соціальної філософії, аксіології, філософії культури, етики у закладах вищої освіти; у науково-дослідній роботі при вивченні ціннісних трансформацій сучасного українського суспільства; у розробці стратегій гуманітарної та освітньої політики; у подальших міждисциплінарних дослідженнях на перетині філософії, соціології, культурології та політології.

Апробація матеріалів дисертації. Основні положення та результати дослідження доповідалися на науково-практичних конференціях, семінарах, круглих столах різного рівня, зокрема: Міжнародна наукова онлайн-конференція «Сучасна освіта: соціологічний, філософський, педагогічний дискурс» (Дрогобич, 2023); I Міжнародна науково-практична онлайн-конференція «Innovative development of science, technology and education» (Ванкувер, Канада, 2023); Четверті та П'яті академічні читання імені професора Романа Арцишевського «Світоглядна освіта молоді в умовах сучасних викликів» (Луцьк, 2024, 2025); Всеукраїнські наукові конференції «Філософія Імануїла Канта і сучасність» та «Філософія Людвіга Фойєрбаха і сучасність» (Дрогобич, 2024); XXXIV–XXXV Всеукраїнські Людинознавчі філософські читання «Гуманізм. Людина. Інший» та «Гуманізм. Людина. Душа» (Дрогобич, 2024, 2025); наукова конференція «Наука і гідність: роль молоді у розбудові майбутнього України» (Дрогобич, 2025); засідання

кафедри філософії, соціології та політології імені професора Валерія Скотного ДДПУ (2023–2025).

Публікації. Основні положення та результати дисертаційного дослідження, а також матеріали, що мають безпосередній стосунок до теми дослідження, оприлюднені в 7 наукових публікаціях, серед яких 4 статті опубліковано у фахових виданнях України з філософських наук та 3 публікації в збірниках матеріалів конференцій.

Особистий внесок здобувача. Усі ключові ідеї, положення та висновки дисертаційного дослідження розроблено автором самостійно.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається з анотації, вступу, трьох розділів (10 параграфів), висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації становить 172 сторінки, основний зміст викладено на 144 сторінках. Список використаних джерел містить 239 найменувань.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Цінності як предмет соціально-філософського аналізу

Проблема цінностей належить до числа фундаментальних проблем філософського знання, оскільки безпосередньо пов'язана з осмисленням смислових засад людського буття, механізмів суспільної інтеграції та формування нормативних орієнтирів історичного розвитку. Незважаючи на те, що аксіологія як самостійний напрям філософських досліджень сформувалася лише наприкінці XIX століття, питання про природу цінностей, критерії належного та джерела людських смислів супроводжували розвиток філософської думки від античності до сучасності.

У зв'язку з тим, що дисертаційне дослідження ґрунтується на аксіологічному категоріальному апараті, розуміння якого є неоднозначним і характеризується високим рівнем суб'єктивності, виникає необхідність осмислення багатоманітності наукових поглядів на феномен цінностей. Зазначимо, що межі та завдання дисертаційного дослідження не передбачають повного аналізу еволюції поняття «цінність» в історії соціально-філософської думки.

Однією з особливостей давньоіндійської традиції є включеність системи цінностей в ідею подолання страждання як фундаментальної умови існування людини. Найвищими цінностями ортодоксальних шкіл виступають чеснота (дхарма), істинне знання (відья) та звільнення (мокша). При цьому цінність знання розуміється не як самоціль, а як засіб досягнення звільнення від сансари та карми. Буддійський трактат «Дхаммапада» прямо ставить спокій і безпристрасність вище життєвих благ: «Немає вогню більшого, ніж пристрасть; немає нещастя більшого, ніж тіло; немає щастя, рівного спокою» [31]. Характерно, що буддизм заперечує цінність індивідуальної особистості як такої, вбачаючи у прив'язаності до власної унікальності джерело

страждання. У давньокитайській філософії даосизм обґрунтовує цінність через категорії Дао і де: «Дао шановане, де цінується, бо вони не віддають наказів, а сліднують природності» [91, с. 53]. Цінності відносні і породжують свої протилежності, тому шлях мудреця – у недіянні (у-вей) та відновленні втраченої гармонії з природним началом. На відміну від індійської традиції, даосизм стверджує цінність фізичного життя як нерозривної єдності духовного і тілесного (інь-ян), що виражається у доктрині довголіття та безсмертя. Конфуціанство, натомість, звертається до сфери соціальної етики. Найвищими чеснотами «благородного мужа» (цзюнь-цзи) визнаються людинолюбство (жень), шанобливість (сяо), дотримання ритуалу (лі) та мудрість (чжи). Етичні норми мають у Конфуція естетичне забарвлення: благородне є водночас прекрасним. Ця традиція за своєю спрямованістю найближча до європейської етичної думки – через її орієнтацію на гармонійний устрій суспільного цілого.

Звертаючись до античної філософської спадщини, погодимось з М. Гайдеггером, що в цей період ще не було створено теорії цінностей – греки не мали уявлення про оцінювання і не знали поняття цінності [218]. Але особливістю філософського мислення давнього грека була єдність аксіології та онтології, тобто взаємопов'язаність поняття Блага з сутністю буття. Також, на нашу думку, античний світогляд загалом є глибоко аксіологічним: гносеологія, онтологія, етика та естетика були поєднані з метою вдосконалення людини та Всесвіту. Вже в діалозі Платона «Філеб» ми можемо побачити першу класифікацію цінностей, які складають «вище благо»: благо, прекрасне, досконале, розум, властивості душі (знання, мистецтво, правильна думка), задоволення душі [132]. Отже, у класичній античній традиції проблематика цінностей постає через осмислення категорії блага. Платон розглядав благо як найвищий принцип буття та пізнання, що надає сенсу людській діяльності та визначає ієрархію суспільних і моральних орієнтирів. У діалозі «Держава» він пише: «Благо дає буття і сутність пізнаванню речам, хоча саме Благо не є сутністю, але перевищує її гідністю і силою» [133, с. 253].

Таке розуміння цінності є суто об'єктивістським: Благо існує незалежно від будь-якого суб'єкта і є умовою осмисленості будь-якого людського прагнення. Ідея Блага не лише визначає зміст правильної дії, але й постає онтологічним горизонтом, у якому стає можливим саме питання про цінність. У свою чергу Аристотель пов'язував благо з досягненням людиною стану евдемонії, тобто повноти реалізації власної природи через добродієсну діяльність. У «Нікомаховій етиці» він констатує, що вище благо – щастя – здійснюється у практичному житті людини [4]. Аристотель, переосмислюючи ідеї Платона, перетворює теорію цінностей на антропологічну проблему: благо є тим, що відповідає природі людини як розумної істоти. Але для обох античних філософів спільним є те, що вони ціннісний вимір людського існування розуміли не як випадкову сукупність уподобань, а як об'єктивну основу належного суспільного порядку.

Особливістю елліністичної філософії було суб'єктивістське і релятивістське розуміння цінностей. Наприклад, кініки вперше роблять спробу переоцінки панівних в суспільстві цінностей, заперечуючи не їх об'єктивність, а їх непохитність як ідеальних та найкращих. Епікурейська традиція розвиває аксіологічну проблематику навколо поняття задоволення як природної мети людського прагнення. Але, зазначимо, що Епікур був далеким від вульгарного гедонізму: найвищим задоволенням він вважав атараксію – стан душевного спокою і незворушності, досяжний через помірність і усунення від тривог суспільного і політичного життя. Цінність дружби, філософського спілкування і внутрішньої свободи є у нього вищою за цінність слави і влади [47]. Це суттєво для подальшого аксіологічного дискурсу – цінність починає розумітися як пов'язана з людськими потребами, а не лише з надлюдськими ідеями. Скептики, у свою чергу, відмовлялися від будь-яких категоричних ціннісних суджень, закликаючи утриматися від суджень як шляху до душевного спокою. У вченні Плотіна найвищою цінністю постає Єдине, без якого неможливі ні краса, ні любов, ні істина; однак саме Єдине позбавлене позитивних характеристик і є непізнаваним.

Повною мірою ідеї представників неоплатонізму відобразилися у християнстві. Середньовічна філософія є глибоко аксіологічною: вона пронизана прагненням співвіднести суб'єктивне буття людини з об'єктивною найвищою цінністю – Богом як джерелом будь-якого блага. Відтак незмірно зростає цінність внутрішнього світу людини, наповненого Совістю, Вірою, Любов'ю і Надією. Зокрема, Августин осмислює красу Бога як красу внутрішню, вічну, осяжну серцем [1]. У середньовічній патристиці моральне, естетичне та інтелектуальне зливаються воедино, а трансцендентне та іманентне не розмежовуються.

Для філософів-гуманістів доби Відродження найвищою цінністю стала людська гідність і свобода самовизначення. Джованні Піко делла Мірандола в «Промові про гідність людини» доводив, що Бог не визначив людині ні місця, ні образу, а наділив її свободою формувати себе відповідно до власної волі. Саме в цій свободі полягає її гідність як найвища цінність [41]. Якщо для середньовічних мислителів цінність укорінена у Богові, то гуманісти Відродження вбачали її джерело в самій людині: у розумі, творчості, земному щасті та активному громадянському житті. Мислителі Нового часу пов'язували цінність із розумом, природним правом і свободою. Наприклад, Р. Декарт вважав розум найвищою цінністю і основою моралі як «найдосконалішої мудрості» [38]. Б. Спіноза доводив, що найвищим благом і цінністю є свобода, яку людина здобуває через пізнання необхідності, а вдосконалення розуму – єдиним шляхом до щастя. Г. В. Лейбніц стверджував, що щастя, задоволення, любов, досконалість, свобода і краса – все це пов'язане одне з одним, утворюючи єдину ціннісну систему. Дж. Локк обґрунтував природні права людини на життя, свободу і власність як цінності, що існують незалежно від держави. Ж.-Ж. Руссо вважав природну рівність і свободу вищими цінностями, спотвореними цивілізацією.

Докорінний переворот у розумінні цінності здійснює І. Кант. У «Критиці практичного розуму» [72] він розмежовує світ природи (сферу причинності) і світ свободи (сферу моральності). Моральна цінність вчинку визначається не

його наслідками, а підпорядкуванням максими вчинку категоричному імперативу. Німецький філософ наголошував: «Дій лише відповідно до тієї максими, керуючись якою ти водночас можеш побажати, щоб вона стала загальним законом» [71, с. 65]. Принципово важливим є те, що Кант відокремлює цінність від емпіричного задоволення і переносить її у сферу автономного розуму. Людина як носій розуму є «метою в собі» і ніколи не може бути використана лише як засіб – це перший у новоєвропейській традиції послідовний виклад концепції гідності особи як абсолютної цінності. Г. В. Ф. Гегель розглядав цінність у контексті розвитку об'єктивного духу та історичного становлення свободи. На відміну від І. Канта, який пов'язував моральну цінність із автономією індивідуального розуму, Гегель наголошував на суспільно-історичному характері цінностей. У його філософії свобода набуває реального змісту лише через право, моральність і соціальні інститути, в яких індивід знаходить умови для власної самореалізації. Цінності не існують як суто суб'єктивні уподобання чи абстрактні ідеали, а втілюються в конкретних формах суспільного життя, що забезпечують взаємне визнання особистостей. Найвищого вираження вони досягають у сфері моральності (Sittlichkeit), де індивідуальна воля узгоджується із загальним благом. Таким чином, Гегель закладає підвалини соціально-історичного розуміння цінностей, відповідно до якого їхній зміст формується та розкривається в процесі культурного й історичного розвитку людства [32].

Погодимося з М. Зайцевим, що «увага європейської філософської думки до проблеми цінностей почалася з поставленої Ніцше проблеми переоцінки усіх цінностей. “Бунтуючий пророк”, як визначають мислителя дослідники, був переконаний, що настав час зайнятися цією проблемою безпосередньо. Отже, питання соціо-культурних цінностей, з точки зору Ф. Ніцше, цікавило увесь попередній філософський поступ опосередковано і залишало поза увагою смисловий вимір проблеми. Але після того як було виявлено і показано залежність характеру різних історичних епох від системи організації цінностей, пробудився значний інтерес до цієї проблеми» [54, с. 22 –23].

Ф. Ніцше радикально піддає критиці класичну європейську аксіологічну традицію. У своїх працях [115] він аналізує походження моральних цінностей, показуючи їхню історичну та психологічну зумовленість. На його думку, традиційні уявлення про добро і зло не мають абсолютного характеру, а формуються в межах боротьби різних типів моральності. Мораль рабів, за Ніцше, пов'язана з феноменом ресентименту як реактивної установки слабких, що переоцінюють силу, життєвість і активність у негативних категоріях. У цьому контексті він формулює ідею «переоцінки всіх цінностей» (*Umwertung aller Werte*) як необхідності критичного перегляду історично сформованих моральних норм. Символічним вираженням кризи традиційної метафізичної аксіології стає його теза «Бог мертвий», яка означає втрату трансцендентного підґрунтя цінностей у європейській культурі. Водночас Ніцше не заперечує цінність як таку, а переносить її джерело в площину життєвого становлення, творчої сили та самоперевищення людини.

Р. Г. Лотце здійснив один із ключових поворотів у становленні новоєвропейської аксіології, чітко розмежувавши сферу буття (*Sein*) і сферу значущості (*Gelten*). У його філософії цінності не редукуються ні до фізичної реальності, ні до психологічних станів суб'єкта, а постають як нормативні значущості, що мають ідеальний характер і не залежать від емпіричного існування речей [227]. Таке розрізнення заклало методологічні підвалини подальшого розвитку теорії цінностей у неокантіанстві, зокрема в Баденській школі, де поняття значущості стало центральним для аналізу культури та науки.

Розвиваючи закладене Лотце розмежування буття і значущості, Г. Ріккерт надає аксіологічній проблематиці систематичного філософського обґрунтування. У праці «Науки про культуру і науки про природу» [233] він показує, що цінності конституюють саму можливість культурно-історичного пізнання: на відміну від природничих наук, які генералізують явища, науки про культуру відносять їх до цінностей, виявляючи тим самим їхню неповторність і значущість. Принципово важливим є те, що цінність у Ріккерта

не є ані властивістю речей, ані суб'єктивним переживанням — вона належить до особливого царства значущості (Gelten), яке не збігається ні з буттям природи, ні з психічними актами свідомості. Саме через відношення до цінностей дійсність набуває культурного смислу, а філософія отримує своє специфічне завдання — осмислювати світогляд як сукупність того, що є значущим для людини [233]. Цей підхід, розвинутий у контексті Баденської школи неокантіанства, визначив методологічні засади розуміння культури як ціннісно структурованої реальності і став важливим орієнтиром для подальшого соціально-філософського аналізу цінностей – зокрема, у Макса Вебера з його концепцією ціннісної раціональності.

У феноменологічній традиції М. Шеллер критикує зведення моралі до формального обов'язку і стверджує, що цінності дані людині як змістовні сутності, які досягаються не дискурсивним мисленням, а інтенційним емоційним актом. Цінності, за Шеллером, утворюють ієрархічно впорядковану систему: від цінностей приємного і неприємного – до вітальних, духовних і, на найвищому рівні, релігійних цінностей святого. Такий підхід заклав основи феноменологічного розуміння цінностей як переживаних, але об'єктивно даних смислових структур [234]. Н. Гартман розвиває онтологічно-об'єктивістську аксіологію, відповідно до якої цінності існують як ідеальні об'єкти, незалежні від свідомості, але відкриті для її пізнання. Він підкреслює принципову незвідність ціннісного виміру до буттєвого: цінності не є ні фізичними, ні психічними фактами, однак вони мають власний спосіб буття як ідеальні сутності. Водночас німецький філософ вводить ідею аксіологічних антиномій, зокрема напруги між детермінованістю природного світу та свободою морального суб'єкта, що робить ціннісну сферу внутрішньо конфліктною і динамічною.

Таким чином, у класичній аксіології формується фундаментальна бінарність підходів: суб'єктивістська традиція трактує цінності як похідні від інтересів, переживань або оцінок суб'єкта, тоді як об'єктивістська – як автономні ідеальні структури значущості. Сучасна теоретична перспектива

дедалі частіше виходить із їхньої взаємної обумовленості, розглядаючи цінність як результат взаємодії об'єктивних характеристик реальності та суб'єктивних структур сприйняття й оцінювання. Саме ця напруга між полюсами забезпечує історичну динаміку ціннісних систем і їхню здатність одночасно стабілізувати соціальний порядок і трансформуватися під впливом нових культурних викликів.

Окремо зупинимось на розумінні цінності в українській філософській традиції. У цьому контексті особливе місце займає філософія Григорія Сковороди [157], для якої характерне розуміння цінності як внутрішньо-екзистенційного принципу самопізнання та самоздійснення людини. Центральною для його вчення є ідея «сродної праці», відповідно до якої справжня цінність людського життя визначається не зовнішніми соціальними статусами чи матеріальними благами, а відповідністю діяльності внутрішній природі людини. Український філософ переносить акцент із зовнішньо заданих норм і ієрархій на внутрішній морально-духовний вимір, де вирішальним стає «серце» як осередок істини та автентичного вибору. У такому підході цінність постає не як абстрактна нормативна структура, а як спосіб буття людини у згоді з власною сутністю.

У такій перспективі філософія Г. Сковороди задає не лише аксіологічне, але й евдемоністичне розуміння людського буття, у якому щастя постає як внутрішній стан гармонії з власною природою та «сродністю» життєвого шляху. Саме через ідею самопізнання та відповідності внутрішньому покликанню щастя набуває характеру не зовнішньо досяжної мети, а способу буття, що розкривається в процесі духовного становлення людини [157]. У цьому сенсі Сковорода фактично закладає підвалини української версії евдемонізму, де цінність життя і щастя ототожнюються з автентичністю існування та реалізацією власної сутності.

Перехід від класичної аксіології до соціально-філософського аналізу цінностей пов'язаний із роботами М. Вебера, Е. Дюркгейма і Т. Парсонса, у яких цінності розглядаються як структурні елементи соціального порядку. У

концепції М. Вебера центральне місце посідає розрізнення цілераціональної (Zweckrationalität) та ціннісно-раціональної дії (Wertrationalität). Якщо перша орієнтована на досягнення ефективного результату, то друга визначається переконанням у безумовній значущості самого вчинку незалежно від його наслідків. Важливим є також розмежування Вебером наукового аналізу і ціннісних позицій дослідника, яке він позначає як принцип ціннісної нейтральності (Wertfreiheit). Водночас це не означає усунення цінностей із соціального життя, оскільки саме ціннісні орієнтації формують проблематику наукового дослідження та впливають на вибір об'єкта аналізу [24].

Е. Дюркгейм розглядає цінності як різновид соціальних фактів, що мають об'єктивний і примусовий характер щодо індивіда. У праці «Елементарні форми релігійного життя» він показує, що навіть найзагальніші моральні та релігійні уявлення є продуктом колективного життя і відображають структуру суспільства. Суспільство, за Дюркгеймом, становить реальність *sui generis*, що не зводиться до суми індивідів і має власні нормативні механізми регуляції [209]. Порушення ціннісної інтеграції суспільства він описує через поняття аномії – стану нормативної невизначеності, який виникає в умовах швидких соціальних змін і послаблення регулятивної сили колективних норм.

Т. Парсонс у межах структурно-функціонального підходу розглядає цінності як найвищий рівень нормативної регуляції соціальної системи. Вони виступають узагальненими уявленнями про бажане, які задають критерії оцінювання альтернативних дій і забезпечують інтеграцію соціальної системи. Згідно з Парсонсом, стабільність соціального порядку значною мірою залежить від інституціоналізованих ціннісних орієнтацій, які легітимують соціальні норми та інститути [230].

Підсумовуючи, соціологічна традиція демонструє, що цінності виконують інтегративну, регулятивну та легітимаційну функції у функціонуванні суспільства. Їх трансформація означає не лише зміну окремих норм, а й перебудову механізмів соціальної інтеграції та відтворення

соціального порядку, що особливо помітно в умовах глибоких суспільних трансформацій.

Питання цінностей свободи, гідності, справедливості та демократії набуло центрального значення в політичній філософії другої половини XX – початку XXI століття. Цей дискурс є безпосередньо релевантним для осмислення цивілізаційних орієнтацій України. Наприклад, І. Берлін розрізняє негативну свободу (свободу від зовнішнього втручання) і позитивну свободу (свободу як самовизначення та самореалізацію). Він визначає негативну свободу як сферу, в якій індивід не зазнає примусу з боку інших акторів [10]. Водночас Берлін застерігає від абсолютизації будь-якої з цих концепцій, оскільки їх радикалізація може призводити до політичних деформацій, зокрема виправдання авторитарних практик через ідею «істинної» свободи. У цьому контексті розрізнення двох типів свободи дозволяє аналізувати трансформаційні суспільства, де подолання зовнішніх обмежень не автоматично супроводжується формуванням інституційної та громадянської відповідальності.

Дж. Ролз у праці «Теорія справедливості» [148] обґрунтовує концепцію справедливості як чесності через уявний експеримент «завіси незнання». Згідно з цією моделлю, раціональні індивіди, не знаючи свого соціального статусу, обирали б принципи організації суспільства, які забезпечують рівні базові свободи та враховують інтереси найменш забезпечених груп. Американський філософ формулює тезу про те, що справедливість є базовою характеристикою соціальних інститутів [148]. Його підхід значною мірою вплинув на сучасні ліберально-демократичні теорії та нормативні моделі соціальної держави.

Ю. Габермас розвиває комунікативну теорію раціональності, у межах якої нормативні положення набувають легітимності через процедуру раціонального дискурсу. Норма є обґрунтованою лише тоді, коли всі потенційно зацікавлені учасники могли б погодитися з нею в умовах вільної та рівноправної комунікації [217]. Такий підхід підкреслює процедурний

характер сучасної демократії, у якій цінність визначається не лише змістом норм, а й способом їхнього обґрунтування.

Ч. Тейлор у праці «Джерела самості» [169] здійснює історико-філософську реконструкцію формування сучасної ідентичності, пов'язуючи її зі становленням новочасної аксіології. Центральним для його підходу є поняття «сильних оцінок» (strong evaluations) – глибинних ціннісних орієнтацій, які не зводяться до суб'єктивних уподобань, а визначають якісну ієрархію значущого та незначущого в житті людини. Саме через такі оцінки індивід здатний розрізняти «вищі» і «нижчі» способи буття, що формує основу моральної самосвідомості. Тейлор підкреслює, що сучасний суб'єкт не є автономною, ізольованою істотою, а завжди вже включений у «моральні горизонти» (moral frameworks), які задаються мовою, культурою та історичною традицією. У цьому сенсі ідентичність постає як результат постійного самотлумачення в межах ціннісно структурованого світу [169]. Важливо, що навіть у модерному індивідуалізмі, який наголошує на автономії особи, ціннісні структури не зникають, а набувають нових, більш рефлексивних форм. Такий підхід дозволяє критично переосмислити як радикальний індивідуалізм, так і редукціоністські соціальні теорії, підкреслюючи, що будь-яка форма людської самості є неможливою поза ціннісним контекстом. Це робить концепцію канадського філософа важливою для аналізу сучасних суспільств, в яких ідентичність постійно конструюється на перетині індивідуального вибору та колективно поділених смислів.

Таким чином, представники сучасної політичної філософії конкретизують класичні аксіологічні категорії у поняттях прав людини, гідності, справедливості та демократичної участі. Ці цінності формують нормативні засади ліберально-демократичних суспільств і виступають важливим орієнтиром для аналізу трансформаційних процесів у сучасних політичних системах.

Як зазначає В. Лісовий [96], більшість сучасних філософів у поясненні природи цінностей прагнуть поєднати елементи обох підходів, оскільки

цінності є результатом напруги об'єктивного і суб'єктивного. Цінності звично поділяють на дві великі групи: «нижчі» або «матеріальні», покликані задовольнити біологічні, життєво важливі проблеми, і «вищі» або «духовні». Цьому поділу відповідає поділ на інструментальні або зовнішні цінності (ті, що є засобом для утвердження інших цінностей) і самодостатні, внутрішні, цінності. Духовні цінності є переважно внутрішніми і самодостатніми, водночас, інструментальні, зовнішні, є засобом для утвердження інших цінностей. За змістом духовні цінності поділяємо на релігійні, моральні, естетичні, політичні, правові та інші. Існує також поділ цінностей на індивідуальні, колективні, партикулярні та універсальні. Універсальні, вселюдські – це ті, що прийняті, або мають перспективу бути прийнятими, культурами, цивілізаціями, різними народами (наприклад: права людини). Партикулярні – це цінності конкретних суспільств, самобутніх культур, націй, цивілізацій. Універсальні цінності висновує В. Лісовий, включені у контекст кожної із культур, націй і цивілізацій. Саме тому цінності відіграють важливу роль у людському житті, оскільки виступають її смисловими орієнтирами: вони спрямовують індивідуальні та колективні дії, визначають їхні цілі та надають їм обґрунтування, є основою єднання людей у межах нації, цивілізації чи навіть людства загалом [96, с.707–708].

У сучасних дискусіях значну увагу приділено проблемі загальнолюдських, універсальних цінностей та їхньому утвердженню як європейських. Так, зокрема, Н. Грицак та Л. Грицак, досліджуючи цю проблему в контексті моделі сучасного суспільства, зазначають, що російсько-українська війна (з 2014 року), повномасштабне вторгнення росії 24 лютого 2022 року увиразнюють проблему формування та функціонування загальнолюдських цінностей, які є своєрідними критеріями (показниками, регуляторами) загальновизнаної моделі поведінки людини у суспільстві. [35]. Дослідниці окреслюють змістове наповнення поняття «загальнолюдські цінності». Не потребує доказу думка, що це поняття є своєрідною універсальною категорією, організаційною силою та маркером, що відображає

існування особистості, її взаємодію з іншим індивідом, визначає спосіб мислення та норму поведінки. Водночас Н. Грицак та Л. Грицак зазначають, що загальнолюдські цінності не можуть існувати у межах однієї конкретної нації, адже є тим фундаментом, на якому консолідується все людство, визначають морально-етичні норми, світоглядні ідеали, духовні абсолюти [35]. Дійсно, абсолютні цінності переходять від покоління до покоління, інтегрують увесь духовний досвід суспільства, визначають характер буття людини, об'єднують різні народи і забезпечують цілісність усього людства, обумовлюють результат рішення конкретних питань. У реаліях воєнного часу, в умовах повномасштабної російсько-української війни українському суспільству притаманне чітке дотримання органічної єдності загальнолюдських та європейських цінностей, що засвідчує згуртованість українського народу у боротьбі з агресором, захист не лише територіальної цілісності, духовної і культурної спадщини України, але й виборювання права на ті демократичні цінності, без яких сучасне суспільство не може функціонувати. Водночас, стверджують українські науковці, приклад суспільства країни-агресора, вказує на негативну трансформацію у ньому усієї системи загальнолюдських цінностей, що й призвело до викривлення їх світоглядних орієнтирів [35, с. 39–40].

Здійснений аналіз дозволяє сформулювати теоретичне розуміння аксіологічних змін як ключової категорії нашого дослідження. Аксіологічні зміни – це процес якісного переосмислення, реструктурування або заміни ціннісних орієнтацій в індивідуальній та груповій свідомості, що відбувається під впливом об'єктивних суспільних обставин і суб'єктивних рефлексивних актів та проявляється у трансформаціях поведінки, соціальних інститутів, норм і культурних практик. Це не одномоментний акт, а процес, що має власну логіку, темп, рушійні сили і суперечності.

Аксіологічні зміни можна розрізняти за кількома ознаками. За глибиною: поверхневі (зміна ситуативних оцінок при збереженні базових цінностей) і глибинні (зміна ядра ціннісної системи). За спрямованістю:

прогресивні (рух у бік більшої відкритості, свободи та солідарності) і регресивні (повернення до архаїчних, авторитарних або ексклюзивних форм). За механізмом: еволюційні (поступове переосмислення) і революційні (різкий злам під впливом критичних подій).

У сучасному світі аксіологічні зміни зумовлені щонайменше трьома великими силами. Перша – глобалізація, яка через поширення інформаційних технологій, міграцію і культурний обмін розмиває межі між ціннісними системами різних суспільств і посилює тиск на локальні традиції. Дослідники зазначають, що «глобалізація є процесом, який поглиблює взаємопов'язаність суспільств у такий спосіб, що події в одному регіоні дедалі більше впливають на людей і суспільства в інших частинах світу» [219, с. 1]. Друга – модернізація, яка передбачає функціональну диференціацію суспільства, секуляризацію, раціоналізацію та індивідуалізацію, що неминуче веде до переосмислення традиційних колективних цінностей. Третя – збройні конфлікти і кризи, які є найбільш радикальним каталізатором ціннісних змін. Пограничні, межові ситуації – страждання, смерть, боротьба – змушують людину і спільноту переоцінити те, що дійсно має значення [224, с. 229].

Підводячи підсумок, коротко наголосимо на характерних особливостях розвитку поняття «цінності» та аксіології в цілому, а також виокремимо кілька магістральних підходів до його розуміння. Перший із них розглядає цінність як об'єктивну реальність – позачасову і позапросторову сутність, що має трансцендентальний характер і не залежить від жодного суб'єкта. Другий підхід трактує цінність як соціокультурний феномен, органічно вписаний у розвиток суспільного буття і такий, що виражає його спрямованість. Третій пов'язує цінність із системою матеріальних і духовних потреб особистості, що формуються під впливом об'єктивних умов існування. Четвертий, натомість, вбачає у цінності продукт інтелектуально-психологічного розвитку індивіда, зумовленого передусім біологічними та екзистенційними чинниками.

Поряд із цим виокремлюється підхід, для якого цінність є суб'єктивним феноменом – виразом індивідуальної душі, морально-естетичним

переживанням, що не піддається зовнішній верифікації. Нарешті, широке коло концепцій розглядає цінність як суб'єктивно-об'єктивний феномен, що виникає на перетині внутрішнього світу людини та об'єктивної реальності: як переживання суб'єктом умов свого існування, як спосіб його самореалізації у світі, або як горизонт розуміння й тлумачення буття. Саме ця остання перспектива виявляється найбільш продуктивною для соціально-філософського аналізу, оскільки дозволяє утримати в єдності нормативний і екзистенційний виміри цінності.

В цьому контексті, ми підтримуємо І. Зязуна [67], який пропонує узагальнювати основні властивості цінностей і ціннісних відношень за такими параметрами:

- «висхідна особливість ціннісних відношень полягає в тому, що вони включають у себе бажане, пов'язане з добровільним, вільним вибором, душевним устремлінням;
- цінності не роз'єднують, не відчужують людину від інших людей, від природи і від самої себе, а навпаки, об'єднують, збирають людей у спільноти будь-якого рівня: сім'ю, колектив, народність, націю, державу, суспільство в цілому, включаючи “в цю єдність людяності увесь світ” (П. А. Флоренський);
- ціннісні відношення є для людей не зовнішніми і примусовими чинниками, а внутрішніми, не присилуваними, невимушеними;
- справжніми людськими цінностями, зокрема, совістю, любов'ю, мужністю, неможливо заволодіти з допомогою сили, брехні чи капіталу, відібрати їх так, як владу чи багатство» [67, с. 38 –39].

Простежуючи логіку становлення аксіологічного знання, можна виділити кілька послідовних етапів. В першому, який охоплює східну філософію та європейську думку від античності до Нового часу, досліджувалися самі цінності, а не поняття цінності: осмислювалися їхній зміст, смислова специфіка, роль в індивідуальному й суспільному бутті.

Другий етап пов'язаний із введенням поняття цінності у філософський обіг в епоху Просвітництва – саме тоді воно набуло статусу самостійної категорії, а теорія цінностей відокремила в самостійний розділ філософського знання. Третій етап, що збігається з розквітом німецької класичної філософії, відзначається граничною раціоналізацією цього поняття, з одного боку, і першими спробами подолати рамки класичного раціоналізму – з іншого, що надало цінності іраціонально-екзистенційного наповнення. Четвертий етап, пов'язаний із традицією неокантіанства. Його представники (Рікерт, Віндельбанд) актуалізували найвищий теоретичний статус цінності як філософської категорії: Всесвіт почав осмислюватися крізь призму його значущості для суб'єкта, а однобічність як об'єктивізму, так і суб'єктивізму була подолана через визнання світу як єдності буття і цінностей. П'ятий етап – це переважно марксистська традиція, в лоні якої цінності отримують суспільно-історичний вимір, хоча водночас відсуваються на периферію філософського дискурсу. Нарешті, шостий етап схарактеризовано кризою класичної раціональності: з одного боку, відбувається іраціоналізація розуміння цінності в екзистенціалізмі та філософії життя, з іншого – ціннісний фактор дедалі глибше проникає в наукове пізнання і перетворювальну діяльність суспільства, що свідчить про формування нової постнекласичної парадигми.

Показово, що аксіологічна проблематика, на відміну від логічної чи метафізичної, завжди виявлялася тісно пов'язаною з найгострішими питаннями людського і суспільного буття – питаннями смислу, значущості, орієнтації у світі. Саме ця невіддільність від живого досвіду людини зумовила як складність теоретичного опрацювання поняття цінності, так і невичерпність його змістового наповнення в умовах постійно мінливої історичної реальності.

1.2. Концепт ціннісного фактору розвитку та його роль в дослідженні сучасного українського суспільства

Осмислення тенденцій розвитку сучасного українського суспільства потребує не лише описового фіксування соціальних змін, але й виявлення тих внутрішніх рушійних сил, які визначають їхню спрямованість і смисл. Серед різноманіття підходів до аналізу суспільного буття – економічного, соціологічного, геополітичного – ціннісний підхід вирізняється тим, що дозволяє відповісти не на питання «чому» відбуваються зміни, а на питання «в ім'я чого» і «куди» вони спрямовані. Саме ця методологічна особливість робить ціннісний фактор незамінним інструментом дослідження суспільств, що перебувають у стані глибокої трансформації.

Концепт «ціннісний фактор» не зводиться до простого переліку того, що люди вважають важливим. Йдеться про особливий аналітичний конструкт, що охоплює суб'єктивне і об'єктивне, матеріальне і духовне в їхній нерозривній єдності. Складна внутрішня структура цього поняття – включеність у нього як раціональних переконань, так і емоційно-вольових та екзистенційних складових – не дозволяє однозначно звести ціннісний фактор до якоїсь однієї групи рушійних сил суспільного розвитку. Саме ця багаторівневність і становить його принципову відмінність від інших чинників: він одночасно є і продуктом суспільного буття, і його творчою силою.

На відміну від економічних, географічних чи біологічних чинників, які пояснюють природу джерел суспільних змін, ціннісний фактор вказує на їхній напрям і смисл. У прагненні до утвердження або втілення певної цінності різноманітні потенціали і сили людини та спільноти починають діяти в єдиному напрямку, багаторазово підсилюючи одна одну. Саме тому будь-яка діяльність, здійснювана в напрямку до ціннісно значущої мети, якісно відрізняється від поведінки, позбавленої такого орієнтиру. Ця здатність ціннісного фактора концентрувати, акумулювати і спрямовувати різноманітні людські зусилля є особливо значущою для розуміння суспільних рухів і

трансформацій, зокрема тих, що пережило і переживає українське суспільство від початку незалежності й до сьогодні.

Принципово важливим є також те, що ціннісний фактор нерозривно пов'язаний із часовим і історичним вимірами суспільного розвитку. Цінності виступають своєрідним «проектом майбутнього в теперішньому»: вони дозволяють осмислити окремі цикли та епохи суспільного становлення у їх єдності, зрозуміти теперішнє через зв'язок із минулим і побачити можливі обриси майбутнього через спрямованість того, що відбувається зараз. Дослідження ціннісної динаміки і основних тенденцій еволюції ціннісних орієнтирів є тому однією з найбільш актуальних складових сучасного соціально-філософського пізнання. Саме з цього методологічного припущення виходить і наше дослідження: аксіологічні зміни в сучасному українському суспільстві є не просто соціологічним фактом, а показником цивілізаційної спрямованості його розвитку.

Ціннісний підхід до аналізу суспільства передбачає передусім виявлення ціннісної домінанти в процесах змін – визначення того напрямку, в якому здійснюються ті чи інші перетворення. Якщо економічний, психоаналітичний або географічний методи відповідають на питання «з якої причини відбувається те чи інше явище», то ціннісний аналіз відповідає на питання «в ім'я чого воно відбувається і який смисл у ньому міститься». Відтак ціннісний фактор відноситься до розряду методологічних інструментів, що дозволяють осмислювати сутність явищ, виходячи з аналізу відносин суб'єктів до реальності в цілому та її окремих проявів зокрема.

Практичне застосування ціннісного методу у дослідженні суспільних тенденцій передбачає кілька взаємопов'язаних аналітичних кроків. По-перше, виявлення провідних і допоміжних цінностей, характерних для досліджуваного суспільства або його окремих груп – консервативних і прогресивних, духовних і утилітарних, внутрішніх і привнесених, конструктивних і деструктивних. По-друге, аналіз структури ціннісної ієрархії та характеру взаємозв'язків між її окремими елементами. По-третє, порівняння

актуальних ціннісних орієнтацій із ціннісними системами попередніх епох для виявлення тенденцій їхньої зміни. По-четверте, осмислення впливу домінуючих ціннісних орієнтацій на характер економічних, соціальних, культурних та адаптаційних процесів. Нарешті, побудова аксіологічної картини суспільства у певний історичний момент на основі з'єднання ціннісних орієнтацій різних соціальних суб'єктів і груп.

Особливої методологічної ваги ціннісний фактор набуває у дослідженні суспільств, що перебувають у стані трансформації. В історії людства роль ціннісного фактора найбільшою мірою проявляється саме у кризові, критичні, «пограничні» періоди розвитку, коли значущість переживань і смислів стає вищою, ніж у часи відносно стабільного кількісного накопичення. Сучасна епоха позначена багатовимірною кризою – у тому числі й у сфері ціннісних орієнтирів. Тому ціннісний фактор стає однією з головних рушійних сил суспільного розвитку, а його недооцінка здатна призвести як до хибно песимістичних прогнозів, так і до ілюзорних надій. Адже саме ціннісний фактор показує міру, в якій навколишній світ обумовлений людиною – міру суб'єктизації буття.

Саме в цьому контексті і слід розглядати аксіологічні зміни в сучасному українському суспільстві – не як стихійну зміну уподобань чи ситуативну переоцінку норм, а як процес, що має власну логіку, темп і рушійні сили, органічно вписаний у цивілізаційний розвиток суспільства. Україна пройшла за три десятиліття незалежності через кілька послідовних ціннісних переломів, кожен із яких позначав якісний зсув у суспільній свідомості і системі соціальних орієнтирів. Ціннісний підхід дозволяє побачити в цих переломах не хаос, а смислову траєкторію. Мовиться про рух від патерналістських і колективістських цінностей радянської доби до цінностей особистісної гідності, громадянської відповідальності і демократичної солідарності.

Важливо підкреслити, що ціннісний фактор у суспільному розвитку не збігається із суб'єктивним фактором, хоча і перетинається з ним. На відміну від останнього, ціннісний фактор дозволяє побачити не лише роль окремого

індивіда, але й суспільства або окремих соціальних груп, об'єднаних спільними ціннісними орієнтирами. Він розкриває в діяльності особистості прагнення до втілення внутрішньо значущих пріоритетів, які вона виносить у зовнішній світ. Відтак ціннісний фактор проявляється не лише в активності індивіда, але й визначає напрям діяльності соціальних груп і суспільства в цілому – що є принципово важливим для розуміння таких явищ, як волонтерський рух, громадянська консолідація або масова підтримка збройного опору агресії.

Здатність спрямовувати внутрішній і суспільний потенціал до утвердження смислово-значущої мети становить головну підставу ціннісного фактора. Саме тому дослідження тенденцій українського суспільства крізь призму ціннісного підходу передбачає виявлення не лише декларованих цінностей, але й реальних ціннісних домінант – тих орієнтирів, що фактично спрямовують суспільну поведінку, соціальні інститути та культурні практики. Соціальна реальність з позиції ціннісного підходу виявляється нерозривно пов'язаною з психологією, етикою і філософською рефлексією: адже саме людина є творцем цієї реальності, і саме ціннісний фактор показує, яким чином вона її творить.

Ціннісний підхід органічно пов'язаний із цивілізаційним розумінням історичного процесу. Цей зв'язок є особливо важливим для осмислення тенденцій розвитку України. Якщо формаційний підхід абсолютизує економічну домінанту і тяжіє до однофакторного пояснення суспільного розвитку, то цивілізаційний підхід відкритий до розмаїття ціннісних систем і визнає їхню визначальну роль у формуванні унікального обличчя кожного суспільства. Духовні основи цивілізації включають в себе світоглядні орієнтири, ідеали, культурні і психологічні особливості свідомості – і саме цінності є ядром цього духовного підґрунтя. Відтак останні виступають тією сферою перетину технологічного базису і культури, матеріального і духовного, що становить глибинну основу цивілізаційної ідентичності будь-якого суспільства.

У цьому сенсі цивілізаційний вибір України, що послідовно здійснювався упродовж тридцяти з лишком років незалежності і набув особливої гостроти після 2014 та 2022 років, є передусім ціннісним вибором – вибором системи орієнтирів, способу суспільного буття і типу взаємин між особою, спільнотою і державою. Ціннісний фактор у цьому контексті постає одночасно як внутрішній каталізатор, що здатний багаторазово посилити дію інших суспільних сил; як вектор, що вказує напрямок змін і дозволяє побачити проекти майбутнього в теперішньому; і як духовне ядро культури та суспільного устрою, що дозволяє зрозуміти смисл соціальної еволюції.

Застосування ціннісного методу у соціально-філософському дослідженні передбачає також урахування його специфіки у соціологічному вимірі. Аналіз суспільних відносин і різноманітних соціальних феноменів без урахування ціннісного фактора є не лише неповним, але й методологічно недостатнім. Суспільства, у яких домінуюча система цінностей відповідає очікуванням і орієнтаціям більшості індивідів, як правило, характеризуються внутрішньою гармонійністю і стабільністю – на відміну від тих, де ціннісні орієнтири основних соціальних груп є полярними і протистоять одна одній. Осмислення соціальної реальності з позиції ціннісного методу означає зрозуміти суспільство як простір переплетіння цінностей окремих особистостей і спільнот, виявити міру взаємного впливу між суспільно-історичними цінностями та індивідуальним світоглядом.

Для сучасного українського суспільства це означає, що дослідження його тенденцій не може обмежуватися фіксацією соціологічних показників або аналізом інституційних змін. Необхідним є виявлення тієї ціннісної домінанти, що визначає смисл і спрямованість суспільної трансформації. Емпіричні дані соціологічних досліджень – зокрема зафіксований після 2022 року зріст солідарності, довіри до держави і армії, відчуття спільної ідентичності [167] – свідчать про якісний зсув у ціннісній ієрархії суспільства. Проте їхнє глибинне значення розкривається лише тоді, коли вони розглядаються не самі по собі, а в контексті ціннісної логіки суспільного

розвитку – через осмислення того, які цінності, цілі стоять за цими зрушеннями і яким є їхній цивілізаційний зміст.

Зміна ціннісних орієнтацій залежить не лише від об'єктивних суспільно-історичних умов, але й від еволюції суб'єктивної реальності – внутрішнього буття особистості і спільноти. Людина як істота, свободна здатна не лише змінювати себе, але й впливати на зовнішній світ. Саме тому дослідження аксіологічних змін в українському суспільстві вимагає поєднання соціологічного і філософсько-антропологічного вимірів: перший фіксує реальні зрушення у ціннісних пріоритетах, другий дозволяє зрозуміти їхній смисл і значущість для суспільного розвитку в цілому. Ціннісний підхід, таким чином, виступає не лише як метод, а як спосіб бачення суспільної реальності. Він здатний відкрити в ній ті виміри смислу і спрямованості, які залишаються невидимими для суто описових або структурно-функціональних підходів.

Таким чином, концепт ціннісного фактора розвитку та його роль у дослідженні сучасного українського суспільства визначаються кількома взаємопов'язаними обставинами. По-перше, ціннісний підхід дозволяє виявити смислову спрямованість суспільних змін – те, «в ім'я чого» і «куди» відбуваються трансформації. По-друге, саме ціннісний фактор є тим аналітичним інструментом, що дозволяє пов'язати між собою цивілізаційний вибір суспільства, його ментальні настанови, інституційні зміни та індивідуальні ціннісні орієнтації. Показати їх як єдиний, внутрішньо пов'язаний процес. По-третє, у кризові, пограничні епохи – а саме таку переживає Україна – роль ціннісного фактора зростає багаторазово, оскільки саме цінності стають тією силою, що орієнтує, консолідує і надає смислу колективним зусиллям. Нарешті, ціннісний підхід органічно пов'язаний із цивілізаційним баченням розвитку – бо цивілізаційний вибір є передусім вибором ціннісної системи, способу буття і типу суспільних відносин. Саме тому дослідження аксіологічних змін в українському суспільстві від 1991 року і до сьогодення не лише потребує, але й методологічно обґрунтовує

застосування ціннісного підходу як ключового інструменту соціально-філософського аналізу.

1.3. Соціально-філософський аналіз понять цивілізація, цивілізаційний розвиток і цивілізаційний вибір

Осмислення сучасних суспільних трансформацій дедалі частіше відбувається крізь призму цивілізаційного підходу. Це пов'язано з тим, що масштабні зміни охоплюють не лише політичну чи економічну сфери, а й цінності, культурні орієнтири та уявлення про майбутнє. Отже, ціннісні зміни сучасного українського суспільства неможливо повною мірою зрозуміти поза цивілізаційними процесами, які визначають характер суспільного розвитку, зміст колективної ідентичності та стратегічні орієнтири майбутнього. У зв'язку з цим особливого значення набуває соціально-філософський аналіз понять «цивілізація», «цивілізаційний розвиток» і «цивілізаційний вибір».

Попри тривалу історію використання поняття «цивілізація», його зміст і сьогодні залишається предметом наукових дискусій. Причиною цього є багатогранність самого феномена цивілізації, який охоплює різні сфери суспільного життя – від матеріального виробництва та політичної організації до культури, моралі та світогляду. У найзагальнішому розумінні цивілізація постає як спосіб організації суспільного буття, що формується внаслідок тривалого історичного розвитку та визначає характер взаємодії людини, суспільства і держави.

У філософській традиції сформувалося кілька підходів до розуміння цивілізації. Одні дослідники розглядали її як певний щабель історичного розвитку людства, пов'язаний із виникненням державності, права, міст і складних соціальних інститутів. Інші наголошували на унікальності окремих цивілізацій, кожна з яких має власну систему цінностей, культурних смислів і способів організації суспільного життя. Саме в межах другого підходу

сформувалися концепції, які суттєво вплинули на сучасне соціально-філософське осмислення цивілізаційних процесів.

Вагомий внесок у розвиток цивілізаційного підходу зробив О. Шпенглер, концепція якого і досі залишається одним із найбільш радикальних і провокативних переосмислень природи цивілізаційного розвитку. У фундаментальній праці «Занепад Заходу» він запропонував принципово новий спосіб бачення історії – не як єдиного лінійного прогресу людства, а як сукупності замкнених, самодостатніх культурних організмів, кожен із яких проходить власний життєвий цикл [199]. Центральним у концепції Шпенглера є розрізнення між культурою і цивілізацією, не як двома назвами одного явища, а як двома якісно різними, навіть протилежними станами суспільного буття. Культура, за Шпенглером, є живим творчим організмом. Вона наповнена внутрішньою енергією, символічним мисленням, релігійною глибиною і мистецькою силою. Кожна велика культура – єгипетська, антична, арабська, фаустівська (західноєвропейська) – має власну «душу», власний первинний символ, через який вона осягає і перетворює світ. Саме ця внутрішня смислова єдність і робить культуру живою та неповторною.

Цивілізація, натомість, є завершальною і незворотною стадією цього органічного циклу. Вона настає тоді, коли творча сила культури вичерпана, а на зміну живому символічному мисленню приходять раціоналізація, технократія та інституціоналізація. Шпенглер характеризує цивілізацію як «зовнішнє і штучне» буття, де місце органічного творення посідає механічне відтворення і накопичення. Масові міста, «світова» політика, панування грошей і техніки, відрив від живої природи і традиції – все це, на його думку, є симптомами переходу від культури до цивілізації, від розквіту до незворотного занепаду [199].

Водночас в концепції О. Шпенглера, на наш погляд, присутні теоретичні суперечності, що зумовили її неоднозначне сприйняття в науковому середовищі. По-перше, жорстка морфологічна схема – кожна культура

обов'язково проходить стадії дитинства, юності, зрілості і старості – позбавляє суспільство будь-якої можливості вийти за межі наперед визначеного циклу, що робить його концепцію фаталістичною і суперечить ідеї людської свободи і самотворення. По-друге, абсолютна замкненість культур – їхня принципова непрозорість одна для одної – ставить під сумнів саму можливість міжкультурного діалогу і взаємозбагачення, яке є реальним фактом людської історії. По-третє, ототожнення цивілізації виключно із занепадом унеможливорює позитивну оцінку тих форм суспільного розвитку, які пов'язані з раціоналізацією, демократизацією та інституційним упорядкуванням суспільного буття.

Попри ці обмеження, концепція О. Шпенглера здійснила значний вплив на подальший розвиток цивілізаційного підходу і залишається теоретично продуктивною в кількох аспектах. Насамперед, вона радикально поставила під сумнів ідею єдиного лінійного прогресу людства і відкрила простір для дослідження культурно-цивілізаційної різноманітності як самостійної наукової проблеми. Далі, розмежування між живою культурою і механістичною цивілізацією, хоча і доведене у Шпенглера до абсолюту, вказує на реальну напругу між органічними і раціоналізованими формами суспільного буття – напругу, що є актуальною і для розуміння сучасних суспільних трансформацій. Нарешті, сама ідея про те, що кожна цивілізація має власну ціннісну «душу» – власний спосіб осягнення і переживання світу, – стала важливим методологічним орієнтиром для подальших дослідників, зокрема А. Тойнбі та С. Гантінгтона.

Для розуміння цивілізаційного розвитку України концепція О. Шпенглера є релевантною передусім як застереження проти спрощеного євроцентризму і як нагадування про те, що кожне суспільство несе в собі неповторний ціннісний досвід, який не може бути зведений до універсальних схем. Водночас фаталізм Шпенглера і його заперечення можливості свідомого цивілізаційного вибору є неприйнятними з точки зору тієї соціально-філософської перспективи, яка визнає за суспільством здатність до

рефлексивного самовизначення і цілеспрямованої трансформації ціннісних орієнтирів.

Іншу інтерпретацію запропонував А. Тойнбі, який пов'язував виникнення та розвиток цивілізацій із здатністю суспільств відповідати на історичні виклики. На відміну від лінійних концепцій історії, він розглядав цивілізаційний розвиток як відкритий процес, результат якого залежить від творчого потенціалу суспільства, його духовних ресурсів і здатності до самоорганізації [173, 174]. Такий підхід має важливе методологічне значення, оскільки дозволяє аналізувати суспільні зміни не лише як наслідок зовнішніх обставин, а і як результат внутрішнього ціннісного та культурного розвитку.

Центральним методологічним принципом концепції Тойнбі є схема «виклик – відповідь» (challenge and response). Кожна цивілізація виникає і розвивається не завдяки якимось автоматично діючим природним чи економічним законам, а завдяки здатності творчої меншини – особливо обдарованих і духовно зрілих людей – знаходити гідну відповідь на виклики, які ставить перед суспільством природне або соціальне середовище. Виклики можуть бути різними: суворий клімат, неродючий ґрунт, зовнішня загроза, соціальна несправедливість, духовна криза. Відповідь же – це завжди творчий акт, що виводить суспільство на новий рівень організації та свідомості.

Тойнбі розрізняє три основні фази у житті кожної цивілізації: виникнення, зростання і надлам. Зростання цивілізації відбувається доти, доки творча меншина здатна надихати більшість і вести її за собою – не примусом, а силою прикладу і духовного авторитету. Надлам же настає тоді, коли ця здатність вичерпується: творча меншина вироджується у правлячу, яка утримує владу вже не силою духу, а силою інституцій і примусу. Більшість перетворюється на «внутрішній пролетаріат» – людей, які фізично присутні в суспільстві, але не пов'язують себе з його цінностями і долею. Саме цей розрив між елітою і масами, між ціннісним проектом і реальним буттям суспільства є, за Тойнбі, глибинною причиною цивілізаційного занепаду [173, 174].

На відміну від О. Шпенглера, А. Тойнбі не вважав занепад неминучим. Цивілізація може відновлюватися, якщо знаходить нові духовні ресурси, нову творчу відповідь на нові виклики. Особливу роль у цьому процесі він відводив вищим релігіям як носіям тих універсальних цінностей, що здатні об'єднувати людей поза межами окремих цивілізацій і ставати підґрунтям для виникнення нових. Саме через цей духовний вимір Тойнбі долає замкненість окремих цивілізацій, характерну для Шпенглера: цивілізації взаємодіють, успадковують одна одну, передають духовний досвід через «афільовані» зв'язки – і саме у цій взаємодії полягає смисл загальноісторичного процесу.

Методологічне значення концепції Тойнбі для дослідження сучасного українського суспільства важко переоцінити. По-перше, схема «виклик – відповідь» дозволяє осмислити аксіологічні трансформації в Україні не як пасивний наслідок зовнішніх обставин, а як результат активної суспільної відповіді на цивілізаційні виклики – Помаранчевої революції, Революції Гідності, повномасштабного вторгнення 2022 року. Кожен із цих переломних моментів вимагав від суспільства творчої відповіді, яка виявлялася у консолідації навколо нових ціннісних орієнтирів – гідності, свободи, громадянської відповідальності, солідарності. По-друге, тойнбіївська увага до творчої меншини як рушійної сили цивілізаційного розвитку пояснює, чому ціннісні зрушення в Україні часто ініціювалися громадянським суспільством, волонтерськими спільнотами і культурними діячами – тобто саме тими суспільними акторами, які демонстрували здатність до творчої відповіді на виклик. По-третє, відкритість концепції – відмова від фаталізму і визнання можливості свідомого цивілізаційного самовизначення – відповідає тій реальності, яку переживає українське суспільство: реальності суспільства, що свідомо обирає свою цивілізаційну траєкторію, спираючись на власні духовні ресурси і ціннісні орієнтири.

Водночас концепція Тойнбі не позбавлена критичних зауважень. Поняття «творчої меншини» залишається недостатньо операціоналізованим, а роль структурних і матеріальних чинників суспільного розвитку в його схемі

явно недооцінена. Крім того, акцент на релігії як основному носії цивілізаційних цінностей звужує поле аксіологічного аналізу і не цілком відповідає реаліям секуляризованих сучасних суспільств. Проте саме ідея про те, що цивілізаційний розвиток є відкритим процесом, результат якого залежить від творчого потенціалу суспільства, його духовних ресурсів і здатності до самоорганізації, залишається одним із найпродуктивніших методологічних принципів для розуміння суспільних змін – у тому числі тих, що відбуваються в сучасній Україні.

У працях К. Ясперса цивілізаційна проблематика набуває ширшого філософського змісту. Осмислюючи феномен «осьового часу», він показав, що вирішальні зміни в історії людства пов'язані насамперед із трансформацією світоглядних і моральних засад суспільного життя. Саме тому цивілізаційний розвиток не можна зводити лише до економічних чи технологічних досягнень. Його важливою складовою є зміна уявлень про людину, свободу, справедливість і суспільний порядок [225].

Подальший розвиток цивілізаційний підхід отримав у працях Ш. Ейзенштадта, який обґрунтував концепцію множинних модерностей. Дослідник доводив, що модернізаційні процеси не призводять до уніфікації суспільств, оскільки кожна цивілізація переосмислює виклики сучасності відповідно до власних культурних традицій і ціннісних орієнтацій [211]. Такий підхід дозволяє поєднати аналіз глобальних процесів із визнанням культурної своєрідності окремих суспільств. Ми повністю підтримуємо одну із головних ідей ізраїльського вченого про глибинну онтологічну вкоріненість проекту модерну в релігійно-духовній сфері цивілізацій «осьового часу», а також принципове переконання, що європейський шлях модернізації не може бути єдино можливим. Вагоме теоретико-методологічне значення для розуміння сутності цивілізаційного розвитку як особливості сучасності в історії соціально-філософського знання мають ідеї Е. Гідденса. Він наголошує на таких особливостях цивілізаційних трансформацій: «динамізм, який призводить до кардинальних змін у суспільствах, які часто змітають все на

своєму шляху; розширення сфери змін, завдяки чому всі культури виявляють не лише втягнуті в них, а й змушені взаємодіяти між собою, втрачаючи свою самобутність; формування нових форм суспільної організації» [216, с.16-17]. Англійський соціолог підкреслює, що «ідея сучасності полягає в протиставленні традицій, проте в сьогоденні умовах можна віднайти безліч комбінацій елементів сучасного і традиційного» [216, с. 153]. Саме традиція створює такий просторово-часовий контекст, завдяки якому ці зміни стають значущими для представників певної культури.

У соціально-філософському осмисленні цивілізаційного розвитку важливе місце посідає питання про типологію цивілізацій. Аналіз різних підходів до цієї проблеми дозволяє виокремити два принципово відмінних способи організації суспільного буття – традиційний та інноваційний типи цивілізації, кожен із яких характеризується власною системою ціннісних орієнтацій, способом відносин людини з природою і суспільством та логікою відтворення соціального життя.

Традиційний тип цивілізації орієнтований на збереження цілісності людини і природи, на відтворення усталених форм соціального буття і передачу досвіду попередніх поколінь. Пріоритет над людиною тут має спільнота – рід, община, етнос, а норми і цінності визначаються не індивідуальним вибором, а колективною традицією. Інновація в такому суспільстві сприймається не як рушійна сила розвитку, а як загроза усталеному порядку, тому традиційні суспільства тяжіють до замкненості, опираються зовнішнім запозиченням і культурному змішуванню. Разом із тим традиційний тип не є статичним у повному розумінні. Він має власну внутрішню динаміку, пов'язану з циклічним відтворенням культурних смислів і символічним осмисленням буття. Саме традиція забезпечує тут неперервність ціннісної системи, виступаючи механізмом збереження колективної ідентичності.

Інноваційний тип цивілізації, натомість, будується на принципово інших засадах. Його рушійною силою є прагнення до постійного перетворення

дійсності, розширеного відтворення, технологічного і соціального прогресу. Особистість тут поступово вивільняється від жорсткого підпорядкування колективу і набуває самостійної ціннісної ваги – утверджуються цінності індивідуальної свободи, творчості, автономії розуму. Інновація стає нормою і навіть суспільною необхідністю; зовнішнє середовище переосмислюється не як дана людині природна цілісність, а як об'єкт перетворення і підкорення. Духовними підвалинами інноваційної цивілізації стають гуманізм, антропоцентризм і раціоналізм – переконання у тому, що людський розум є найвищим критерієм і мірою суспільного буття.

Важливо підкреслити, що обидва типи не є «чистими» моделями, що існують у реальності в незмінному вигляді – вони радше позначають два полюси ціннісного і соціального спектру, між якими розміщуються конкретні суспільства у їхній історичній динаміці. Більшість реальних цивілізацій поєднують елементи обох типів у різних пропорціях, і саме характер цього поєднання визначає своєрідність їхнього цивілізаційного шляху. Для аналізу сучасного українського суспільства ця типологія є методологічно продуктивною: вона дозволяє побачити, що цивілізаційний вибір України є водночас вибором між різними ціннісними моделями суспільного буття – між орієнтацією на традицію як самодостатню цінність і відкритістю до інновації, між колективістськими патернами радянської спадщини і цінностями індивідуальної свободи та громадянської відповідальності.

У сучасному соціально-філософському дискурсі цивілізацію дедалі частіше розглядають не лише як історичну або культурну спільність, а як цілісну систему смислів, норм і цінностей, що визначає напрям суспільного розвитку. Саме цінності забезпечують внутрішню єдність цивілізації, формують моделі соціальної поведінки та впливають на уявлення про належне і бажане. З цієї точки зору цивілізаційні процеси завжди мають аксіологічний вимір, оскільки пов'язані зі змінами у системі суспільних пріоритетів і колективних орієнтацій.

Таке розуміння відкриває можливість перейти до аналізу цивілізаційного розвитку як процесу якісних змін у суспільстві. На відміну від вузьких трактувань розвитку, що зосереджуються переважно на економічних показниках, цивілізаційний розвиток охоплює трансформацію інститутів, культури, суспільної свідомості та ціннісних орієнтацій. Його зміст визначається не лише темпами економічного зростання, а й характером соціальних відносин, рівнем свободи, станом громадянської культури та здатністю суспільства забезпечувати умови для самореалізації людини.

У цьому контексті особливого значення набуває поняття цивілізаційного вибору. У соціально-філософському вимірі цивілізаційний вибір не обмежується зовнішньополітичною орієнтацією держави чи вибором моделі економічного розвитку. Йдеться про визначення базових принципів суспільного життя, системи цінностей і стратегічного бачення майбутнього. Цивілізаційний вибір відображає прагнення суспільства реалізувати певний тип розвитку, який відповідає його історичному досвіду, культурним традиціям та уявленням про належний суспільний порядок [127, 129].

З огляду на це цивілізаційний вибір постає не одноразовим політичним рішенням, а тривалим процесом суспільного самовизначення. Він знаходить свій вияв у трансформації інститутів, зміні суспільних пріоритетів, переосмисленні колективної ідентичності та формуванні нових ціннісних орієнтацій. Саме тому дослідження цивілізаційного вибору неможливе без аналізу аксіологічних процесів, які відображають глибинні зміни у свідомості суспільства.

Отже, поняття цивілізації, цивілізаційного розвитку та цивілізаційного вибору утворюють єдину теоретичну рамку для осмислення сучасних суспільних трансформацій. Вони дозволяють розглядати ціннісні зміни не як сукупність ізольованих явищ, а як складову ширших цивілізаційних процесів, у межах яких формується бачення суспільного майбутнього, визначаються стратегічні орієнтири розвитку та утверджуються нові системи цінностей.

1.4. Методологічний інструментарій дослідження

Філософське осмислення аксіологічних змін у сучасному українському суспільстві потребує цілісно продуманої методологічної бази, що поєднує засоби філософського і загальнонаукового пізнання та дозволяє врахувати як об'єктивні закономірності цивілізаційного розвитку, так і суб'єктивний вимір ціннісних трансформацій. Як зазначає Р. Шевчук, виникнення та існування філософії і науки є неможливим без наявності «методологічної складової», методологічних уявлень і концепцій, оскільки вони забезпечують виокремлення, формулювання та нормування методів раціонального мислення у зазначених видах духовної діяльності [196, с. 34]. Методологія науково-філософського пізнання сутності предмету дослідження є процесом переходу від поверхневого сприйняття його побутування на емпіричному рівні до розуміння його внутрішніх, прихованих законів – на теоретичному рівні, що у поєднанні перетворює конкретні факти на знання.

Аксіологічні зміни у сучасному українському суспільстві належать до духовного простору буття особистості та спільноти, водночас відображають його матеріальну складову, а у наслідку цієї взаємодії зміни відбуваються у соціальній сфері. У поєднанні цей взаємозв'язок і взаємодія надають змінам, що відбуваються у різних сферах особистісного та суспільного буття, незворотнього, спрямованого, закономірного руху як розвитку, у процесі якого виникають нові цінності, трансформуються, або ж зникають ті, що з певних причин втратили свою актуальність, значимість і функціональність [75, с. 555].

Виявлення та обґрунтування аксіологічних змін вимагає використання адекватних щодо предмету дослідження теоретико-методологічних засобів з урахуванням цивілізаційних векторів цих змін та розвитку суспільства в цілому, а також закономірностей у формуванні суспільної свідомості та її форм. На думку О. Сідоркіної, теоретико-методологічні засади повинні

поєднувати необхідність широкого урахування певного способу життя та закономірностей формування суспільної свідомості [156, с. 82]. Для вирішення поставлених завдань ми використовуємо комбінацію якісних і кількісних, загальнонаукових та філософських методів, що дозволяє врахувати історичні передумови, сучасні соціокультурні процеси та порівняльний контекст.

Методологічну основу дослідження становлять: інтегративно-ціннісна парадигма наукового та філософського пізнання проблеми цивілізаційних векторів аксіологічних змін у сучасному українському суспільстві; соціально-філософський підхід до розкриття особливостей цивілізаційного розвитку і вибору українським суспільством європейського та євроатлантичного вектору змін; принцип єдності теорії і практики; поліфонізм та плюралізм філософських методологій.

Серед загальнонаукових методів використовуємо: метод аналізу і синтезу – для розгляду цивілізаційних векторів аксіологічних змін у сучасному українському суспільстві; метод ідеалізації (абстрагування) – що допоможе серед низки ціннісних змін і цивілізаційних векторів виключити ті, які не є важливими для обґрунтування правомірності європейського та євроатлантичного вибору України; метод узагальнення – для встановлення загальної внутрішньої закономірності функціонування ціннісних норм і настанов в українському суспільстві; індукцію та дедукцію – для виявлення загальних і повторювальних рис у потребах і запитах соціальних суб'єктів; метод аналогії – для встановлення провідної ідеї як мети цивілізаційного вибору і змін; метод класифікації – для впорядкування інформації щодо виникнення та функціонування абсолютних, універсальних, національних, громадянських, сімейно-родинних, особистісних та ситуативних цінностей; логічний метод – для розкриття об'єктивної логіки цивілізаційного розвитку сучасного українського суспільства на основі вивчення потреб і запитів, світоглядно-ментальних настанов та системи цінностей різних соціальних суб'єктів.

Серед філософських підходів і методів пріоритетним є діалектичний метод, що допоможе уточнити смислову диференціацію ключових понять дослідження: «цивілізація», «цивілізаційний розвиток», «цивілізаційний вибір», «цивілізаційний вектор змін», «цінність», «суспільство», «сучасність» та інші; визначити універсальний зв'язок подій і явищ у суспільному та особистісному бутті, процесів їх виникнення і розвитку у взаємодії внутрішніх і зовнішніх зав'язків, виявити дію законів заперечення заперечень, єдності протилежних сил і тенденцій, переходу кількісних змін у якісні.

Ми підтримуємо В. Возняка [27], що інші методи дослідження людського існування (в антропології, соціології, в психології та педагогіці) досить успішно можуть описувати ті чи інші «зрізи» людської реальності, але вони завжди ризикують залишитися в полоні перекручених, неправдивих форм здійснення людського буття, приймаючи їх за нормальні, справжні. На відміну від інших методологічних перспектив, діалектика як логіка бере людське буття більш ґрунтовно, тобто з самої його основи – чуттєво-предметної практичної суспільної діяльності. Лише у такому контексті будь-яке особливе в світі людини може бути не просто описано, але обґрунтовано з позицій самого об'єктивного, неспокійного, суперечливого, драматичного і часом трагічного розвитку людського буття як суспільної історії [27].

Отже ми розглядаємо діалектику аксіологічних змін не лише як теорію і метод пізнання, але й як процес розвитку цих змін в сукупності і багатоманітності його форм і суперечностей. Для діалектичного дискурсу про ціннісну сферу особистості та спільноти застосовуємо ключове поняття «взаємозв'язок» як визначення процесу, у розгортанні якого певні явища, ідеї, дії, потреби обумовлюють зміни і перетворення, виникнення інших потреб, явищ, ідей. Розгортання цього процесу забезпечує розвиток як незворотню, спрямовану, закономірну зміну матеріальних та ідеальних об'єктів [75, с. 555]. Про ефективність застосування діалектичного методу переконливо говорить О. Сідоркіна, зазначаючи, що джерелом розвитку виступає діалектична

суперечність, яка призводить до кількісних і якісних змін соціальних систем [156, с. 80]. Також діалектика дозволяє встановити витoki, механізм і напрямки розвитку ціннісної сфери суспільства та індивіда у категоріях причини і наслідку, сутності і явища, форми і змісту, одиничного і загального, випадковості і необхідності.

Поряд із діалектичним методом ефективним є використання синергетичного вчення [97], що дозволило визначити у самоорганізації системи аксіологічних змін такі синергетичні поняття: атрактор – як мету, спрямованість, вектор ціннісних орієнтацій особистості і спільноти упродовж останніх десятиріч; точка біфуркації – як розгалуження шляхів аксіологічних змін у різних сферах особистісного і суспільного життя; флуктуації – як чинник процесів розвитку та самоорганізації аксіологічної сфери. Як зазначає О. Дзьобань, синергетичне світобачення виходить з того, що хаос володіє творчим потенціалом, тобто здатністю створювати новий порядок, узгоджувати частини цілого, синхронізувати процеси у частинах цілого [39, с. 5].

Цивілізаційний підхід базується на понятті цивілізації як соціокультурної системи зі спільними духовними, культурними, релігійними, економічними та іншими рисами, є ключовим для класифікації та аналізу суспільств. На відміну від формаційного підходу, який фокусується на зміні суспільно-економічних формацій, цивілізаційний підхід розглядає держави як частини певних культурно-історичних спільнот, що мають власні закони розвитку. Порівняльний метод допомагає співставити досвід цивілізаційного розвитку у різних регіонах України, а також з аналогічними трансформаціями в інших країнах Східної і Центральної Європи.

Системний підхід дозволяє проаналізувати нормативно-ціннісну сферу на різних етапах досліджуваного періоду (від 1991 року і до сьогодні) та вплив суспільно значимих подій, що відіграють роль цивілізаційних чинників і визначають вектори розвитку і змін. Структурно-функціональний підхід слугує основою вивчення головних складників ціннісної сфери у системі

етнічних, національних, регіональних, демографічних та інших концепцій розвитку та самовизначення. Діяльнісний і синергетичний підходи уможливають різнобічний аналіз теорії і практики аксіологічних змін в умовах цивілізаційного розвитку як багатовекторного складного феномена. Культурологічний підхід є результативним у дослідженні наративів щодо ціннісних трансформацій у мас-медіа, літературі та мистецтві як маркерів цивілізаційних зсувів.

Феноменологічний метод дозволяє розгорнути вивчення цивілізаційного вектора аксіологічних змін у руслі аналізу проблем людської та суспільної свідомості, буття людини та спільноти, «життєвого світу» як світу безпосереднього інтерсуб'єктивного життєвого досвіду. Трансцендентальний метод допоможе вивчити аксіологічні зміни у сучасному українському суспільстві у європейському та євроатлантичному векторі як об'єктивне явище і, водночас, як вияв світоглядно-ментальних настанов, прагнень і сподівань його суб'єктів – національної спільноти, соціальних верств, окремої людської особистості. Метод герменевтики дозволяє проникнути у смисл аксіологічних змін як феномену цивілізаційного розвитку, з'ясувати їхнє місце і функції, виявити символіку і семантику, здійснити інтерпретацію як змін в інформаційно-знаковій системі різних форм суспільної свідомості.

Метаантропологічний підхід, розроблений у працях Н. Хамітова і С. Крилової [88, 187, 188], дозволяє розглянути аксіологічні зміни у зв'язку з граничними та метаграничними вимірами буття людини і спільноти. «При обґрунтуванні концептуальних основ філософської антропології як метаантропології у строгому сенсі (власне метаантропології) граничне буття людини, а, почасти, й буденне, виходячи з традицій, укорінених у екзистенціальній та персоналістичній філософії, трактуються як корелят екзистенції, а метаграничне буття – як корелят трансценденції» [188, с. 28]. Отже, метаантропологія виходить за межі класичної антропології, яка описує людину у межах наявного соціального та культурного досвіду, і звертається

до тих станів буття особистості, де відбувається вихід за межі повсякденності – у ситуаціях страждання, вибору, відповідальності, смерті та надії [188]. Н. Хамітов наголошує на феномені граничної ситуації, яка «означає кризовий стан людини, який веде до актуалізації особистісного начала. Така актуалізація виявляється передусім у загостренні самосвідомості й переосмисленні сенсу життя» [188, с. 34]. Подібні ситуації виникають при зустрічі зі смертю, переживанні провини, важливих подій, результати яких не можуть бути передбачені тощо. Саме такі «граничні ситуації» (що перегукується із поняттям Ясперса) є простором найбільш радикальних ціннісних трансформацій: людина і спільнота відкривають нові смислові горизонти або, навпаки, стикаються з ціннісною порожнечою [188]. Для нашого дослідження цей підхід є особливо продуктивним у контексті воєнного досвіду сучасного українського суспільства: повномасштабне вторгнення 2022 року створило умови масового граничного існування, у якому відбулась стрімка переоцінка цінностей – утвердились цінності гідності, свободи, солідарності та жертвовності, що фактично стали ціннісним ядром нової суспільної ідентичності. Також в дослідженнях С. Крилової пропонується проєкт соціальної метаантропології, який полягає в тому, що використовує тріадичну методологію для розуміння людського буття. Мовиться про буденне, граничне, метаграничне буття суспільства та людини в суспільстві. У контексті аналізу аксіологічних змін у сучасному українському суспільстві соціальна метаантропологія дає змогу розглядати трансформацію цінностей не лише як реакцію на окремі історичні події, а як глибший процес зміни способів суспільного саморозуміння. Такий перехід дозволяє простежити, як під впливом цивілізаційних викликів формуються нові ціннісні орієнтири, змінюється ставлення до свободи, відповідальності, ідентичності та майбутнього. Таким чином, соціальна метаантропологія створює концептуальну основу для дослідження сучасного українського суспільства як простору аксіологічного переосмислення, у якому кризові переживання

стають чинником не лише руйнування усталених норм, а й формування нових цивілізаційних смислів.

Введення у дослідження результатів соціологічних опитувань, у яких відображено динаміку світоглядно-ціннісної орієнтації українців у досліджуваний період, забезпечує не лише огляд даних національних досліджень громадської думки щодо євроінтеграції, ідентичності, аксіологічних змін тощо, а й дозволяє простежити реальні прояви трансформації суспільних цінностей. Соціологічні матеріали виконують функцію емпіричного підґрунтя дослідження, оскільки дають можливість виявити зміни у ставленні громадян до ключових цивілізаційних орієнтирів, визначити тенденції переосмислення таких цінностей, як свобода, демократія, національна ідентичність, безпека, солідарність та європейська належність. Їх використання дозволяє співвіднести філософсько-аксіологічний аналіз із конкретними суспільними процесами, показуючи не лише концептуальні зміни у сфері цінностей, а й характер їхнього поширення та закріплення у масовій свідомості. Таким чином, соціологічні дослідження у межах цієї роботи розглядаються як інструмент виявлення цивілізаційних векторів аксіологічної трансформації, оскільки вони фіксують перехід від індивідуальних і групових уявлень до ширших суспільних ціннісних моделей.

Встановлюючи роль об'єктивних чинників аксіологічних змін у сучасному українському суспільстві (з останнього десятиліття XX століття і до сьогодні), виокремлюємо рушійні історичні події, які у той чи інший спосіб вплинули на суспільну свідомість та самоусвідомлення кожного громадянина України. У хронологічній послідовності такими подіями є: студентська революція на граніті (1990); розпад радянської імперії (1991); проголошення незалежності України (1991); Помаранчева революція (2004); Революція Гідності (2013); анексія Криму (2014); російсько-українська війна (з 2014 року і до сьогодні); отримання Україною безвізового режиму для поїздок до країн Шенгенської зони (2017); надання автокефалії (Томос) Київській митрополії від Вселенського патріарха Варфоломія (2019); COVID-19 в Україні і світі

(2019); закріплення законодавчих норм у Конституції України про стратегічний курс України на членство в ЄС та НАТО (2019); повномасштабне вторгнення росії в Україну (2022) та інші.

Під впливом названих подій посилюється механізм змін, загострилася боротьба суперечностей у політичній, релігійній, освітній та міжсуб'єктній комунікативній сферах. Для суб'єктів суспільного життя це набуло форм зіткнення інтересів, мотивів, поглядів і переконань у полеміці, протистоянні, а також у потребі спротиву та оборони проти збройної експансії Росії. Названі події актуалізували та утвердили ціннісні зміни, які визначають мету і зміст буття кожного українця і спільноти у війні та повоєнний час.

Таким чином, фіксуємо діалектику взаємозв'язку процесу розвитку і змін у ньому: євроінтеграційно спрямований розвиток сучасного українського суспільства базується на змінах, зокрема аксіологічних. Водночас тенденції сучасного українського суспільства обумовлюють незворотні якісні і кількісні зміни у сфері цінностей і дозволяють визначити форми цих змін, їх прояви, чинники, напрямки, рушійні сили, суперечності. Аналізуючи ціннісні орієнтації у сучасному українському суспільстві на засадах діалектичного вчення, встановлюємо об'єктивність їх формування під впливом низки чинників у суспільному бутті спільноти та суб'єктивність відображення у формах життєвого світу людини – природних, соціальних, духовних, матеріальних тощо.

Вибір оптимального методологічного інструментарію дозволяє використати кілька взаємозумовлених рівнів вирішення досліджуваної проблеми на інтегративній, міждисциплінарній основі, що передбачає застосування методологічних принципів та підходів філософії, соціології, психології. Методологічний конструкт дослідження – філософське осмислення аксіологічних змін у сучасному українському суспільстві – виявляє діалектичний зв'язок нормативно-ціннісної сфери суспільного та особистісного буття із чинниками цивілізаційного розвитку і змін, європейським та євроатлантичним векторами цивілізаційного вибору України,

що обумовило ціннісні трансформації у внутрішній і зовнішній політиці, настановах політичної культури, освіти та інших формах суспільної свідомості.

Висновки до першого розділу

У першому розділі досліджено теоретико-методологічні засади аналізу аксіологічних змін сучасного українського суспільства та обґрунтовано евристичний потенціал ціннісного і цивілізаційного підходів для їхнього осмислення.

1. Встановлено, що поняття цінності належить до фундаментальних категорій філософського знання, через яку розкривається значущість явищ дійсності для людини та суспільства. Аналіз основних аксіологічних концепцій дозволив виявити багатоманітність підходів до розуміння природи цінностей – від об'єктивістських і суб'єктивістських до суб'єктивно-об'єктивних інтерпретацій.
2. Обґрунтовано, що найбільш продуктивним для соціально-філософського дослідження є підхід, який розглядає цінності як результат взаємодії суспільно-історичних умов та людської діяльності, що дозволяє поєднати нормативний, культурний та екзистенційний виміри суспільного буття.
3. Обґрунтовано авторське розуміння аксіологічних змін як процесу якісної трансформації ціннісних орієнтацій індивідів і соціальних спільнот, що проявляється у зміні норм, моделей поведінки, соціальних практик та інституційних форм суспільного життя.
4. Показано, що аксіологічні зміни можуть відрізнятися за глибиною, спрямованістю та механізмами перебігу, а їхніми основними чинниками в сучасному світі виступають глобалізаційні процеси, модернізаційні трансформації та кризові соціальні події.
5. Наголошено на значенні традиції як цінності в умовах суспільних трансформацій. Традиція забезпечує змістовну неперервність

суспільного буття і виступає механізмом передачі духовного досвіду та культурної спадщини, тоді як сучасність актуалізує потребу переосмислення й оновлення ціннісних орієнтирів відповідно до нових історичних викликів.

6. З'ясовано, що осмислення аксіологічних змін потребує врахування цивілізаційного контексту суспільного розвитку. Аналіз концепцій О. Шпенглера, А. Тойнбі, К. Ясперса, Ш. Ейзенштадта та інших представників цивілізаційного підходу засвідчив, що цивілізація є не лише формою соціальної організації, а й носієм певної системи цінностей, смислів та культурних орієнтирів. У цьому контексті цивілізаційний розвиток постає як процес трансформації не тільки соціальних інститутів, але й ціннісних засад суспільного життя.
7. Доведено, що цивілізаційний вибір слід розглядати не лише як політичну чи геополітичну орієнтацію, а насамперед як вибір ціннісних засад суспільного розвитку, моделей соціальної взаємодії та уявлень про майбутнє. Саме тому цивілізаційні процеси безпосередньо впливають на характер аксіологічних змін, визначаючи зміст суспільних пріоритетів, колективної ідентичності та стратегічних орієнтирів розвитку.
8. Визначено, що ціннісний фактор є одним із ключових чинників суспільного розвитку, оскільки не лише відображає наявні суспільні трансформації, а й задає їхню спрямованість і смисл. Його застосування у соціально-філософському дослідженні дозволяє розглядати суспільні процеси як єдність інституційних змін, культурних трансформацій та ціннісних орієнтацій.
9. Методологія дослідження складається на основі загально-логічних способів і методів пізнання, порівняльного аналізу, понятійного апарату соціальної філософії, філософської антропології, методологічних можливостей діалектики, феноменології, філософської герменевтики, метаантропологічного підходу, цивілізаційного методу розуміння

історичного процесу як багатолінійного та відкритого, можливостей синергетики.

10. Наголошено, що аксіологічні зміни сучасного українського суспільства не є ізольованим соціальним явищем, а становлять органічну складову цивілізаційного процесу, в якому ціннісний вибір суспільства та його цивілізаційна самоідентифікація постають взаємопов'язаними вимірами історичного розвитку. Цінності не лише супроводжують суспільні трансформації, а й визначають їхню спрямованість, надають смислу інституційним змінам і формують образ майбутнього, до якого прагне суспільство.

РОЗДІЛ 2

ВЕКТОРИ ЦИВІЛІЗАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

2.1. Тенденції цивілізаційного розвитку і ціннісних змін у сучасному українському суспільстві

Філософський аналіз цивілізаційного розвитку сучасного українського суспільства неможливий без попереднього з'ясування того, що саме ми розуміємо під «тенденцією» у контексті аксіологічних змін. У філософському сенсі тенденція є виявом внутрішньої логіки суспільного розвитку. Вона вказує на те, які сили і механізми визначають спрямованість трансформації ціннісного ядра суспільства. Також аналіз тенденцій цивілізаційного розвитку і ціннісних змін в Україні потребує звернення до категорій, які дають змогу пояснити природу та спрямованість аксіологічних змін: суспільства як цілісного соціального організму, особистісного світогляду, соціальної свідомості, соціальних інститутів, цінностей, ідентичності, соціальних конфліктів та механізмів суспільної трансформації [143, с. 48–55]. Їх аналіз дозволяє простежити, як змінювалися ціннісні орієнтації українців від проголошення незалежності України до сьогодення та яким чином ці зміни пов'язані з вибором цивілізаційних векторів розвитку. При цьому важливо виходити з розуміння аксіологічних змін не як стихійної зміни уподобань, а як закономірного процесу, що має власну логіку, темп і рушійні сили, органічно вписаного у цивілізаційний розвиток суспільства.

На підставі комплексного аналізу розвитку українського суспільства від проголошення незалежності до сьогодення можна виокремити чотири магістральні тенденції, що визначають цивілізаційну спрямованість аксіологічних змін:

- нормативного розриву і пошуку нових ціннісних засад;
- резонансного синтезу між власною культурною традицією і європейськими цінностями;
- міжпоколінного аксіологічного зрушення у напрямку постматеріальних цінностей;
- екзистенційної консолідації суспільства під тиском цивілізаційної загрози.

Першою і хронологічно вихідною є тенденція нормативного розриву, яка характеризує стан українського суспільства у перше десятиліття незалежності і водночас визначає специфіку всього подальшого аксіологічного розвитку. Суспільство є складною системою соціальних взаємодій і відносин, що формується у процесі спільної діяльності людей. Воно не зводиться до суми окремих індивідів, а становить цілісний соціальний організм із власними закономірностями розвитку [143, с. 48–55]. Для сучасного українського суспільства характерним є поєднання кількох масштабних процесів: посттоталітарної трансформації, демократизації, європейської інтеграції та протидії російській агресії. За цих умов особливого значення набувають цінності, які виконують інтегративну функцію, визначають суспільні орієнтири та формують образ бажаного майбутнього. Як підкреслює Т. Парсонс, стабільність соціального порядку значною мірою залежить від інституціоналізованих ціннісних орієнтацій, які легітимують соціальні норми та інститути [230]. Саме в цій перспективі слід розглядати ціннісну динаміку українського суспільства як боротьбу за новий соціальний порядок, укорінений на принципово інших аксіологічних засадах. Водночас слід критично зауважити: парсонсівська модель описує переважно рівноважний, безконфліктний процес ціннісної інтеграції. Українська реальність засвідчує інше: утвердження нових аксіологічних засад відбувається через гострий конфлікт із залишками пострадянської

нормативної системи. Конфлікт, який є не патологією, а структурно необхідним моментом трансформації.

Важливу роль у процесах соціальних перетворень відіграє суспільна свідомість як сукупність моральних, політичних, правових, релігійних, естетичних та наукових уявлень. Саме через зміни суспільної свідомості відбувається переосмислення історичного досвіду, формування громадянської активності, патріотизму, волонтерського руху та нових форм соціальної солідарності. Особливого значення набувають соціальні інститути держави, освіти, армії, сім'ї, релігії та громадянського суспільства, які виступають носіями та трансляторами цінностей. У цьому контексті справедливим є спостереження Е. Дюркгейма про те, що порушення ціннісної інтеграції суспільства веде до аномії. Мовиться про стан нормативної невизначеності, який виникає в умовах швидких соціальних змін [209]. Саме такий стан переживала Україна у перше десятиліття незалежності, коли руйнування радянської системи не супроводжувалося одночасним утвердженням нових ціннісних засад. Масова дезорієнтація, правовий нігілізм, патерналістські очікування від держави і глибока недовіра до суспільних інститутів – усе це є симптомами не просто економічної кризи, а передусім кризи нормативного порядку. Проте аномія у Дюркгейма – це не лише деструктивний стан, а й необхідна передумова нового нормативного синтезу: суспільство, що переживає аномію, одночасно є суб'єктом пошуку нових засад згуртованості. Для України цей пошук мав виразно цивілізаційний вимір: питання «яких цінностей дотримуватися» нерозривно переплелось з питанням «до якої цивілізації належати». І саме ця нерозривність відрізняє українську аксіологічну трансформацію від суто внутрішньої соціальної реорганізації.

Після здобуття незалежності Україна опинилася у ситуації вибору моделі подальшого розвитку. Початок 1990-х років характеризувався суперечливими процесами. З одного боку, відбувалося національне відродження, формування власної державності та історичної пам'яті, а з іншого – зберігалися впливи радянської політичної та ціннісної спадщини. У

суспільстві співіснували інтеграційні й дезінтеграційні тенденції, а цивілізаційні орієнтири часто залишалися невизначеними. Значна частина населення продовжувала орієнтуватися на патерналістські моделі суспільного устрою, тоді як інша частина підтримувала ринкові реформи, політичний плюралізм та інтеграцію до європейського простору. Саме ця ціннісна неоднорідність багато в чому визначила характер суспільних процесів наступних десятиліть і є важливим аналітичним ключем до розуміння подальших тенденцій. На наш погляд, суспільство, позбавлене нормативного консенсусу, є водночас суспільством з максимальним потенціалом аксіологічної динаміки. Власне ціннісна невизначеність 1990-х створила той простір, у якому стала можливою подальша цивілізаційна переорієнтація.

Тенденція резонансного синтезу описує глибинний механізм, через який відбувається засвоєння нових цінностей в українському суспільстві. В цьому контексті пригадується Ш. Ейзенштадт, який у своїй концепції «множинної модерності» переконливо показав, що різні суспільства входять у сучасність не через механічне копіювання західних інституційних форм, а через творче переосмислення модернізаційних викликів у світлі власних культурно-ціннісних традицій [211]. Застосування цього поняття до України відкриває принципово важливу аналітичну перспективу. Наша країна постає не як суспільство, що «наздоганяє» Захід, а як суспільство, що виробляє власну модель модерності, у якій європейські цінності демократії та прав людини резонують із власними культурно-історичними традиціями — кордоцентризмом, волелюбністю, традицією козацького самоврядування та громадянської солідарності. Ч. Тейлор, аналізуючи формування сучасної ідентичності, описував цей процес через поняття «моральних горизонтів» — ціннісно-культурних рамок, у межах яких особистість і спільнота осмислюють себе та визначають свої моральні орієнтири [169]. Для українського суспільства такими горизонтами є одночасно власна культурно-історична традиція та ціннісний проект європейської демократії [238]. Саме напруга між ними є справжньою рушійною силою аксіологічних змін — не механічне

засвоєння одного з них, а їхній продуктивний конфлікт і взаємне збагачення. Тим більше, погодимось з дослідниками, що на межі тисячоліть Європа відчутно почала втрачати свій соціокультурний авторитет, а про його пріоритетний характер можна говорити лише за традицією на рівні буденної свідомості. Відповідно і універсальність цінностей, що визріли в його смисловому полі теж почала зазнавати ерозії [54, с. 25]. Сьогодні все частіше можна почути, що Європа стає дедалі менш демократичною, економічно стагнує, перебуває під загрозою з боку екстремістів усіх напрямів – від неліберальних лівих до авторитарних правих – і повільно рухається шляхом, який раніше здавався немислимим. М. Зайцев зазначає: «Світ принципово змінився, в крайньому разі, змінюється і повниться новими викликами, на які Європа не має відповідей. Відтак питання універсальності її цінностей питання відкрите [54, с. 25]. Тому з особливою гостротою постають питання: Що таке Європа? Якою була справжня історія Європи? Які ідеї та цінності сформували сучасну Європу? Яким повинно бути майбутнє європейської цивілізації? Ці питання мають надзвичайно велике значення, зумовлене європейським вектором розвитку України.

Тенденція резонансного синтезу виявляється у формуванні ціннісних орієнтацій під впливом комплексу взаємопов'язаних чинників: історичного досвіду, регіональних особливостей, соціально-економічних умов, рівня освіти, професійної діяльності, культурного середовища, а також світоглядних та ментальних настанов особистості й спільноти. Світогляд забезпечує цілісне осмислення людиною свого місця у світі, визначає систему переконань, ідеалів та життєвих орієнтирів. Саме через світоглядні установки відбувається оцінка суспільних процесів і формується ставлення до тих чи інших соціальних змін. Національна ментальність при цьому є не статичною даністю, а динамічним утворенням, яке саме трансформується під впливом суспільних змін. Серед рис, які в науковій літературі традиційно пов'язують з українською ментальністю, можна виокремити волелюбність, повагу до приватної власності, відкритість до інших культур, прагнення свободи та гідності, а

також окремі прояви правового нігілізму, соціального песимізму чи недостатньої суспільної солідарності [34, с. 59–60]. Показово, що саме ті особливості, які слугували підставою для скептичних оцінок демократичного потенціалу українського суспільства – індивідуалізм, недовіра до влади, схильність до горизонтальних форм самоорганізації – виявилися в умовах цивілізаційної загрози не слабкостями, а джерелами громадянської стійкості і творчої суспільної самоорганізації.

Найяскравішим втіленням тенденції резонансного синтезу стали Помаранчева революція 2004 року та Революція Гідності 2013–2014 років. У концептуальних термінах А. Тойнбі кожна з цих революцій була творчою відповіддю суспільства на цивілізаційний виклик. Відповіддю, що виводила його на новий рівень ціннісної свідомості та громадянської зрілості. Принципово важливо, що кожна з цих подій не лише реагувала на зовнішній тиск, а й продукувала якісно новий стан суспільної свідомості: зростання громадянської ідентичності, поглиблення недовіри до пострадянських інституцій і посилення запиту на верховенство права. Революція Гідності у цьому сенсі виявилася переломним моментом: вона перевела аксіологічний вибір України з рівня декларацій на рівень екзистенційного рішення, підкріпленого масовою громадянською жертовністю. Унаслідок цих подій підписання Угоди про асоціацію з Європейським Союзом, запровадження безвізового режиму та закріплення європейського й євроатлантичного курсу на рівні державної політики стали не лише політичними рішеннями, а свідченням глибших аксіологічних змін. Цивілізаційний вибір України передбачає утвердження цінностей відкритого демократичного суспільства, серед яких центральне місце належить людській гідності, свободі, правам людини, верховенству права, соціальній справедливості та безпеці [238]. Суттєвий вплив на цей процес справили також ринкові реформи та демократичні перетворення: перехід до ринкової економіки сприяв поширенню цінностей особистої відповідальності, підприємливості та свободи вибору, хоча посилення конкуренції, соціальна нерівність та

економічні кризи породжували нові соціальні ризики й суперечності, що самі ставали рушіями подальших аксіологічних зрушень.

В контексті згаданої тенденції важливо усвідомлювати, що «немає нічого більш далекого від правди, аніж провінційне уявлення про те, що нинішні труднощі або й безлад є наслідком звільнення якихось споконвічних ірраціональних сил націоналізму, які були “заморожені” більшовизмом, а тепер після майже столітнього колапсу знову ожили. Значно продуктивніше розглядати сили, що реформують посткомуністичний простір упродовж років незалежності, як нову фазу національних рухів, цілі яких багато в чому збігаються з цілями національних рухів ХІХ ст., хоча дечим істотно відрізняються» [87, с. 271–272].

Міжпоколінне аксіологічне зрушення є одним із найпотужніших структурних механізмів ціннісної трансформації, дія якого має поступовий, але незворотний характер. В цьому контексті важливим є звернення до концепту особистісного світогляду, який, згідно Н. Хамітова, виступає основою творення нових цілей, ідеалів і цінностей. «Саме творчий характер особистісного світогляду дозволяє вирішувати проблему смислу життя як проблему смислу свободи – свободи вибору і свободи досягнення обраного» [188, с. 35]. По великому рахунку, особистісний світогляд – це світогляд людини, що усвідомлює і долає стереотипи середовища, а тому стає недоступною для маніпуляцій. «Особистісний світогляд означає постійне самопізнання, погляд всередину себе, пильну увагу до динаміки розвитку внутрішнього світу. Тому людина з особистісним світоглядом усі події зовнішнього світу виносить на суд власного розуму і переживання» [188, с. 35].

Різні покоління українців формувалися в принципово різних нормативних середовищах і тому по-різному сприймають суспільні процеси та систему цінностей. Для старших поколінь характерним є переосмислення радянського досвіду та адаптація до нових суспільних реалій. Цей процес часто супроводжується ціннісним дискомфортом і когнітивним дисонансом

між засвоєними у молодості нормативними зразками і вимогами нової реальності. Молодші покоління соціалізувалися вже в умовах незалежної держави та значно більше орієнтовані на європейські демократичні стандарти. Компаративні дослідження в рамках European Values Study та World Values Survey переконливо демонструють, що саме молодші вікові когорти в Україні виявляють найбільш виражену орієнтацію на цінності індивідуальної свободи, демократичної участі та громадянської відповідальності, тобто на ті постматеріальні цінності, які складають ціннісний профіль розвинутих ліберальних демократій. Це підтверджує загальну закономірність, яку зафіксував А. Ручка: у транзитних суспільствах зі зростанням рівня і якості життя відбувається закономірний перехід від матеріалістичних цінностей виживання і безпеки до постматеріальних цінностей самореалізації та демократичної участі [54, с. 23]. Одним із важливих орієнтирів цього зрушення виступають цілі сталого розвитку, схвалені Організацією Об'єднаних Націй у 2015 році, реалізація яких передбачає поєднання економічного зростання, соціальної справедливості, екологічної відповідальності та розвитку людського потенціалу [215]. Цінності, що закладені в цих цілях, знаходять виразний відгук саме у молодших поколіннях українців, для яких питання екологічної відповідальності, гендерної рівності та якості демократичного врядування є органічною частиною ціннісного горизонту.

Тенденція міжпоколінного аксіологічного зрушення нерозривно пов'язана з розвитком громадянської культури. Дослідження А. Ручки та М. Наумової демонструють, що рівень громадянської активності безпосередньо впливає на сприйняття суспільних перспектив та готовність брати участь у суспільних змінах. Саме носії зрілої громадянської культури виступають головними агентами демократичних перетворень і модернізаційних процесів [150; 151; 152]. Важливо наголосити, що громадянська культура є не просто сукупністю громадянських компетентностей, а особливим ціннісним станом особистості і спільноти, в якому відповідальність за спільне благо переживається не як зовнішній обов'язок, а як внутрішня потреба. Саме цей

перехід від зовнішнього до внутрішнього, від нав'язаної норми до інтеріоризованої цінності, є критерієм зрілості громадянської культури і водночас показником глибини аксіологічної трансформації. Міжпоколінне зрушення у напрямку постматеріальних цінностей є, таким чином, не лише соціологічним фактом, а й філософськи значущим процесом формування нової суб'єктності громадянина, для якого цінності свободи, гідності і відповідальності є не абстрактними деклараціями, а реальними регуляторами повсякденного буття.

Тенденція екзистенційної консолідації виявилася з особливою силою після початку повномасштабного російського вторгнення у 2022 році і є водночас результатом трьох попередніх тенденцій і якісно новим етапом аксіологічної трансформації. Особливо інтенсивними аксіологічні зміни стали саме після початку російсько-української війни. Війна суттєво вплинула на національну та громадянську ідентичність українців, сприяла зростанню суспільної солідарності, довіри до державних інституцій, Збройних Сил України та волонтерського руху. Посилилися процеси консолідації навколо спільних цінностей свободи, незалежності, людської гідності та національної безпеки [167]. Умови війни актуалізували базові духовні цінності, пов'язані із збереженням життя, взаємною підтримкою, відповідальністю та громадянською участю. Я. Любивий справедливо зазначає, що масштабні цивілізаційні потрясіння сприяють консолідації суспільства навколо фундаментальних цінностей та стимулюють формування нових моделей соціальної взаємодії [98, с. 28]. Однак важливо розрізняти два можливі результати такого потрясіння: воно може або руйнувати ціннісні системи, породжуючи нову аномію, або, за наявності достатньої культурної і ментальної стійкості – здійснювати їхню глибинну консолідацію. Україна демонструє другий варіант, що є переконливим свідченням зрілості тих аксіологічних змін, що відбувалися у суспільстві впродовж попередніх десятиліть: суспільство, яке не пройшло б через тенденції нормативного розриву, резонансного синтезу і міжпоколінного зрушення, не мало б тих

внутрішніх ресурсів стійкості, що дають змогу відповідати на екзистенційну загрозу консолідацією, а не розпадом.

Тенденція екзистенційної консолідації виявляється у кількох взаємопов'язаних процесах. По-перше, у безпрецедентному зростанні довіри до армії, волонтерського руху та державних інституцій, тобто до тих інститутів, що безпосередньо уособлюють цінності захисту, солідарності і громадянської відповідальності. По-друге, у масовому волонтерському русі, який став соціальним феноменом після 2014 і особливо після 2022 року: він є не просто проявом ситуативної солідарності, а свідченням якісного аксіологічного зрушення – переходу від патерналістської пасивності до громадянської суб'єктності. По-третє, у глибокому переосмисленні самого поняття національної ідентичності: війна прискорила процеси деколонізації свідомості, переосмислення мовної ідентичності та культурної самовизначеності, перетворивши те, що раніше було предметом академічних дискусій, на питання екзистенційного вибору. Суспільство, здатне до масової самоорганізації в умовах екзистенційної загрози без зовнішнього примусу, демонструє тим самим, що цінності відповідальності, солідарності і громадянської участі вже стали реально діючими регуляторами поведінки, а не декларованими орієнтирами. Саме ця відповідність між декларованими і реально діючими цінностями є критерієм справжньої, а не формальної аксіологічної трансформації.

Отже, аксіологічні зміни у сучасному українському суспільстві є результатом складної взаємодії історичних, політичних, соціально-економічних, культурних та світоглядних чинників, що розгортаються у чотирьох взаємопов'язаних тенденціях. Від часу проголошення незалежності й до сьогодення відбувається поступове утвердження цінностей демократичного суспільства, громадянської відповідальності, свободи, людської гідності та верховенства права. При цьому кожен із переломних моментів новітньої історії України був одночасно і каталізатором, і результатом глибших аксіологічних зрушень. Він не лише прискорював уже

наявні тенденції, а й породжував якісно нові аксіологічні стани суспільства. Чотири виявлені тенденції утворюють єдиний динамічний процес, у якому нормативний розрив породив запит на ціннісний синтез, синтез забезпечив аксіологічне підґрунтя для міжпоколінного зрушення, а міжпоколінне зрушення підготувало суспільство до екзистенційної консолідації.

Російсько-українська війна значно прискорила ці процеси, посиливши суспільну консолідацію та остаточно актуалізувавши європейський цивілізаційний вектор розвитку України як ціннісний, а не лише геополітичний вибір. Аксіологічна трансформація українського суспільства є, таким чином, не реакцією на зовнішні обставини, а виявом його внутрішньої цивілізаційної суб'єктності – здатності відповідати на виклики власним творчим аксіологічним синтезом.

2.2. Систематизація ключових цивілізаційних векторів розвитку сучасного українського суспільства

Систематизація цивілізаційних векторів розвитку сучасного українського суспільства є не технічним завданням класифікації, а передусім філософською проблемою: що саме робить той чи інший напрям суспільного розвитку цивілізаційним вектором, а не просто реформою чи адаптацією зовнішніх зразків? Відповідь на це питання визначає саму логіку систематизації. Цивілізаційний вектор є таким напрямом суспільного розвитку, який, по-перше, має власне аксіологічне ядро, по-друге, спирається на культурно-історичну традицію спільноти і, по-третє, набуває інституційного втілення, що перетворює його з декларованого орієнтира на реально діючу силу суспільної трансформації. Саме ці три критерії покладено в основу систематизації, здійсненої у цьому параграфі. У межах нашого дослідження цивілізаційний вектор означає напрям, рух і цілеспрямованість суспільного розвитку, певну траєкторію ідей, соціальних процесів, особистісного зростання або загальний напрям розвитку національної

спільноти. За аналогією з математичним визначенням, важливими характеристиками цивілізаційного вектора є спрямованість, що вказує на мету суспільного розвитку, та інтенсивність як сила впливу на функціонування державницьких і соціальних інституцій, буття людини та спільноти.

Визначення поняття «цивілізаційний вектор» потребує філософського обґрунтування, яке виходить за межі метафоричного вживання цього терміна. Цивілізаційний вибір та цивілізаційні вектори розвитку перебувають у нерозривному взаємозв'язку, оскільки обрання державою та спільнотою певних напрямів розвитку безпосередньо пов'язане з сутністю суспільного ідеалу [14, с. 4]. Суспільний ідеал не відображає об'єктивну реальність, а створює відповідність тому, якою вона повинна бути, формуючи цілепокладання людської діяльності [195, с. 115]. Звідси випливає принципово важливий висновок: цивілізаційний вектор є категорією аксіологічною за своєю природою. Він не описує те, що є, а вказує на те, що має бути, і саме тому його реалізація завжди є боротьбою між наявним і належним, між успадкованими нормами і новими ціннісними орієнтирами. Для сучасного українського суспільства ця боротьба є особливо гострою, оскільки цивілізаційний вибір відбувається одночасно на кількох рівнях: ідентичності, інституцій, права, культури та безпеки. Поняття «цивілізаційний вибір» та «цивілізаційний вибір України» увійшли у науковий дискурс як закономірний результат теоретичних напрацювань українських науковців з цивілізаційної проблематики та практичної потреби визначити напрям розвитку незалежної України [92, с. 27].

Культурно-історичні та політичні обставини суспільного розвитку сучасної України від 1991 року засвідчують низку важливих реалій: розбудову державницьких інституцій, формування національної ідентичності та суспільної згуртованості, вибір нового зовнішньополітичного курсу. Цивілізаційний вибір України обумовлює довгостроковий розвиток держави, національну безпеку та масштабні трансформаційні процеси у різних сферах суспільного та особистісного буття. Порівнюючи спектр цінностей у

розвинутих суспільствах і транзитних соціумах, А. Ручка зазначає, що у транзитних суспільствах домінують передусім матеріальні ціннісні пріоритети безпеки і виживання. Однак зі зростанням рівня і якості життя утверджується ціннісний тип, що поєднує матеріалістичні та постматеріалістичні орієнтири, а також укорінюються тенденції в утвердженні самореалізаційних та демократичних політико-громадянських цінностей, що для сучасного українського соціуму є обнадійливою обставиною [150]. Проблема цивілізаційного вибору України досліджується на міжгалузевому рівні у працях В. Андрющенка, Є. Божка, М. Козловця, В. Кременя, І. Леонтьєва, О. Майборода, М. Михальченка, С. Пирожкова, А. Ручки, З. Самчука, Н. Скотної, Н. Хамітова, Ю. Шайгородського, М. Шульги та інших. Зокрема у Національній доповіді «Цивілізаційний вибір України: парадигма осмислення і стратегія дії» під керівництвом С. Пирожкова проаналізовано суспільно-політичні трансформації та стратегічні напрями розвитку країни [129]; у дисертації І. Леонтьєва «Цивілізаційний вибір як фактор політичного життя сучасної України» розглянуто вплив цивілізаційних векторів на політичні процеси у державі та суспільстві [92, с. 27].

Перш ніж перейти до систематизації, необхідно окреслити її філософські засади. Застосування цивілізаційного підходу у дослідженні цієї проблематики сприяє аналізу реалій буття української держави та спільноти, вказує на місце і роль України у регіональному та світовому контексті, а також дозволяє розглядати трансформацію українського суспільства не лише як геополітичний чи економічний перехід, а як глибинну зміну ціннісно-культурної парадигми. Водночас цивілізаційний підхід сам потребує критичного переосмислення. Класична концепція «зіткнення цивілізацій» описує цивілізаційні відмінності як жорсткі межі між замкнутими культурними блоками. Проте досвід України засвідчує інше: цивілізаційний вибір є не переходом з одного закритого блоку до іншого, а процесом творчого синтезу, у якому власна культурно-історична традиція та нові ціннісні орієнтири вступають у продуктивний діалог. Україна, перебуваючи на

перетині європейської та євразійської парадигм і формуючи власну національну цивілізаційну модель розвитку, завжди, навіть у часи колоніальної залежності від різних метрополій, виявляла культурно-історичну тяглість до європейських цінностей [129]. Саме тому цивілізаційний вибір України є не імітацією чужої моделі, а поверненням до власної цивілізаційної ідентичності, пригніченої впродовж століть колоніального досвіду.

Цивілізаційна суб'єктність України, яка є ключовою категорією для розуміння її векторів розвитку, означає здатність суспільства не лише адаптуватися до зовнішніх вимог, а творити власний цивілізаційний проєкт і втілювати його в життя. Це якість соціального буття країни, коли остання стає не об'єктом впливу зовнішніх сил, а суб'єктом власного розвитку, цивілізаційний поступ якого зумовлюється переважно внутрішніми, а не зовнішніми причинами. Саме через цю призму слід розглядати законодавчу базу цивілізаційного вибору. Конституція України закріплює права людини, демократичні засади державного устрою та верховенство права як основу євроатлантичного цивілізаційного вектору. Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом (чинна редакція від 30.11.2023) дає змогу перейти від партнерства і співробітництва до політичної асоціації та економічної інтеграції. Стратегія національної безпеки України (Указ Президента, Документ 392/2020, редакція від 07.01.2025) визначає Росію головною загрозою безпеки України та закріплює курс на Європейський Союз і НАТО як стратегічний цивілізаційний вибір. Угода між Україною та ЄС про участь у програмі «Цифрова Європа» (2021–2027), ратифікована Законом № 2926-IX від 23.02.2023, визначає технологічний вектор інтеграції. Закон України «Про засади державної політики національної пам'яті Українського народу» (Документ 4579-IX, чинний, прийнятий 21.08.2025) закріплює культурно-ціннісні засади цивілізаційного самовизначення. Ці документи є не просто юридичними актами: кожен із них є нормативним втіленням певного ціннісного вибору, що перетворює абстрактні орієнтири на інституційно закріплені зобов'язання суспільства перед собою.

З'ясовуючи цивілізаційну ідентичність України, автори Національної доповіді [129] зазначають, що, перебуваючи на перетині європейської та євразійської парадигм, Україна завжди виявляла культурно-історичну тяглість до європейських цінностей. Водночас сучасна Україна постала перед низкою зовнішніх і внутрішніх викликів, що створюють бар'єри на шляху до реалізації проєвропейської моделі розвитку: це і російсько-українська війна, і корупція, і послаблення державницьких та соціальних інституцій, і проблеми міжрегіональної консолідації суспільства [129]. Ці виклики не скасовують цивілізаційного вибору, але визначають його реальну складність: цивілізаційний вектор реалізується не у вакуумі ідеальних умов, а у суперечливому полі конкуруючих інтересів, інституційних обмежень і глибоко укорінених поведінкових патернів. Головним суб'єктом реалізації цивілізаційного проєкту України є не абстрактна держава чи культура, а вільна особистість, яка розкриває свій творчий і громадянський потенціал, творить нову державу, нову культуру та нове громадянське суспільство і тим самим утверджує Україну як суб'єкта світової історії [129]. Ця теза є принципово важливою: вона переводить питання цивілізаційного вибору з рівня геополітики на рівень екзистенції, де кожна особистість є учасником і творцем цивілізаційного проєкту, а не його пасивним об'єктом.

Систематизація цивілізаційних векторів розвитку сучасного українського суспільства, здійснена на основі цивілізаційного підходу, дозволяє конкретизувати їх у чотирьох взаємопов'язаних вимірах: ціннісно-культурному, соціально-інституційному, політико-правовому та економічно-технологічному. Ця чотиривимірна структура не є довільною: кожен вимір відповідає певному рівню суспільного буття, на якому відбуваються аксіологічні зміни. Ціннісно-культурний вимір охоплює найглибший рівень, де формуються смисли і ідентичність; соціально-інституційний відображає те, як ці смисли втілюються у форми суспільної організації; політико-правовий закріплює нові ціннісні орієнтири у нормативних системах; економічно-технологічний забезпечує матеріальні та інфраструктурні умови їх реалізації.

Разом ці виміри утворюють не паралельні траєкторії, а єдину трансформаційну динаміку, спрямовану на утвердження України як повноправного суб'єкта європейської цивілізації. Об'єднуючим фактором постає для України європейський та євроатлантичний вектор, який єднає розрізнені структурно-змістові компоненти у концептуально цілісну, упорядковану систему [129, с. 30–32].

Ціннісно-культурний вимір є тим, у якому формується саме аксіологічне ядро цивілізаційного вибору. Ключовими тут є три взаємопов'язані процеси:

1. Утвердження європейської ідентичності через інтеграцію до європейського культурного, правового та ціннісного простору на засадах верховенства права і прав людини. Цей процес є не просто адаптацією зовнішніх стандартів, а резонансом між власною культурно-історичною традицією і ціннісним проектом європейської демократії.

2. Збереження і утвердження національної самобутності через посилення ролі української мови, історичної пам'яті та культурної спадщини. Тут принципово важливо, що збереження самобутності і євроінтеграція не є конкуруючими орієнтирами, як це нерідко уявляється у публічному дискурсі. Навпаки, саме повнота власної культурної ідентичності є умовою рівноправного партнерства у спільному цивілізаційному просторі.

3. Відхід від пострадянської спадщини через подолання залишків патерналізму та відмову від моделі закритого суспільства. Цей процес є найбільш болісним, оскільки він потребує не зміни інституцій, а переосмислення глибоко укорінених ментальних патернів. Деколонізація публічного простору, що виявляється у перейменуванні вулиць, демонтажі радянських символів і переосмисленні історичних наративів, є не лише символічним актом, а практикою відновлення власної культурної суб'єктності. Культурна ідентичність в умовах війни стала не просто цінністю, а екзистенційним ресурсом опору.

Процес євроінтеграції в незалежній Україні активізувався під впливом низки чинників: Помаранчева революція 2004 року, Революція Гідності 2013–

2014 років, підписання Угоди про асоціацію з Європейським Союзом (2014), запровадження безвізового режиму з країнами Шенгенської зони (2017). Євроатлантичний вектор набував конкретних форм від часу вступу України до Ради північноатлантичного співробітництва (1991) та прийняття програми «Партнерство заради миру» (1994). На сьогодні держави-члени Альянсу підтверджують, що майбутнє України в НАТО, і що вони підтримуватимуть Україну на її незворотному шляху до повної євроатлантичної інтеграції, включаючи членство [25]. Філософськи значущим тут є те, що євроінтеграційний вектор не може бути зведений до набору технічних вимог чи критеріїв членства. Він є насамперед нормативним горизонтом, що задає систему координат, у межах якої суспільство оцінює свій стан і визначає напрям руху. У цьому сенсі він виконує ту саму функцію, яку Ю. Габермас приписував комунікативному розуму в демократичному суспільстві: він є не метою, яку можна досягти раз і назавжди, а регулятивним принципом, що спрямовує і організовує суспільний розвиток. Підтримка євроінтеграційних реформ серед більшості українських громадян засвідчує, що цей вектор вже не є елітним проєктом чи геополітичним розрахунком, а здобув характер широкого суспільного консенсусу.

Соціально-інституційний вимір охоплює ті цивілізаційні вектори, через які аксіологічні зміни набувають організаційного втілення у формах суспільної взаємодії. Найважливішими тут є два вектори: самоорганізація громадянського суспільства і децентралізація. Громадянське суспільство в Україні демонструє безпрецедентну для пострадянського простору здатність до самоорганізації. Волонтерські мережі, незалежні медіа, правозахисні організації та громадські ініціативи не лише заповнюють інституційні прогалини, а й формують альтернативну модель суспільної взаємодії: горизонтальну, засновану на довірі та спільній відповідальності, а не на вертикалі державного контролю. Ця модель є органічно близькою до європейської традиції субсидіарності й громадянської участі та становить автентичний внесок України у спільний цивілізаційний проєкт. В умовах

повномасштабної війни волонтерська мобілізація набула ще більших масштабів, перетворивши горизонтальну солідарність на справжній соціальний інститут, стійкий, розгалужений і здатний до швидкої адаптації в умовах кризи. Самоорганізація спирається на традиції козацького народовладдя і волонтерського руху та перетворює горизонтальні зв'язки соціальної взаємодії на основу стабільності.

Децентралізація є другим ключовим вектором соціально-інституційного виміру і одним із найбільш філософськи значущих реформаторських проєктів незалежної України. З 2014 року розпочато реформу місцевого самоврядування, що передбачає передачу повноважень, фінансів та відповідальності від центральних органів влади до територіальних громад. Станом на кінець 2025 року в Україні створено 1469 спроможних територіальних громад та укрупнено 490 районів у 136 нових [138]. Філософський зміст децентралізації полягає у реалізації принципу субсидіарності, згідно з яким рішення мають прийматися на найнижчому можливому рівні, що безпосередньо відповідає тим, кого вони стосуються. Цей принцип є не адміністративною технікою, а аксіологічним твердженням: людина і громада є первинними суб'єктами суспільного буття, а держава покликана служити їхнім інтересам, а не навпаки. У цьому сенсі децентралізація є практичним втіленням «людиноцентристської» ідеології, що протистойть «державоцентристській» моделі, у якій державницькі інтереси превалюють над інтересами людини [2]. Реформа надала громадам фінансову незалежність, забезпечила можливість отримувати адміністративні послуги за місцем проживання у новостворених ЦНАПах, посилила відповідальність влади і, водночас, залученість громадян до управління. В умовах повномасштабної російсько-української війни територіальні громади засобами місцевого самоврядування швидко реагують на виклики та підтримують життєдіяльність регіонів, доводячи справедливості ідеї субсидіарності, закріпленої у Європейській хартії місцевого самоврядування [106, с. 5, 29].

Реформа місцевого самоврядування є фундаментальною передумовою для євроінтеграції, оскільки утверджує цінності демократичного громадянського суспільства, базуючись на принципах субсидіарності та демократії участі. Очікуваними результатами проведення реформи в Україні є: імплементація принципів Європейської хартії місцевого самоврядування, гарантія фінансової та адміністративної автономії громад; утвердження демократичних цінностей регіональної політики Європейського Союзу, згідно з якою громади стають головними суб'єктами розвитку та управління інфраструктурою; реалізація права транскордонної співпраці, у якій спроможні громади безпосередньо взаємодіють з муніципалітетами європейських країн, залучаючи інвестиції та переймаючи найкращі практики; досвідна реалізація інституційної спроможності місцевої влади в адаптації до вимог Європейського Союзу, що вимагає прозорості, ефективного надання послуг та підвищення кваліфікації місцевих управлінців [84, с. 18–19]. Важливим є і те, що децентралізація кидає виклик глибоко укоріненим в пострадянській свідомості моделі вертикальної залежності: вона вимагає від громадян активної суб'єктної позиції, готовності брати відповідальність за долю своєї спільноти. У цьому сенсі вона є не лише адміністративною реформою, а й процесом формування нового типу громадянськості.

Реалізація євроінтеграційного курсу відбувається не лише на рівні законодавчих актів і міжнародних угод, а й через поступову зміну суспільної свідомості та щоденних практик громадян. Реформи останніх десятиліть сформували нову інституційну архітектуру держави, однак їхній глибинний ефект полягає у переформатуванні суспільних очікувань: громадяни дедалі більше сприймають прозорість, підзвітність та верховенство права не як абстрактні ідеали, а як практичні вимоги до влади. Цей зсув особливо виразно простежується серед молодого покоління, чия соціалізація відбувалася вже в умовах незалежної держави й активного громадянського суспільства. Саме вони є носіями нового типу громадянськості, для якої участь у суспільному житті є не обов'язком, а свідомим вибором. Водночас реформи виявили

внутрішню суперечність трансформаційного процесу: між темпом інституційних змін і швидкістю ціннісної переорієнтації суспільства. Формальне наближення до європейських стандартів не завжди супроводжується органічним засвоєнням відповідних цінностей відповідальності, громадянської активності, довіри до інституцій. Подолання цього розриву потребує не лише адміністративних рішень, а й цілеспрямованої культурної та освітньої політики, спрямованої на формування свідомого, активного суб'єкта, здатного брати відповідальність за долю спільноти.

Політико-правовий вимір охоплює ті цивілізаційні вектори, через які ціннісні орієнтири набувають нормативного закріплення і стають обов'язковими регуляторами суспільного буття. Прагнення України відображені в основних реформах та ініціативах останніх десятиліть. Судова реформа (2014) спрямована на адаптацію судочинства до європейських стандартів та забезпечення захисту прав і свобод громадян; її продовженням стало створення Вищої ради правосуддя (2017) та антикорупційних судів. Боротьба з корупцією реалізується через електронне декларування доходів посадових осіб, діяльність Національного антикорупційного бюро України (2015) та Спеціалізованої антикорупційної прокуратури (2015). Реформування сфери українського адміністративного права утвердило нову людиноцентричну ціннісну парадигму у ключових етапах: старт розробки загальної адміністративної реформи з метою переходу до європейських стандартів державного управління (1995 рік); проведення першої науково-практичної конференції в Яремчі, що заклала основи концептуального оновлення пострадянської системи адміністративного права (1998 рік); прийняття Кодексу адміністративного судочинства України та створення системи адміністративних судів, що стало кардинальною зміною у захисті прав громадян від свавілля влади (2005 рік); систематизація законодавчої бази, робота над розробкою нового Адміністративного процедурного кодексу та оновлення науково-методологічних засад галузі з урахуванням євроінтеграційних процесів у сьогоденні. Суспільна цінність галузі

адміністративного права полягає не у владному організуючому впливові держави на суспільні відносини, а у розбудові гармонійних взаємостосунків між публічною адміністрацією та громадянами [2].

Ціннісний зміст правових реформ розкривається через зміну самої парадигми відносин між людиною і державою. Адже демократія не є самоціллю так само, як і національна державність. «Вони є лише засобом досягнення кращих умов життєдіяльності суспільства. Отже, ідеї демократії мають бути підкріплені забезпеченням необхідного матеріального достатку, утвердженням у суспільстві розуміння неухильності поваги до законів і договорів, святості їх виконання. Інакше в країні утвердиться уявлення про демократію як вседозволеність» [87, с. 448]. В. Авер'янов та інші науковці пропонують переглянути «державоцентристську» ідеологію, у якій державницькі інтереси превалюють над інтересами людини, і натомість утвердити «людиноцентристську» ідеологію, згідно з якою держава покликана служити інтересам громадян, діяти на благо людини шляхом всебічного забезпечення пріоритету її прав, свобод та законних інтересів [2]. Така ціннісна переорієнтація відповідає світовим тенденціям сучасного розвитку державно-правової науки та практики.. Верховенство прав і свобод людини, закріплене у Лісабонському договорі (2009) та Конституції України, є фундаментальним принципом права, що єднає Україну із західноєвропейською демократією. Цей вектор реалізується також у політичній суб'єктності України як активного творця геополітичних процесів, а не об'єкта міжнародної політики, та в утвердженні цінності колективної безпеки і поглибленої співпраці з НАТО як запоруки цивілізаційного захисту.

Економічно-технологічний вимір є тим, у якому цивілізаційний вибір набуває матеріального і інфраструктурного втілення. Економічна інтеграція забезпечується Угодою про зону вільної торгівлі із країнами ЄС (DCFTA, 2016). Реформування освітньої та наукової сфер відбувається у межах Болонського процесу (2005), концепції Нової української школи (2017–2029), програм Erasmus+ та Horizon Europe, метою яких є підтримка освітнього,

професійного та особистісного розвитку громадян і внесок у стійке зростання, якість робочих місць і соціальне згуртування [212]. Ключовими орієнтирами тут є інноваційний перехід від сировинної економіки до розвитку людського капіталу, креативних індустрій та цифровізації, а також гармонізація економічного розвитку з екологічними стандартами європейської цивілізації. Угода між Україною та ЄС про участь у програмі «Цифрова Європа» (ратифікована Законом № 2926-IX від 23.02.2023) визначає технологічний вектор інтеграції. Філософськи значущим у цьому вимірі є те, що технологічний розвиток постає не як самоціль, а як засіб реалізації людиноцентричної аксіологічної парадигми: цифровізація, розвиток людського капіталу і креативних індустрій є виявами тієї самої ціннісної переорієнтації від патерналістської залежності до суб'єктної самореалізації, що пронизує всі виміри цивілізаційного вибору України.

Особливу роль у процесі цивілізаційної трансформації відіграє реформа освіти як стрижневий елемент, що формує не лише знання, а й світоглядні орієнтири майбутніх поколінь. У процесі євроінтеграції України в освіті утверджується нова ціннісна парадигма шляхом реформи «Нова українська школа» (з 2017 року) та забезпечення інтеграції культурних практик як чинника національної та локальної ідентичності. Концепція Нової української школи та Закон України «Про освіту» розроблялися безпосередньо на основі стратегічних нормативних актів Європейського Союзу, зокрема Рекомендацій Європейського Парламенту та Ради ЄС щодо ключових компетентностей для навчання упродовж життя. Вони, як зазначено у Рекомендаціях, є поєднанням знань, навичок та ставлень, що відповідають контексту, і потрібні усім людям для особистісної реалізації та розвитку, формування активної громадянської позиції, соціальної інтеграції та працевлаштування [232]. Реформа НУШ є важливою передумовою руху України до Європейського Союзу і, водночас, наслідком цивілізаційного вибору сучасним українським суспільством цього напрямку [119].

Значну аналітичну увагу у дослідженні приділено природі російсько-української війни як цивілізаційного протистояння. Ця війна сприймається не лише як територіальний чи політичний конфлікт, а як зіткнення двох фундаментально різних систем цінностей, уявлень про свободу, право та місце людини в державі. Йдеться про зіткнення традиційно європейської демократичної та традиційно авторитарно-деспотичної парадигм. У цьому протистоянні розкривається глибинна ціннісна опозиція, яку можна визначити як гуманізм *versus* антигуманізм. Україна захищає свій вибір на користь європейської демократії, прав людини, свободи слова та правової держави. Натомість Росія прагне відновити імперську модель з авторитарним режимом, де особистість підпорядкована інтересам держави. Євроінтеграція України є екзистенційно-цивілізаційним вибором суспільства і держави. Для України це екзистенційна війна за право на існування як нації та окремого цивілізаційного суб'єкта, тоді як російська агресія спрямована на знищення української ідентичності і має всі ознаки геноциду. Демократичний світ західноєвропейської цивілізації, до культурного кола якої належить Україна, протистоїть тоталітарному, авторитарному вектору, який уособлює Росія, змушуючи світову спільноту переосмислювати безпекову архітектуру в умовах геополітичного розлому.

Антигуманізм Росії, рашизм, російський імперіалізм є цивілізаційною загрозою для України. Агресивний російський режим трактує людину як «ресурс» у геополітичних амбіціях тоталітарної держави. Катування, масові вбивства цивільних і полонених, насильна депортація українських дітей, руйнування культурних та історичних пам'яток, екоцид, заперечення права українців на власну ідентичність і державність є прямими проявами антигуманізму, що підтверджено міжнародними правовими оцінками [36, 57]. Основою українського цивілізаційного вибору є утвердження цінностей гуманізму, закорінених у менталітеті, світогляді людини та спільноти, у маркерах культури та діяльності. Гуманістична традиція України сягає філософії європейського Відродження та українського Бароко, утверджується

у принципах християнської етики та Просвітництва, де людина виступає творцем власної долі. Гуманність виявляє себе у дієвості, солідарності, волонтерському рухові, взаємній підтримці та жертовності, і у тій високій ціні, яку платить український народ за захист власного суверенітету та цивілізаційного розвитку.

Систематизація цивілізаційних векторів розвитку сучасного українського суспільства передбачає також встановлення їхніх взаємозв'язків у системі культури та простежує інкорпорацію національної і світової культури у взаємозв'язку в усіх сферах буття. Цивілізація як соціокультурна система здатна до самоорганізації і саморозвитку, перебуває у певному просторі та часі, заснована на духовно-культурних цінностях і виявляє стійкі та довгострокові форми буття. Саме ці властивості сучасного українського суспільства є когерентними з орієнтирами для входження у цивілізаційне коло євроатлантичної культури та спільноти. Ця когерентність є принципово важливою: вона свідчить про те, що цивілізаційний вибір України не є результатом зовнішнього тиску чи геополітичного розрахунку, а виражає глибинну сумісність між власними соціокультурними характеристиками українського суспільства і ціннісними основами євроатлантичної цивілізації.

Отже, сучасна Україна, здійснюючи адекватну відповідь на внутрішні і зовнішні виклики, обирає модель свого розвитку, захищає власну ідентичність і формує індивідуальну траєкторію цивілізаційного розвитку у векторах європейської та євроатлантичної інтеграції. Систематизація цивілізаційних векторів виявляє три магістральні напрями цього розвитку: відмова від євразійської (російської) цивілізаційної парадигми; утвердження власної регіональної цивілізації, що поєднує європейські цінності з традиціями власної культури; аксіологічні зміни в усіх сферах особистісного і суспільного буття як основа нової цивілізаційної парадигми [14, с. 3]. Чотири виміри систематизованих векторів, ціннісно-культурний, соціально-інституційний, політико-правовий та економічно-технологічний, є не ізольованими сферами, а взаємообумовленими рівнями єдиного трансформаційного процесу. Жоден

із них не може реалізуватися повноцінно без відповідних зрушень в інших: правові реформи залишаються формальними без ціннісної переорієнтації суспільства; ціннісні зміни залишаються безсилими без інституційного закріплення; інституційні зміни є нестійкими без економічного і технологічного підґрунтя. Одним із ключових шляхів поглиблення інтеграції з Європейським Союзом і НАТО є формування цілісної спільноти, у збереженні випробуваних часом традиційних цінностей і консолідації нових, що є соціокультурними маркерами сучасного глобалізованого світу. Ця війна є фактором цивілізаційного вибору, який незворотно утверджує Україну у просторі західного демократичного світу.

2.3. Аксіологічні зміни в культурі як передумова і наслідок цивілізаційного вибору сучасного українського суспільства

Культура у її філософському розумінні є не окремою сферою суспільного буття поряд з економікою, правом чи політикою, а тим смисловим горизонтом, у межах якого всі ці сфери набувають свого значення і ціннісного спрямування. Серед цінностей людського буття і культури при всій їхній різноманітності найчастіше виокремлюються лише декілька і серед них найосновніші, можна сказати - центральні: Віра (Бог), Совість, Добро, Краса, Істина, Творчість, Свобода [67, с. 42]. Саме тому аксіологічні зміни в ній є водночас і глибинною передумовою, і найбільш виразним наслідком цивілізаційного вибору. Як зазначалося вище такий вибір сучасного українського суспільства здійснюється у європейському та євроатлантичному напрямках через розгортання вагомих інтеграційних процесів в Україні та світі. Перелік ключових цивілізаційних векторів розвитку сучасного українського суспільства доповнюють ціннісно-світоглядні зрушення: деколонізаційна парадигма у культурному та інтелектуальному процесі переосмислення культурного впливу колоніальних імперій; засвоєння тих культурних надбань, що не були засвоєні вчасно через репресії щодо популяризації їх творців та

ідей [125]; відмова від пострадянської моделі соціокультурного розвитку та формування власної моделі, заснованої на міжцивілізаційному партнерстві; система аксіологічних змін у культурі як носії та трансляторі цінностей, що відображені у мові, мистецтві, освіті, традиціях, правовій системі, релігії.

Хоча заради об'єктивності, погодимося з дослідниками, що опанування цінностей культури (попередніх і нових епох) людьми різних рівнів культури – це окрема і складна проблема, як в теоретичному, так і практичному аспектах [67]. Адже «навіть розуміння того, що є цінністю, а що – псевдо цінністю, дається зовсім непросто. Немає їх однозначності і в різних трактовках того, що таке цінність взагалі і в частковостях. І в той же час важко критикувати положення, що саме цінності є "основою і фундаментом всякої культури"» [67, с. 41].

Між аксіологічними змінами у культурі та цивілізаційним вибором сучасного українського суспільства існує діалектичний причинно-наслідковий зв'язок. В методологічному плані необхідно виокремити декілька важливих. По-перше, культурні зміни як передумова: певні зрушення у системі культурних цінностей, у самосвідомості спільноти, у її ставленні до власної ідентичності і спадщини передують і роблять можливим цивілізаційний вибір як свідомий суспільний акт. По-друге, культурні зміни як наслідок: сам цивілізаційний вибір, будучи здійсненим, породжує нові культурні орієнтири, нові форми самовираження, нові критерії належного.

Проблема аксіологічних змін у процесі цивілізаційного вибору сучасного українського суспільства як його передумова і наслідок є міждисциплінарною. Теоретична основа її вирішення визначена синкретизмом положень соціальної філософії та аксіології як філософської дисципліни. Важливими для нашого дослідження є праці українських філософів В. Андрющенка, Є. Божка, М. Козловця, В. Кременя, І. Леонтєва, О. Майбороди, М. Михальченка, С. Пирожкова, А. Ручки, З. Самчука, Н. Скотної, Н. Хамітова, Ю. Шайгородського, М. Шульги та інших. Проблема аксіологічних змін у сучасному українському суспільстві як передумова і

наслідок його цивілізаційного вибору була предметом наших попередніх досліджень [11], результати яких використано у цьому підрозділі. Метою підрозділу є виявлення та обґрунтування аксіологічних змін у різних сферах української культури, що є передумовою і, водночас, наслідком цивілізаційного вибору сучасного українського суспільства.

Зasadничою у цій трансформації є аксіологічна парадигма, суть якої полягає у переході від традиційних, колективістських, постколоніальних цінностей до людиноцентричних, гуманістичних, проєвропейських. Як вже зазначалося в першому розділі, цінності людського буття завжди є основним рушієм цивілізаційного поступу. Це своєрідні духовні опори, що допомагають людині вистояти перед неминучими важкими життєвими обставинами, впорядковують дійсність людського буття, вносять у неї осмислені оціночні моменти. Вони співвідносяться з людськими ідеалами, бажаннями, нормативами. Цінності зумовлюють життєві смисли людини, стають реальними орієнтирами людської поведінки і формують її життєво-практичні установки, визначають зміст внутрішнього світу. Цінність втілює людський вимір культури, відношення до форм людського буття, об'єднує всю духовну різноманітність із розумом, почуттями і волею людини [67]. Однак, аналізуючи проблему європейських цінностей як загальнолюдських, М. Зайцев наголошує, що загальновизнаного переліку «європейських цінностей» немає, як і немає теоретичного обґрунтування їх соціокультурної значущості. У другій статті Договору про Європейський Союз (1992 р.) основою Союзу визначено цінності поваги людської гідності, свободи, демократії, рівності, правової держави і дотримання прав людини, включаючи права осіб, що належать до меншин. Ці цінності несуть результат інтелектуальних пошуків і є продуктом соціокультурного поступу європейських народів [54, с. 24]. Принципово важливо, що вони не є для України чужими нормативними зразками: вони резонують із власними культурно-історичними традиціями українського суспільства, що й робить цивілізаційний вибір органічним, а не нав'язаним.

Алгоритм розгортання процесу ціннісних змін у культурі як системі цінностей – у формах мови, освіти, науки, мистецтва, літератури, моралі, міфології та народної творчості, політики, права, релігії – передбачає циклічно повторювані етапи у діалектичному причинно-наслідковому взаємозв'язку з цивілізаційним вибором сучасного українського суспільства: виникнення передумов (події, явища, світоглядно-ментальні зрушення у бутті українського суспільства і світу) ↔ зміни ціннісної парадигми (як відчуття суб'єктом нестачі чогось бажаного, усвідомлення та обґрунтування потреби у його досягненні, вибір дій і діяльності для її реалізації) ↔ наслідок як результат цих змін і, водночас, передумова для їх корекції та утвердження у світогляді, формах культури, законодавчо-правовій сфері і для виникнення нових витків змін. Образно цей взаємозв'язок нагадує джгут, у якому взаємозв'язок смуг скріплений основною об'єднуючою лінією, що символізує європейську і євроатлантичну інтеграцію як цивілізаційний вибір України [11, с. 75]. З'ясовуючи зміни аксіологічної парадигми як передумови і наслідку цивілізаційного вибору, застосовуємо діалектичне розуміння цього процесу як взаємозв'язку і розвитку. Визначаємо об'єктивність формування аксіологічних змін під впливом низки чинників у суспільному бутті спільноти та суб'єктивність їх відображення у формах життєвого світу людини [15, с. 16].

Аналіз передумов цивілізаційного вибору сучасного українського суспільства вказує на низку невідворотних, історично значимих подій, що стали чинником аксіологічних змін у культурі: студентська революція на граніті (1990), розпад радянської імперії (1991), проголошення незалежності України (1991), Помаранчева революція (2004), Революція Гідності (2013), анексія Криму (2014), російсько-українська війна (з 2014 року і до сьогодні), отримання безвізового режиму для поїздок до країн Шенгенської зони (2017), надання автокефалії (Томос) Київській митрополії від Вселенського патріарха Варфоломія (2019), COVID-19 в Україні і світі (2019–2020), закріплення законодавчих норм у Конституції України про стратегічний курс України на членство в Європейському Союзі та НАТО (2019), повномасштабне

вторгнення Росії в Україну (2022) та інші [15, с. 18]. З кінця XX століття і донині ці події вплинули на суспільну свідомість та самоусвідомлення кожного – передусім у відчутті національної та громадянської ідентичності.

Означені події, трактовані нами як передумови, водночас вказують і на причини ціннісних змін в особистісному та суспільному бутті як дії, процесу, вчинку, вибору, у якому простежуємо єдність і суперечність екзистенційного і соціального, інтелектуально-раціонального і почуттєво-емоційного.

На етапі виникнення передумов відбувається складний процес деколонізації і декомунізації, переосмислення історичної пам'яті, розуміння ролі української мови не лише як засобу спілкування, а як форми суспільної свідомості, формування національної ідентичності, утвердження цінностей свободи, гідності, прав людини, демократії, громадянського устрою суспільного буття. Феномен свободи є ключовою домінантою українського національного етосу. Аналізуючи проблему свободи у системі ціннісних координат української світоглядно-філософської традиції і культури, Н. Скотна зазначає, що в умовах повномасштабної російсько-української війни, стоячи в обороні власної незалежності та здійснюючи цивілізаційне самовизначення, українське суспільство переживає період глибокої переоцінки цінностей. Для українця бути вільним завжди означало бути собою, зберегти свою самість перед загрозою небуття. Ця «самість» є результатом тривалого розвитку національного духу, що у філософській літературі отримав назву «український етос». Специфікою цього етосу є його кордоцентричність (від лат. *cor* – серце) – орієнтація на «філософію серця», де істина досягається не холодним розсудком, а цілісним духом. Дослідження того, як ідея свободи виростала з цього «сердечного» ґрунту у складних міжпоколіннєвих зв'язках творців української історії та культури, є не лише актуальним науковим завданням, а й необхідною умовою розуміння світоглядно-ціннісних засад сучасного українського спротиву [159, с. 219].

Деколонізація культурного простору є одним із найглибших і найбільш багатовимірних аксіологічних процесів сучасної України. Принципово

важливо розуміти її не як простий демонтаж радянських символів, а як складний процес зміни самої епістемологічної основи культури – тих засад, на яких будується розуміння того, що є цінним, автентичним і власним, а що є нав'язаним і чужим. Повномасштабне вторгнення 2022 року остаточно зробило деколонізацію не академічною дискусією, а екзистенційною необхідністю: виявилось неможливим далі продовжувати культурні практики, що несли в собі відбиток колоніальної залежності, у час, коли ця залежність обернулася збройною агресією. Деколонізація в мистецтві відбувається на кількох рівнях одночасно. На тематичному рівні митці звертаються до тих сторінок національної культури, які тривалий час замовчувалися: Голодомору, репресій проти «Розстріляного відродження», депортацій, нищення культурної спадщини. На рівні художньої мови відбувається свідоме звільнення від естетичних канонів, що формувалися під впливом російського культурного домінування, і повернення до власних художніх традицій: від іконопису та народного мистецтва до авангарду 1920-х. На інституційному рівні спостерігається, як музеї, галереї, культурні центри переосмислюють свої колекції, наративи і стратегії, відмовляючись від логіки, у якій українська культура розглядалась як регіональна варіація «спільної» пострадянської спадщини [183, с. 6].

Наслідки цивілізаційного вибору та аксіологічних змін сучасного українського суспільства втілені у формуванні нової культурної парадигми, розвитку сучасного мистецтва як простору соціокультурної комунікації, художньому розкритті теми війни та пошуку нової естетики у зображувальних засобах – фотографії, живопису, графіки, відео-арту тощо. Мистецтво в умовах війни набуває особливого аксіологічного статусу: воно стає не лише способом естетичного самовираження, а простором, у якому суспільство переосмислює власний досвід, формує нові колективні смисли і виробляє нову мову для опису реальності. Важливими у цьому контексті є реалізація нових культурних ініціатив, популяризація творчості українських митців і письменників, а також зміна освітніх програм та реформи у політичному

менеджменті. Вуличне мистецтво, що охопило публічний простір наших міст, поєднує традиційні символи і сучасні художні прийоми, перетворюючи стіни зруйнованих будівель на свідчення про людську гідність і спротив. Сучасний театр постав перед принципово новими аксіологічними завданнями: як відучитися естетизувати зло і страждання; як навчитися проблематизувати реальність, не маніпулюючи емоціями; як деколонізуватися від впливу російської культури; як з повагою прислухатися до нових, молодих, потужних голосів, які пропонують складне, багаторівневе, критичне мистецтво.

Особливе місце у системі аксіологічних змін посідає історична пам'ять як культурний феномен. Мовиться не просто сукупність знань про минуле, а живий ціннісний ресурс спільноти, через який вона осмислює свою ідентичність і визначає свою траєкторію у майбутньому. Кожне нове покоління реконструює минуле відповідно до власних настроїв і очікувань, відшукуючи в ньому те, що співзвучне його актуальним ціннісним пошукам. В Україні ця реконструкція набула особливо інтенсивного характеру після 2014 і особливо після 2022 року. Відбулося масштабне переосмислення підстав національної ідентичності: у суспільному дискурсі на перший план вийшли ті постаті, події і традиції, що були пов'язані з боротьбою за свободу і незалежність. Аналізуючи процес формування цілісного соціокультурного простору України, дослідники вказують, що передумовами ціннісних змін є потреба активізації інтелектуального потенціалу спільноти та прискорення розробки концепцій і базових структур націєтворення, подолання посттоталітарних травм і ментальних викривлень, а також швидка адаптація у плинному світі глобалізаційних змін, що сформулювали цілу низку нових викликів перед людством [183, с. 6]. Додатковим чинником переживання цих травм стає російсько-українська війна, яка, за визначенням І. Руценка, є війною цивілізацій: Україна тримає оборону європейської цивілізації супроти московсько-ординської, яка по суті своїй є антизахідною [153].

Не менш значущим виміром аксіологічних змін у культурі є релігійна ідентичність. Надання автокефалії Київській митрополії від Вселенського

патріарха Варфоломія у 2019 році стало не лише церковно-канонічною подією, а важливим аксіологічним актом: воно символізувало розрив з тією формою духовної залежності, що була одним із інструментів культурного і ментального підкорення України. Релігійна ідентичність у системі цивілізаційних цінностей є не периферійним, а центральним елементом культури: вона формує глибинні уявлення про добро і зло, про гідне і негідне, про відповідальність і жертвність. В умовах повномасштабної війни релігійний вимір аксіологічних змін виявився з особливою силою: духовна мобілізація суспільства, молитва як форма солідарності, пошана до загиблих захисників є проявами того, як релігійні цінності вписуються у ширший контекст цивілізаційного самовизначення. ПЦУ виступає не лише релігійним, а й культурно-ідентифікаційним інститутом, що зміцнює зв'язок між духовними, національними і цивілізаційними цінностями.

Аксіологічні зміни у сфері освіти є окремим і надзвичайно важливим виміром культурної трансформації, оскільки саме освіта є тим інститутом, через який суспільство відтворює і передає систему цінностей наступним поколінням. На жаль, ми є свідками певних суперечностей в системі сучасної освіти. По-перше, між декларованими цінностями нової освітньої парадигми і реальними практиками у класній кімнаті існує відчутний розрив: критичне мислення, партнерська педагогіка і дитиноцентризм залишаються значною мірою нормативними орієнтирами, а не повсюдними практиками. По-друге, освітня реформа відбувається в умовах війни, масового переміщення учнів і вчителів, руйнування шкільної інфраструктури – обставин, які об'єктивно ускладнюють будь-які системні трансформації. По-третє, ціннісна переорієнтація в освіті неминуче стикається з опором з боку тих педагогів, чия власна освіта і професійна ідентичність сформовані у межах старої парадигми. Виникає глибока суперечність між зовнішньою зміною структури і форм навчання та внутрішньою готовністю педагогічної спільноти до ціннісної трансформації. Адже цінності передаються не через навчальні програми, а через живий приклад: вчитель, який сам не є суб'єктом власного розвитку, не

може виховати суб'єктність в учнів. Це є найглибшим аксіологічним викликом освітньої трансформації в Україні і водночас точкою, де цивілізаційний вибір стає не декларацією, а щоденним екзистенційним завданням кожного учасника освітнього процесу.

Аксіологічні зміни у сучасному українському суспільстві як передумова і наслідок цивілізаційного вибору України визначено Стратегією розвитку культури в Україні на період до 2030 року. У документі визначено стратегічну мету розвитку та утвердження культури як важливої складової української національної ідентичності та безпеки держави, спрямованої на зміцнення національної єдності, збереження та промоцію культурної спадщини, зміцнення людського капіталу шляхом формування цінностей, застосування творчості і самовираження, а також створення основи для відновлення та подальшого розвитку культурного простору, підвищення впізнаваності та конкурентоспроможності держави [165]. Водночас визначено чотири стратегічні цілі: зміцнення людського капіталу через культурні практики; захист, збереження, примноження та використання потенціалу культурної спадщини та культурних цінностей; підвищення стійкості культури як суспільної системи; інтеграція української культури у глобальні культурні процеси як активного учасника і рівноправного партнера. Ці стратегічні цілі є людиноцентричними за своєю суттю: вони ставлять у центр не державу чи ідеологію, а людину як суб'єкта культурної творчості і носія культурних цінностей.

Серед усіх культурних форм, у яких відбуваються аксіологічні зміни, мова займає особливе місце: вона є водночас і засобом комунікації, і формою суспільної свідомості, і найбільш чутливим індикатором ціннісних зрушень. Як зазначає Я. Радевич-Винницький, мова є не лише засобом спілкування, а своєрідною моделлю поведінки, індексом мовця, що демонструє систему вартостей, якої він дотримується [145, с. 214]. Найдавнішим і фундаментальним соціальним інститутом у культурно-історичному розвитку українського суспільства є саме мова. Вона є духовним та соціальним

феноменом, стійкою системою норм, правил і символів, що організовує суспільну взаємодію, забезпечує комунікацію та передачу культури з покоління в покоління. У межах нашого дослідження ми розглядаємо українську мову як ознаку нації, основу національної ідентичності, культурний код, символ боротьби та незламності. Мова як «дім мого буття» (за Гайдеггером) є чи не найважливішою цінністю і виразним соціокультурним маркером: для спільноти — це форма суспільної свідомості, ознака нації, відображення її етногенезу та рівня розвитку; для особистості — засіб вербальної комунікації, національної та соціокультурної ідентичності, маркер походження. Мовна політика України утворює цивілізаційні вектори суспільного розвитку. Закон України «Про застосування англійської мови в Україні» (від 04.06.2024 № 3760-IX) надав англійській мові статус мови міжнародного спілкування у публічних сферах життя. Необхідність володіння англійською мовою, як зазначено у Законі, зумовлена незворотністю європейського та євроатлантичного курсу України та прагненням активізації процесів інтеграції, утвердження міжнародного іміджу держави у світових глобалізаційних процесах, підвищення рівня її конкурентоспроможності, інвестиційної та туристичної привабливості [58]. Таке рішення засвідчує використання мови як маркера цивілізаційних орієнтирів України в інтеграції з ЄС і НАТО.

Наша дослідницька увага зосереджена на проблемі української мови як рідної; на феномені іншомовності українців як відмові від рідної мови, що є наслідком багаторічної російсько-імперської політики лінгвоциду; на наслідках цієї політики у пострадянський період та на аксіологічних змінах щодо мовного питання у сучасному суспільстві. Поняття «рідна мова» має неоднозначне трактування. Перший варіант: рідною мовою належить вважати мову своєї нації, мову предків, яка пов'язує людину з її народженням, попередніми поколіннями та їхнім духовним надбанням. Другий: рідна мова — це та, якою особа може найповніше самовиразитися, найточніше і найглибше передати свої думки та всебічно виявити себе у слові [200, с. 133].

Потрактування рідної мови у другому варіанті скеровує мовця не до діалогу з іншими засобами рідної мови, а до іншомовності як відчуження і відмови від свого роду і народу. Проблема двомовності набуває рис іншомовності українців як відмови від рідної мови, що у моральному, ціннісному аспекті є порушенням не лише рідномовного обов'язку, а й громадянського. Це є відчуженням, що в особистісному бутті обумовлює невідповідність собі самому, неідентичність, а також почуття провини та каяття. А на рівні суспільно-політичного буття України та українців це має ознаки лінгвоциду.

Лінгвоцид в Україні – це мовне вбивство, свідоме цілеспрямоване нищення певної мови як головної знаки етнонаціональної спільноти, що з часом позбавляє її суб'єктності, спрямоване передусім на писемну форму мови, є передумовою масової денаціоналізації і здійснюється через різні форми: заборону мови; приниження її статусу і престижу; оголошення мови неприродною або неавтохтонною; «зближення» і зумисне уподібнення; зневажливе ставлення до носіїв мови; освіту та демографічну політику; привілеї щодо панівної мови і її носіїв; утвердження «свободи вибору» мови; звуження соціальної приналежності мови тощо. Історія українсько-російських взаємин засвідчує систематичний характер цієї політики: указ Петра I про заборону книгодрукування українською мовою (1720); указ Катерини II про заборону викладання у Києво-Могилянській Академії українською мовою (1753); заборона синодом Російської православної церкви українського «Букваря» (1769); закриття безплатних недільних шкіл (1862); Валуєвський указ про заборону книгодрукування українською мовою (1863); статут про початкову школу, де навчання має проводитися лише російською мовою (1864); таємний Емський указ Олександра II (1876); заборона викладання та проголошення проповідей українською мовою (1881); заборона українських театральних вистав у всіх губерніях (1884); заборона видання українською мовою книг для дитячого читання (1895); указ сенату Російської імперії, у якому україномовна культура і діяльність оголошена шкідливою (1908); постанова про обов'язкове вивчення російської мови у національних

республіках СРСР (1938); положення про вивчення другої мови за бажанням учнів і батьків (1958) та ін. [145, с. 187–199].

Розглядаючи проблему мовної ідентичності у вимірі рідної мови та іншомовності й звертаючись до обставин досвіду минулого України, зазначимо, що перед українцями часто поставало питання про вибір мови і мовлення як вибір національності. Як засвідчують статистичні дані, за переписом 1989 року у 6 млн. 242 тис. осіб національність і рідна мова відрізнялися, а за даними перепису 2001 року 14,8% українців, або 5,5 млн. осіб, вважали рідною мовою російську. Отже, в умовах незалежності України у відсотковому відношенні зменшилося число українців, у яких не збігається мовна ідентичність з етнічно-національною, однак феномен російськомовності залишається [120, 134, 145]. Аксіологічний зміст цього явища полягає у тому, що мовна неідентичність є водночас ціннісною неідентичністю: вона свідчить про розрив між культурною традицією і реальними практиками буття, між декларованою і реально пережитою ідентичністю.

Аксіологічні зміни у ставленні до мови є одними з найбільш соціологічно задокументованих. Згідно результатів загальнонаціонального опитування групи «Рейтинг» щодо мовного питання в Україні (19 березня 2022), рівень мовної самоідентифікації українців стабільно зростає; перехід на українську у побуті відбувається еволюційно; «мовна проблема» не має підтримки у більшості населення і має переважно політичний та локальний характер [198]. За останнє десятиліття спостерігається стала динаміка зростання кількості тих, хто вважає українську мову рідною: з 57% у 2012 році до 76% у 2022 році. Показник для російської мови за 10 років скоротився з 42% до 20%. Стале зменшення російськомовного сегменту українців: у 2012 таких респондентів було близько 40%, наприкінці 2021– 26%, а на початку повномасштабної війни – 18%. Натомість «перетік» російськомовних відбувається у сегмент «двомовних» (з 15 до 32%). Кількість тих, хто постійно користується лише українською вдома, зросла з 44% до 48%. Сьогодні

важливо, що дві третини тих, хто користується двома мовами у побуті, готові найближчим часом перейти виключно на українську; серед російськомовних таких – третина. Абсолютна більшість (83%) виступає за те, щоб українська була єдиною державною мовою в Україні. Ця думка домінує в усіх макрорегіонах, вікових та мовних групах. Натомість за надання державного статусу російській мові до війни виступали майже чверть населення, а сьогодні — лише 7%. Сьогодні більшість (67%) вважають, що ніяких проблем між україномовними та російськомовними громадянами в Україні не існує; 19% вважають, що мовна проблема існує, але не є настільки важливою; лише 12% вважають це питання загрозою для внутрішньої безпеки. Важливо, що лише 2% українців вважають, ніби Росія прийшла захищати російськомовних громадян України — цей міф українці не прийняли [198].

Згідно з опитуванням Київського міжнародного інституту соціології, важливі ціннісні зміни у ставленні та побутуванні української мови відбуваються на Сході та Півдні України. У 2012 році лише 44% респондентів спілкувалися вдома виключно українською; у 2025–2026 роках цей показник зріс до 63% на загальнонаціональному рівні. Вагомою є динаміка на Сході України, де відсоток тих, хто розмовляє вдома українською, збільшився з 19% (у 2020 році) до 29% (лютий-березень 2026 року), а суто російськомовний сегмент у побуті по країні скоротився приблизно до 13%. Частка респондентів, які обрали українську мову для інтерв'ю, зросла з 64% (2020) до 88% (2025), тоді як частка тих, хто спілкувався російською, зменшилася з 36% до 12% [110]. Про ціннісне ставлення українців до рідної мови свідчать дані опитування 2025–2026 років, підготовлені виконавчим директором КМІС А. Грушецьким [161]. Як зазначає дослідник, поняття «рідна мова» часто відображає не лише мову щоденного вжитку, а й політичну та культурну самоідентифікацію: у 2012 році українську мову вважали рідною 57% опитаних, а в 2022-му показник підскочив до 76%. У ставленні до статусу російської мови 64% опитаних у 2024 році виступали за усунення її з офіційного спілкування; в опитуванні 2025 року 58% виступили проти

вивчення російської мови в школах, тоді як 38% відповіли, що «у певній мірі можна продовжити вивчати» [161]. А. Грушецький пропонує консенсусний, виважений та об'єднавчий для суспільства підхід до мовної політики: визнання української мови єдиною державною і офіційною та основною у сфері освіти, з толерантним ставленням до поступового заохочуючого переходу на українську мову [161].

Отже, сучасна Україна утверджує нові аксіологічні орієнтири в усіх сферах суспільного життя, формуючи свій цивілізаційний шлях на перетині європейських стандартів, постколоніальної деколонізації, національної ідентичності та регіональних традицій. Кожен із векторів аксіологічних змін у культурі – у мові, мистецтві, історичній пам'яті, релігійній ідентичності, освіті – є взаємопов'язаним і підсилює загальну динаміку цивілізаційних трансформацій. Виникнення, розвиток і функціонування культурних форм безпосередньо пов'язане з цивілізаційними векторами аксіологічних змін, що присутні у бутті людини та сучасного українського суспільства. Європейський та євроатлантичний курс встановлює напрям цих змін, утверджуючи людиноцентричну аксіологічну парадигму як основу нового цивілізаційного проєкту України.

Культура при цьому постає не як об'єкт управлінських рішень, а як живий суб'єкт цивілізаційного вибору. Саме у культурних практиках, у мистецтві, мові та історичній пам'яті наше суспільство щодня здійснює і підтверджує свій вибір на користь свободи, гідності і європейської цивілізаційної ідентичності. Але завжди потрібно усвідомлювати: «оскільки культура є практичною реалізацією загальнолюдських і духовних цінностей в людських практичних процесах і відношеннях, то нерозвиненість ціннісного аспекту свідомості є однією з основних ознак кризи і культури, і людської духовності, і самого суспільства» [67, с. 43].

Висновки до другого розділу

1. Доведено, що аксіологічні зміни у сучасному українському суспільстві є закономірним процесом із власною логікою, темпом і рушійними силами, а не стихійною зміною уподобань. Вони відображають глибинні трансформації суспільної свідомості та ціннісних орієнтацій українців в умовах цивілізаційних викликів сучасності.
2. Підтверджено, що цивілізаційний вибір України є не лише геополітичним рішенням, а глибинною переорієнтацією ціннісно-культурної парадигми.
3. Здійснено систематизацію ключових цивілізаційних векторів розвитку у чотирьох взаємопов'язаних вимірах: ціннісно-культурному, соціально-інституційному, політико-правовому та економічно-технологічному, об'єднаних спільним євроатлантичним вектором.
4. Показано, що між аксіологічними змінами у культурі та цивілізаційним вибором існує діалектичний причинно-наслідковий зв'язок.
5. Наголошено, що нерозвиненість ціннісного аспекту свідомості є однією з основних ознак кризи і культури, і людської духовності, і самого суспільства.
6. Показано, що аксіологічні зміни у сфері культури знаходять інституційне втілення у ключових реформах: людиноцентрична доктрина адміністративного права, децентралізація як реалізація принципу субсидіарності, реформа «Нова українська школа» як синхронізація з європейськими освітніми стандартами.
7. Окреслена наявність глибокої суперечності між зовнішньою зміною структури і форм навчання та внутрішньою готовністю педагогічної спільноти до ціннісної трансформації.
8. Наголошено, що українська мова є фундаментальним соціальним інститутом і виразним маркером цивілізаційної ідентичності нації.

9. Доведено, що російсько-українська війна стала потужним каталізатором аксіологічних змін, що остаточно актуалізували європейський цивілізаційний вектор як ціннісний, а не лише геополітичний вибір України.
10. Узагальнено, що цивілізаційний розвиток сучасного українського суспільства здійснюється через незворотні аксіологічні зміни в усіх сферах суспільного буття, закорінені у культурно-історичній традиції та підтверджені суспільною практикою. Їхнім результатом є поступове утвердження людиноцентричної системи цінностей, яка визначає сучасну траєкторію цивілізаційного розвитку України.

РОЗДІЛ 3

ТРАНСФОРМАЦІЯ ЦІННОСТЕЙ У САМОВИЗНАЧЕННІ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

3.1. Система цінностей у соціокультурному просторі сучасної України

Сучасний стан українського суспільства свідчить про зростання ролі ідеалів, ціннісних систем і морально-світоглядних орієнтирів, без яких людська діяльність втрачає сенс, як і критерії її ефективності. На сьогодні у свідомості населення України домінують прагнення утвердження цивілізаційної ідентифікації України, створення повноцінного відкритого суспільства, основними елементами якого є громадянське суспільство, демократична соціально-правова держава, українська мова. Невіддільними від цих прагнень є відмова від усього, що пов'язувало Україну з Росією, перемога у російсько-українській війні, що триває з 2014 року, вступ у НАТО, подолання корупції, отримання членства у ЄС, реорганізація Росії як вороже налаштованої, загрозової щодо України та світу сусідньої держави тощо.

Динамічна система сучасного соціокультурного простору України сформувалася у культурно-історичному процесі змін та соціальних перетворень, векторами яких є європейська та євроатлантична інтеграція. Цей процес обумовлює активну трансформацію та переоцінку цінностей, пошук нових способів збереження і трансляції культурного досвіду. Переоцінка цінностей як процес і світоглядний вибір спільноти та індивіда у сучасному соціокультурному просторі України відбувається в активному переосмисленні минулого, запереченні застарілих норм та формуванні нової української ідентичності. На рівні суспільної та особистісної свідомості формується постколоніальний дискурс як осмислення та подолання постколоніального спадку, визнання провідної ролі традиційної та модерної культури у формуванні цілісної картини світу особистості, її оновлення, адаптація до

сучасних національних, соціальних потреб та досвіду у європейському контексті. Таким чином, соціокультурний простір сучасної України – з урахуванням умов війни та воєнного стану, що передбачає певні обмеження прав і свобод, а також мобілізацію ресурсів, надає людині та спільноті можливість для самореалізації, здійснення соціальних змін, соціальної активності, стає чинником вибору та реалізації цивілізаційних векторів у стратегії розвитку людини, спільноти, культури, держави.

Трансформації, що відбуваються у соціокультурному просторі суспільства, формують тенденції, що стосуються способу життя індивіда і спільноти, системи цінностей, вірувань і знань. Особливо це проявляється у сфері особистісного життя людини, її самовизначенні як основі формування ідентичності. У соціокультурному просторі сучасного українського суспільства мова, релігія, традиції та символи як соціокультурні маркери допомагають людині та спільноті формувати свою індивідуальну та колективну ідентичність і відчувати приналежність до певної спільноти. Вибір Україною європейського та євроатлантичного векторів розвитку і глобалізаційні процеси сприяють взаємодії різних культур, тож збереження та розуміння власних соціокультурних маркерів стає особливо важливим — це сприяє культурній різноманітності та допомагає уникнути культурної уніфікації, зберігаючи багатство світової культурної спадщини.

У самовизначенні сучасного українського суспільства трансформація цінностей відбулася на рівні аксіологічних змін у суспільній свідомості українців у таких її формах, як економіка, політика, мистецтво, релігія, освіта, мораль, мова, філософія, наука, право, екологія. У названих сферах суспільної діяльності відображається буття спільноти – її інтереси, потреби, цінності та ідеали. Мораль як сукупність норм, принципів та оцінок у категоріях «добро», «зло», «обов'язок», «совість» регулює поведінку людей у суспільстві. Сфера політики відображає і регулює відносини між соціальними групами, народами та державами. Сфера права відображає юридичні норми та закони, що санкціоновані державою. Мистецтво відображає дійсність художньо-

образними засобами. Релігія відображає світ на основі віри у надприродні сили, традиційно визначених етичних норм і правил, обрядів та цінностей, що допомагають обрати стиль поведінки у різних ситуаціях і визначити ставлення людини до світу. Наука теоретично обґрунтовує знання про закони розвитку природи та суспільства. Філософська свідомість дає людині узагальнене, світоглядне розуміння свого місця у світі та ставлення до нього. Екологія як наука і тип свідомості в умовах екологічної кризи відображає взаємодію у системі «природа – людина», «природа – культура». Нарешті, економічна свідомість відображає виробничі відносини, розподіл, обмін та споживання товарів і послуг для задоволення потреб індивіда та спільноти.

Трансформація аксіологічної сфери буття сучасної людини та спільноти відображена у явищі комодифікації, що є інтегративною ознакою у різних сферах суспільного життя. Мовиться про процес, у якому послуги, ідеї, люди, культурні цінності, що звично не вважаються предметом торгівлі, перетворюються на товар, що купується та продається на ринку. Комодифікація конвертує внутрішню цінність будь-якого об'єкта у його грошову вартість, що є характерною ознакою ринкової економіки, взаємодією попиту і пропозиції. У цій світоглядній парадигмі твори мистецтва стають масовими продуктами, культурна спадщина перетворюється на ресурс для продажу та прибутку, людське повсякденне життя і естетизоване тіло зазнають презентації у соціальних мережах, особистість формується через споживання, освіта перетворюється на конкурентний товар, простір — на комерційний об'єкт [121]. Таким чином ринок домінує над культурою, соціальною вартістю і значимістю того чи іншого об'єкта, явища, події, що веде до тотальної комерціалізації.

Гі Дебор у своїй фундаментальній праці «Суспільство спектаклю» (1967) одним із перших концептуалізував цей процес у системній філософській перспективі. Спираючись на марксівський аналіз товарного фетишизму, Дебор описав сучасне суспільство як таке, де соціальні відносини між людьми дедалі більше опосередковуються образами і видовищем. Він стверджував, що в

умовах розвиненого капіталізму культура перетворилася на «зоряний товар» видовищного суспільства: «Коли культура стає нічим іншим, як товаром, вона мусить також стати зірковим товаром видовищного суспільства» [208]. Ця теза зберігає свою критичну гостроту для аналізу тих процесів комодифікації, що охоплюють сучасний соціокультурний простір України – особливо у контексті зіткнення між логікою ринкового споживання та потребою суспільства у збереженні автентичних культурних цінностей в умовах війни.

Аналізуючи релігійну ідентичність українців у добу постмодерну й спираючись на результати сучасних соціологічних досліджень, І. В. Папаяні та Г. Рабуш зазначають, що релігія залишається вагомим чинником ідентифікації, а релігійна ідентичність займає чільне місце серед ідентичностей як на особистісному, так і на суспільному рівнях повсякденності. Однак дослідники вказують на переосмислення релігійних маркерів, на основі яких формується новий конструкт, що задовольняє релігійну ідентичність українців. У сучасному соціокультурному контексті класичні поняття «віра» та «церква» трансформуються, що ставить під сумнів традиційне розуміння релігійної ідентичності, засноване лише на відвідуванні церкви чи декларуванні віри, стирає межі між світським і сакральним у житті людини і надає релігійній ідентичності особи форму соціально-психологічного конструкту [124]. Таким чином релігія переплітається з етнічною приналежністю, створюючи складні форми ідентичності, де віра може бути більше пов'язана з культурою та традицією, ніж із глибокою теологічною переконаністю вірянина.

Досліджуючи рівень релігійності, конфесійний і церковний розподіл та міжцерковні відносини в українському суспільстві (станом на листопад 2025 року), соціологічна служба Центру Разумкова за підтримки Представництва Фонду Конрада Аденауера в Україні провела соціологічне опитування (22–29 листопада 2025 року). Результати опитування 2025 року порівнюються із результатами попередніх опитувань Центру Разумкова, починаючи з 2000 року, і засвідчили динаміку ціннісних змін у сучасному українському

суспільстві у ставленні до релігії та рівні релігійності; конфесійному та церковному самовизначенні українців – до і після отримання Томосу про автокефалію (2019) та до і після початку повномасштабної війни (2022); міжцерковних відносинах вірян; відмінностях між вірянами основних конфесій у ціннісних оцінках подій в Україні та зовнішньополітичних орієнтаціях, зокрема у ставленні до Європейського Союзу і НАТО, розпаду Радянського Союзу, відповідальності російського народу за війну проти України [147].

У показниках ціннісного ставлення до релігії у 2014 році порівняно з «довоєнним» 2013 роком зафіксовано зростання числа віруючих з 67% до 76% опитаних. За усі роки спостережень цей показник станом на листопад 2025 року залишається найвищим у межах воєнних піків – наприкінці 2021 року він становив 68% опитаних, із початком повномасштабної агресії у 2022 році знову зріс до 74%, а у 2025 році становив 70%. [147]. Отже, у 2014 і 2022 роках, під впливом шоку, зумовленого початком і ескалацією війни, відбувалося зростання частки тих, хто називає себе віруючим, однак з часом показник знижується до рівня, близького до довоєнних значень.

Показники конфесійного та церковного самовизначення засвідчують суттєві зміни. У 2000–2018 роках частка тих, хто відносить себе до православних, становила від 66% до 71%. Після 2018 року намітилася тенденція зниження: з 67% у 2018-му до 58% у 2025-му. Після 2014 року дещо більшою стала частка греко-католиків – від 8% до 12%. У 2025 році 10% назвали себе «просто християнами», 3% – протестантами, 1% – римо-католиками, 0,4% – представниками інших релігій, а 15,5% не відносять себе до жодного з релігійних віросповідань. Особливо показовою є динаміка церковного самовизначення: після початку повномасштабної агресії Росії набагато менше стало тих, хто відносить себе до вірян УПЦ (МП) – їх частка зменшилася з 13% у 2021 році до 5% у 2025-му [147]. Це є переконливим свідченням того, що церковна ідентичність у сучасному українському

суспільстві все більше корелює з громадянською та цивілізаційною самоідентифікацією.

Показники міжцерковних відносин вірян засвідчують, що більшість респондентів – 59% – вважають відносини між вірянами різних церков та релігій у місцевості, де вони живуть, спокійними, ще 9% зазначили, що вони є дружніми. У 2022 році порівняно з 2021-м частка тих, хто вважав їх конфліктними, зросла з 3% до 6%, а напруженими – з 5% до 14%, однак у 2025 році рівень конфліктності знизився до 3%, а частка тих, хто вважає їх напруженими, – до 7% [147]. Відмінності між вірянами основних українських конфесій у ціннісних оцінках подій в Україні та зовнішньополітичних орієнтаціях є для нашого дослідження особливо важливими, оскільки корелюють цінності релігійної ідентичності з цивілізаційними та національними, засвідчують позитивні світоглядні зміни.

Традиційно із діяльністю Церкви пов'язана чеснота, цінність і традиція благодійності, яка, як зазначає О. Донік, упродовж багатьох століть була важливою складовою суспільного життя на українських землях, залишаючись актуальною як у науковому плані, так і в практичному застосуванні. Дослідник вказує на витoki та поширення благодійності, нерозривно пов'язані з етногенезом і культурогенезом в Україні, особливо з прийняттям християнства (988 р.), утвердженням нової віри, заснуванням церковної організації, поширенням цілеспрямованої опіки над знедоленими і немічними. Дослідник визначає поняття благодійності у ціннісних вимірах мирного часу: «від звичайної матеріальної допомоги до меценатства, що уособлює як високі моральні принципи, так і громадський рівень розуміння необхідності здійснення програм соціальної реабілітації тих категорій населення, які потребують підтримки. Завдяки такій діяльності громадські та приватні ресурси добровільно спрямовуються їхніми власниками для допомоги окремим соціально незахищеним групам людей, вирішення суспільних проблем, а також поліпшення умов громадського життя» [43].

Благодійність і волонтерство є ціннісними ознаками особистісного і суспільного буття українців, що зазнали важливих трансформацій у час російсько-української війни (з 2014 року). На сьогодні це не лише фінансова або матеріальна допомога у формі благодійності чи добровільна безоплатна праця у виявах волонтерства, а й прояв патріотизму, солідарності, громадянської свідомості українців, що засновані на альтруїзмі, емпатії та бажанні підтримати тих, хто потребує допомоги, або державу. Важливими для спільноти є як сама присутність феноменів благодійності та волонтерства у складних умовах сьогодення, так і їх соціально-психологічні наслідки – зменшення почуття безсилля та тривоги, підсилення відчуття контролю та єдності, консолідація та відновлення віри у людяність [20].

У системі цінностей сучасної України важливе місце посідає феномен щастя, що у період російсько-української війни належить до предметного кола філософсько-наукових досліджень як іманентний елемент національної концептосфери. Здійснюючи культурологічне осмислення феномену щастя українців у період російсько-української війни, В. Воронова [29] виявляє у ньому суттєві трансформації під впливом екзистенційних, аксіологічних та соціокультурних викликів воєнної реальності, що проявляється у суголосності сучасної моделі «українського щастя» з цінностями гідності, свободи, взаємодопомоги, соборності та моральної стійкості національної спільноти. Дослідниця вказує на найпотужніший тригер дискурсу щастя з початку російсько-української війни у 2014 році, а також після повномасштабного вторгнення у 2022-му. Це щастя вижити, зберегти близьких, мати можливість бути вдома і водночас вповні усвідомити цінності свободи та суб'єктності.

В. Воронова розкриває у порівнянні міжкультурні моделі щастя [29]. Попри те, що у процесі розвитку української феліцитарної традиції присутня діяхронія впливів християнської духовності, європейської філософської думки, а також національних архетипів, пов'язаних із волею, соборністю, хліборобською працею та відчуттям спільності, суттєвими є відмінності між національною культурною парадигмою і західною, передусім англо-

американською, моделлю щастя. Остання базується на індивідуалістичній етиці успіху, самореалізації, суб'єктивному задоволенні життям і праві особи вільно конструювати власну життєву траєкторію. Для сучасних європейських суспільств характерна кореляція рівня щастя з довірою до інституцій, якістю державних сервісів, відчуттям безпеки та контролю над власним життям, що фіксується у звітах World Happiness Report [220]. Спираючись на феліцитарну традицію в українській культурі, а також дослідження проблеми українськими філософами, культурологами, істориками, психологами, що відтворено в опитуванні Київського міжнародного інституту соціології щодо самооцінки щастя упродовж 2001–2025 років, у мистецькій творчості та філософській діяльності І. Драча, О. Забужко, Л. Костенко, С. Кримського, М. Куліша, Леся Курбаса, М. Поповича, В. Симоненка, Г. Сковороди, В. Стуса, Лесі Українки, М. Хвильового, Т. Шевченка та інших, В. Воронова висновує: українська культурна модель щастя в умовах війни постає як комплексний феномен, що корелює з європейськими аксіологічними орієнтирами, але має власні домінанти, зумовлені історичним досвідом колоніального підпорядкування, боротьби за незалежність та новітньої агресії [29]. Для цієї моделі визначальними є: по-перше, зв'язок щастя з гідністю та свободою; по-друге, колективний вимір феліцитарності, коли індивідуальне відчуття щастя невіддільне від долі спільноти; по-третє, здатність інтегрувати травматичний досвід без редукації його до суцільного страждання, зберігаючи простір для радості, іронії, любові. У цьому сенсі щастя в українській культурі доби війни виконує роль символічного захисту: воно не скасовує трагедії, але відкриває горизонти сенсу, що не дозволяють звести існування до травми. Феліцитарний дискурс стає каталізатором культурної тяглості, уможливлює передачу досвіду стійкості й відповідальності наступним поколінням [29].

Аналізуючи парадокси війни і ті трансформації, які вона обумовила, доктор соціологічних наук, Н. Черниш зазначає [192], що соціологічні опитування засвідчують: українці не виявляють розпачу, навпаки – великий і високий рівень стресу дивно поєднується з оптимізмом людей, вірою у

перемогу на тлі страшенних страждань і жертв, відчуттям щастя. Це засвідчує відповідність опитувань зведеному Міжнародному індексу: до війни, у 2020 році, Україна була на 112-му місці у світі за рівнем щастя, у 2023-му – на 92-му місці зі значно кращими показниками; однак станом на березень 2026 року із 147 країн Україна займає 111 місце за індексом щастя – це парадокси війни [192]. До 2014 року поведінка і система цінностей українців формувалися відповідно до двох історичних візій: Україна – нація-культура та Україна – нація-держава. З початку 1990-х і до початку війни у всіх регіонах України зберігався високий показник національної ідентичності – «я громадянин України», хоча на заході країни це відчуття мало глибинні ознаки, а на сході і півдні – переважно формальний характер громадянства.

Опитування після 2022 року засвідчує, що ідентичність «я – українець» перевершує у кількісному плані всі інші з величезним відривом: концепцію «Україна – нація-культура» підтримали 84% опитаних, а 94% обрали громадянську ідентичність і свою державу у визначеннях «Україна – нація-держава» (до війни цей показник відповідав 67% опитаних); 76% респондентів беззаперечно вважають, що єдиною державною мовою повинна бути українська. Україна стала більш інтегрованим, консолідованим і солідарним суспільством; об'єднуючим фактором є віра в перемогу; соціологи вже не фіксують регіональних відмінностей, що означає — стара концепція регіоналізму втратила своє значення [192]. Найважливішою особливістю і, водночас, найбільшим парадоксом війни є здатність об'єднуватись: під час воєнних лих люди зазвичай намагаються дистанціюватися і сховатися, аби пережити лихі часи, а зараз в Україні таких людей – одиниці. Ще один парадокс – зростання толерантності до наших російськомовних, зростання довіри до волонтерів та військових при одночасному зниженні рівня довіри до влади у зв'язку з корупційними скандалами; формування нової української еліти з числа військових і волонтерів; посилення здатності громадянського суспільства приймати рішення і контролювати їх виконання; утвердження ідеалу свободи як пріоритетного поруч із ідеалами незалежності та гідності

[192]. Важливим є підсумкове твердження Н. Черниш як соціолога з багаторічним досвідом: люди не кажуть правди, коли бояться, а українці у війні перестали боятися будь-чого і з відчуттям самоповаги говорять те, що думають. На кінець 2025 року 69% українців вважали себе щасливими [201].

Війна стала чинником світоглядних трансформацій у суспільстві, зокрема у молодіжному середовищі, на користь західноєвропейських цінностей, а більшості допомогла викристалізувати чітку проукраїнську громадянську позицію та посприяла визначенню свого вибору щодо проблеми геополітичного курсу Української держави у майбутньому. Від початку російсько-української війни (з 2014 р.) в Україні систематично проводяться соціологічні опитування громадської думки, репрезентовані іменами та інституціями І. Ф. Кононова, Фонду «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва, Українського центру економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова, Міністерства молоді та спорту тощо.

Відповідно до викликів сьогодення науковці-соціологи кафедри філософії, соціології та політології імені професора Валерія Скотного Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка О. Зелена та І. Мірчук систематично проводять соціологічні дослідження, щоб з'ясувати рівень громадянської позиції студентської молоді через ставлення до війни, рівень довіри до президента, участь у волонтерстві, погляди на геополітичне майбутнє України і на власне життя після закінчення війни. Саме вивчення ціннісних пріоритетів студентської молоді у динамічному просторі соціальних змін є наскрізною лінією, яка проходить у вивченні студентства як окремої соціально-демографічної групи.

На основі аналізу результатів соціологічного дослідження (2022 р.) серед студентів ДДПУ було встановлено зростання політичної свідомості та культури, мотивації до оволодіння політичними знаннями, усвідомлення того, що найкращим гарантом безпеки і розвитку України є її вступ до Європейського Союзу і Північноатлантичного альянсу, а свобода і доля країни залежать від рівня особистої відповідальності кожного перед викликами, які

поставила історія. Політична активність молоді та залучення до волонтерської діяльності допомогли справлятися з негативними емоціями, зберігаючи високий рівень довіри до ЗСУ та державної влади [65].

Згідно з результатами двох хвиль подальших соціологічних досліджень О. Зеленої та І. Мірчук «Соціологічний портрет українського першокурсника в умовах війни», проведеного у ДДПУ 25 лютого – 12 березня 2023 р. та 20 лютого – 5 березня 2024 р., було встановлено, що студентська молодь, незважаючи на психологічну втому, намагається повернутись до звичного їй життя. Рівень зацікавленості політичним життям країни знизився: у 2023 році політикою цікавилася третина студентів, а у 2024-му їх кількість зменшилася вдвічі. Рівень громадянської ідентичності залишається високим, але тривалість війни обумовлює зниження загостреного відчуття гордості за свою приналежність до української спільноти. Простежується різке падіння позитивних відчуттів щодо майбутнього держави, що може вказувати на тривожне розуміння молодими людьми залежності їхнього особистого майбутнього від майбутнього країни. Також дослідження виявило більш раціональне осмислення подій та розуміння складності перспектив держави [66].

Наступне соціологічне дослідження О. Зеленої, здійснене у 2024 році серед студентів ДДПУ, засвідчило: студентська молодь продовжує вірити у перемогу, але її рівень з кожним роком війни знижується і супроводжується зростанням негативних емоцій – тривоги, страху та розгубленості щодо майбутнього; зменшується частка тих, хто однозначно бачить Україну високорозвиненою європейською державою; засвідчено підтримку вступу України до НАТО як одного з міцних гарантів безпеки; незмінним лідером довіри залишаються Збройні сили України, тоді як довіра до Президента, уряду та суддів зазнала значного зниження, а показники довіри до Верховної Ради — критично низькі; попри зростаючу емоційну втому, більшість молодих людей залишаються переконаними у перемозі та вбачають майбутнє України у євроатлантичній інтеграції [64]. Очевидно, що такі результати засвідчують

глибокі психологічні та соціальні зрушення у ціннісній сфері особистості, що сигналізує про виснаження суспільства та зростання скепсису щодо швидкого завершення бойових дій. На четвертий-п'ятий рік повномасштабної війни втома знижує рівень оптимізму, зокрема щодо термінів її закінчення (згідно з даними КМІС на початку 2026 року 48% опитаних схиляються до думки, що війна триватиме до 2027 року або й довше [139]).

Молодь (18-24 роки) є вразливою щодо впливу війни. Постійні обстріли та блекауті, фізична та психологічна небезпека, розрив соціальних зв'язків, втрата дому, вимушений переїзд, розлука з близькими формують низьку оцінку свого психологічного стану, високий рівень стресу, апатії та безсилля, що впливає на сприйняття майбутнього. Незважаючи на те, що абсолютна більшість зберігає стійкість, психо-емоційні та фізичні ресурси українців вичерпуються, однак віра в ЗСУ є основним фактором підтримки психічного балансу. Підтвердженням є результати опитувань, проведених УНЦПД [19], Центром Разумкова [123], Центром «Нова Європа» [221] тощо.

У контексті сказаного актуальною постає проблема взаємодії освіти і влади у цивілізаційних викликах сьогодення. В умовах динаміки розвитку глобального світу, як зазначає М. Ліпін [95], вагомим значення набуває реформування і зміст освіти, що передбачає визначення нових ціннісних імперативів, теоретичних та методологічних принципів. Засоби освіти та виховання допомагають виявити соціально-культурні, ціннісні та інтелектуальні пріоритети індивіда, подолати прояв егоїстичного «інстинкту», «егоїзації» суспільства в цілому. Принцип людиноцентризму утворює сенс освіти як гуманістичної, її зміст і необхідний фундамент для самоствердження особистості. У проведеному дослідженні М. Ліпін розглядає евристичний потенціал людиноцентризму як нову ціннісну парадигму освіти, що реалізується у здатності забезпечити опір деградації і духовному колапсу сучасної масової культури та комодифікації суспільства. Дослідник зазначає, що філософсько-антропологічні парадигми і соціально-педагогічні концепти виробляються, спираючись на критерій істини або влади, а уведені в освітній

простір образи «потрібної» людини стають засобами боротьби за право нав'язувати легітимний образ людини та здійснювати процедуру нормалізації соціальної взаємодії [95]. Очевидно, що кожна історична епоха продукує властиві їй якості і здібності індивідів. Абстрактний антропоцентризм допомагає виокремити один із атрибутів людського буття за рахунок усіх інших: в індустріальну епоху знання, мислення, особистість і освіта були редуковані до інструментального знання, розсудкової раціональності, вузькоспеціалізованого фахівця. М. Ліпін робить висновок про те, що сучасна освіта є простором самоорганізації, а тому повинна бути зорієнтована на осмислення і продукування цілісного знання, де єдність інтелектуальної, емоційної і вольової складової діяльності людини постає умовою формування цілісного знання, співпричетного до відповідального особистісного способу існування [95, с. 4–5].

Ми підтримуємо науковців, які звертають увагу на одну важливу обставину в цьому відношенні на теренах України. В українському суспільстві переважають не лише недорозвинені аксіологічні аспекти свідомості, але й те, що ця свідомість бугтево інша за змістом, ніж на Заході. Так, на думку І. Зязюна, виникає наріжна проблема створення передумов підготовки в системі освіти нових спеціалістів для формування нової, тобто своєї, історично власної, не нав'язаної нам і не взятої ні в кого напрокат ціннісної свідомості. «Саме тому перед вітчизняною аксіологією постають чергові завдання нового філософсько-методологічного синтезу [67, с. 43].

У складних умовах зміни векторів цивілізаційного розвитку сучасного українського суспільства та російсько-української війни (з 2014 року) перед людиною і спільнотою постає низка нових викликів і вимог, а також загроз і небезпек, що супроводжують процес ціннісних змін. Зокрема сказане має вияв у явищі егоїзації як нехтуванні суспільними чи колективними цінностями та потребами, зосередженості людини на власному виживанні чи комфорті, що знижує рівень її громадянської активності, довіри до влади та емпатії, спричиняє маргіналізацію і відчуження. Як застерігають Б. Азібаєва, К.

Матижанов, А. Калієва, у переломні для життя людини та спільноти періоди – війни, політичних та економічних криз – відбуваються трансформаційні процеси культурної сфери, зміна ієрархії цінностей, що створює загрозу втрати ідентичності нації у разі її піддатливості зовнішнім чинникам [204]. Сказане передусім стосується сфери інформації, її отримання, створення і транслявання.

Здобутки і винаходи інформаційної революції обумовлюють у соціокультурному просторі зміни у способах спілкування і взаємодії між людьми. При цьому зростає інтенсивність у формуванні громадянського суспільства, оскільки відбувається вільний обмін думками, висловлювання критичних зауважень, контроль за діями владних інституцій, вимоги дотримання прав і свобод громадян. Сьогодні неможливо уявити життя суспільства та індивіда без участі у глобальних комунікаціях та інформаційних мережах. Водночас важливою постає проблема інформаційної культури (кібер-культури), яку В. Цимбалюк визначає як якісну оцінку рівня функціонування структурних одиниць суспільства – окремих індивідів, підрозділів та конкретної соціальної системи в цілому, щодо технологічного забезпечення отримання, передачі, зберігання і використання інформації для досягнення узгоджених і визначених нормативно у суспільстві цілей, завдань, інтересів, потреб [190].

При цьому дослідник розкриває суть феномену інформаційної культури у контексті національної безпеки та державної інформаційної політики у кількох взаємопов'язаних вимірах: як компетенцію особистості; корпоративну інформаційну культуру у соціокультурному середовищі різних соціальних організацій; інформаційну культуру суспільства і держави у представництві інституцій; інформаційну культуру у цивілізаційному вимірі; сферу суспільних правовідносин; міжгалузевий інститут інформаційного права; міждисциплінарну наукову галузь; інтегративну навчальну дисципліну; а також як організаційно-управлінську оцінку якостей суб'єкта суспільних відносин щодо оволодіння відповідними інформаційними технологіями для

задоволення своїх потреб та інтересів з урахуванням потреб та інтересів інших суб'єктів правовідносин. Багатозначність поняття «інформаційна культура», а також багатовекторність означуваного ним феномену спричинили низку трансформацій у сучасному суспільстві.

В умовах повномасштабної війни питання медіаграмотності набуло принципово нового стратегічного виміру. Як зазначається у Стратегії розвитку медіаграмотності України до 2026 року, Україна давно стикається з дезінформацією та інформаційними атаками з боку Росії, що підривають національну безпеку; медіаграмотність є ключовим захистом, що включає перевірку фактів і допомагає суспільству ухвалювати конструктивні рішення під час кризи [166]. За даними шостої хвилі дослідження ГО «Детектор медіа» (2025–2026 рр.), аудиторія українських медіа стає дедалі компетентнішою у відстеженні фейків та маніпуляцій: 62% аудиторії підкреслюють значущість проблеми дезінформації, а ветерани виявляються більш медіаграмотними, ніж населення загалом [68]. В інформаційному суспільстві значно зростає роль дистанційного навчання та онлайн-ресурсів, що дозволяє враховувати різні культурні контексти і забезпечує доступ до знань на глобальному рівні, сприяючи розвитку міжкультурної компетентності та взаєморозуміння.

Створення і функціонування комунікативної системи у кіберпросторі національної і світової культури є досягненням глобалізованого світу, який прагне інтеграції, цілісності, комунікації задля досягнення цілей сталого розвитку усіх і кожного. Водночас світ в інформаційно-комунікативних трансформаціях став більш вразливим для злого наміру і потребує активної протидії агресії у кіберпросторі — особливо в умовах російсько-української війни (з 2014 року). Ціннісними і популярними стають соціальні мережі та засоби масової інформації в Інтернет-просторі, що обумовило виникнення соціально-філософської концепції «глобального села». У 1964 році канадський філософ Герберт Маршал Маклуен у книзі «Understanding Media: External Extensions of Man» сформулював одну із ключових ознак сучасного суспільства: розвиток сучасних комунікаційних засобів завдає змін для

способу нашого сприйняття і взаємодії у світі. Згідно з вченням Г. М. Маклуена, використання таких засобів масової комунікації, як радіо, телебачення, преса для передачі інформації на великі відстані зводить світ до розмірів «глобального села»; на певному етапі ми формуємо технології, а потім вони формують нас, адже епоха сформувала новий тип людини – інформаційну людину як творця і носія нової інформаційної культури. Як зазначає О. Дуброва, розвиток Інтернету зробив концепцію Маклуена ще більш актуальною: Інтернет забезпечує спілкування, дистанційну роботу і навчання, обмін інформацією і знаннями між людьми у межах світу у режимі реального часу, нівелює географічні межі, водночас роблячи світ більш тісним та взаємозалежним [210].

Соціальні мережі створюють нові форми спільнот, де соціокультурні маркери допомагають людям об'єднуватися на основі спільних інтересів та цінностей. Віртуальні спільноти, сформовані на основі цих маркерів, можуть мати значний вплив на реальні соціальні структури та процеси, сприяючи соціальним змінам. Це пов'язано з вибором платформи спілкування, публікацією та споживанням інформації, що вказують на соціокультурні особливості, світоглядно-ціннісні пріоритети суб'єктів мережевого спілкування. У соціокультурний простір, створений соціальними мережами та медіа, уведено економічні, політичні, релігійні, освітні, мистецькі та дозвілєві сфери особистісного та суспільного життя людини. Водночас медіа активно впливають на формування цінностей та норм, взаємини між людьми, спосіб їхнього життя, а також протікання соціокультурних процесів, суспільних змін і трансформацій.

В Інтернет-мережі люди об'єднуються за ціннісними орієнтаціями, утворюючи соціальні спільноти, формуючи медіакультуру як тип культури інформаційного суспільства, унікальну культуру спілкування та впливаючи на політичні й міжнародні процеси. Медіакультура є надбанням інформаційного суспільства, що продукує твори аудіовізуального мистецтва і забезпечує міжсуб'єктну комунікацію у суспільстві, є посередником між громадянином та

інституціями держави і влади, а також уможлиблює приватне спілкування у просторі світу. Усі ці аспекти формують сучасну культуру та визначають зміни у сфері традиційних цінностей та норм, відіграють важливу роль у формуванні і трансформації аксіологічної сфери життя особистості та спільноти. Для медіа-реальності як специфічної структури соціокультурної реальності характерна динаміка інформаційного потоку, здатність візуалізувати соціокультурні феномени та відтворити їх у віртуальному глобальному просторі, створити умови фрагментарного сприйняття. Природа виникнення і сутність медіа-реальності вказують на можливість маніпулятивного функціонування, що ставить вимогу медіаграмотності у середовищі користувачів як умови захисту ціннісного суверенітету особистості та спільноти.

3.2. Культурно-історична пам'ять як інструментальний механізм транслявання та зміцнення ціннісної системи сучасного українського суспільства

У сучасному глобалізованому світі, що характеризується високою динамікою соціокультурних трансформацій та інтенсифікацією інформаційних потоків, проблема збереження і трансляції національно-культурної ідентичності набуває особливої ваги. Для України, яка понад десятиліття перебуває у стані російсько-української війни (з 2014 року), питання консолідації сучасного українського суспільства навколо культурно-історичної пам'яті є не лише предметом теоретичного дискурсу, а й основою досягнення стратегічної безпеки держави у сьогоденні, засобом і дороговказом змін і трансформацій. Культурно-історична пам'ять постає не просто як пасивне сховище відомостей про минуле, а як динамічний, інструментальний механізм, що активізує внутрішні ресурси нації, легітимізує актуальні суспільні норми та проєктує візію майбутнього. Дослідження того, як колективні уявлення про минуле транслюють, детермінують та зміцнюють

систему цінностей українського суспільства, є критично важливим для розуміння векторів цивілізаційного розвитку суверенної держави.

Метою цього підрозділу є теоретичне обґрунтування та емпіричний аналіз функціональної ролі культурно-історичної пам'яті як інструменту стабілізації, консолідації та якісного оновлення ціннісної матриці сучасного українського суспільства. Для вирішення поставленої мети необхідно здійснити експлікацію понять «культурна пам'ять» та «історична пам'ять»; розкрити інструментальні механізми та канали, за допомогою яких історична рефлексія трансформується у сферу цінностей та обумовлює аксіологічні зміни у виборі та реалізації цивілізаційних векторів суспільного розвитку.

Проблема культурно-історичної пам'яті як предмету дослідження є міжгалузєвою і знаходить обґрунтування на перетині філософії, політології, історії, психології, мистецтвознавства та інших соціогуманітарних дисциплін. Вчення про феномен пам'яті як надіндивідуальне, колективне явище бере свій початок у працях представника французької соціологічної школи Моріса Гальбвакса, який увів у науковий обіг поняття «соціальні рамки пам'яті». Соціологічна парадигма трактує колективну пам'ять як соціально сконструйований феномен, оскільки спогади індивіда формуються, актуалізуються та інтерпретуються лише всередині певної соціальної групи – родини, релігійної громади, нації, яка надає вербальні і невербальні засоби та ціннісно-сміслові координати для кодування, збереження і транслявання колективного досвіду [50, с. 157–158].

Подальший розвиток ця теорія отримала у концепціях Яна Ассмана та Алейди Ассман. На думку Я. Ассмана, ми переживаємо перехідний період, у якому принаймні три чинники спільно вивели тему пам'яті на передній план. Виправданим вважаємо наведення розлогого фрагмента зі слів німецького історика. «По-перше, з'явилися нові електронні засоби зовнішнього зберігання інформації (своєрідна штучна пам'ять), які спричинили культурну революцію, не менш значущу, ніж винайдення друкарського верстата, а ще раніше — письма. По-друге, у тісному зв'язку з цим уся наша культурна

традиція нині пронизана тим, що Джордж Стайнер назвав «посткультурою», у якій те, що нині добігає кінця і що Ніклас Луман означив як “Стару Європу”, водночас продовжує існувати як предмет пам’яті та коментування. По-третє, і, можливо, найважливіше, добігає кінця ще дещо, що безпосередньо стосується життя кожного з нас. Відходить покоління сучасників і свідків одних із найжахливіших злочинів і катастроф в історії людства. Загалом саме сорок років вважають тією межею, після якої колективна пам’ять починає згасати: живих свідків стає дедалі менше, а різноманітні форми культурної пам’яті набувають проблематичного характеру. Навіть якщо дискусії про історію, пам’ять і мнемотехніку іноді видаються абстрактними й суто академічними, на мою думку, саме вони становлять осердя сучасного інтелектуального дискурсу. Усе свідчить про те, що поняття пам’яті стає підґрунтям нової парадигми культурних досліджень, яка дасть змогу по-новому висвітлити взаємопов’язані сфери мистецтва й літератури, політики й соціології, релігії та права» [203, с. 10].

У своїй фундаментальній праці «Культурна пам’ять: Письмо, пам’ять про минуле і політична ідентичність у великих культурах давнини» [203], Я. Ассман розмежовує культурну пам’ять від пам’яті комунікативної, наголошуючи на тому, що культурна пам’ять є чимось більшим, ніж пам’ять окремої людини, оскільки сягає за межі індивідуальної сфери. Її сутність передається інституціалізованими механізмами від покоління до покоління у межах окремого суспільства. На відміну від комунікативної пам’яті, якій притаманна близькість до повсякдення, культурній пам’яті властива відстороненість від сьогодення і спрямованість на фіксацію смислових точок «абсолютного минулого» [203]. Алейда Ассман, розвиваючи ці ідеї, показала, що культурна пам’ять завжди є медіалізованою (втіленою в текстах, артефактах, монументах, ритуалах, міфах), інституціоналізованою (підтримується державою, релігією, школою) та високоструктурованою, функціонуючи як нормативно-ціннісний каркас культури [7].

Важливим доповненням до цієї концептуальної схеми є теорія «місць пам'яті» французького філософа й історика П'єра Нора. У монументальному семитомному проєкті «Місця пам'яті» Нора запропонував вивчати не лише події чи дати, а й символи, простори, тексти та ритуали, які зберігають пам'ять про спільний досвід і формують уявлення про націю. Термін «місце пам'яті» (*lieu de mémoire*) він вживав не лише в географічному, а й у широкому культурно-символічному сенсі як будь-який матеріальний, символічний або функціональний об'єкт, наділений особливою функцією творення ідентичності [118]. Для сучасного українського суспільства концепт «місць пам'яті» набуває принципово нового виміру: місця масових поховань, зруйновані міста, Маріупольський драматичний театр, Бабин Яр, Меморіал Небесної Сотні стають не лише об'єктами скорботи, а й ціннісними вузлами, навколо яких кристалізується нова національна ідентичність.

В українському науковому просторі звично використовують поняття «культурно-історична пам'ять», що фокусує дослідницьку увагу на вербалізованих, наративних уявленнях суспільства про своє історичне минуле. Історична пам'ять нетотожна академічній історичній науці: якщо наука прагне до об'єктивності, верифікації та критичного аналізу джерел, то історична пам'ять керується категоріями значущості, ідентичності та емоційно-ціннісного співпереживання. Значний внесок у розробку проблеми упродовж останніх десятиліть здійснили науковці Інституту політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса, Інституту історії України НАН України, Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України, зокрема О. Бойко, Г. Денисенко, К. Євсєєв, Є. Кузьменко, М. Михальченко, Л. Нагорна, Ю. Сабадаш, Ю. Шаповал та інші [90].

Корелятом поняття «культурно-історична пам'ять» О. Ткаченко [171] розглядає соціальну пам'ять, феномен якої полягає у багатогранності і широті смислу, оскільки вона вміщує низку інших дотичних понять: «індивідуальна пам'ять», «колективна пам'ять», «колективні уявлення», «генетична пам'ять»,

«етнопсихологічна пам'ять», «історична пам'ять» тощо. Соціальна пам'ять як феномен відображає стан стабільності і плинності у суспільстві, забезпечує спадковість, міжпоколіннєвий зв'язок, а також є системою координат для індивіда і соціальних груп, фактором формування ідентифікаційних практик. Різні епохи, культури, різні способи життя, як зазначає філософ, поєднані лише у тому випадку, коли перехід із одного життєвого простору в інший передбачає збереження повноти культурної пам'яті. Водночас вивчення соціальної пам'яті збагачує розуміння типів ментальних культур. У бутті саме пам'ять уможливорює екзистенційну зустріч людини з вічністю: перемагаючи історичний час, пам'ять утримує абсолютне (всезагальне, вселенське), яке через духовний досвід особистості допомагає реалізувати людське в людині. Але стаючи формально-примусовою, соціальна пам'ять втрачає свій творчий, динамічний початок [171].

Таким чином культурно-історична пам'ять постає як багаторівнева система збереження та семантичної, ціннісної репрезентації минулого і сьогодення у формах мистецтва, фольклору, національного характеру, ментальності, соціонормативної культури, що виконує роль інтегративного та регулятивного чинника соціуму. Для аналізу взаємодії пам'яті та аксіосфери (простору цінностей) необхідно окреслити структуру останньої. Ціннісна система є вищим регулятивним рівнем соціальної системи, бере участь у визначенні мети та оцінці людської діяльності; цінності узагальнюють наші уявлення про бажане, виступають критеріями вибору між можливими альтернативними діями. Саме через цей механізм культурно-історична пам'ять постійно «живить» ціннісну систему суспільства, актуалізуючи ті образи та наративи минулого, що легітимізують і підтримують актуальні для спільноти ціннісні орієнтири.

В оперті на збережені у культурно-історичній пам'яті українського народу споконвічні традиції європейської орієнтації самобутньої національної культури визначена структура ціннісної системи сучасного українського суспільства. Вибір та досягнення цивілізаційних орієнтирів європейської та

євроатлантичної інтеграції передбачає засвоєння цінностей демократичного європейського суспільства, включених до Статті 2 Договору про Європейський Союз (2009): повага до людської гідності, свобода, демократія, рівність, верховенство права, повага до прав людини [207].

Українське суспільство поступово засвоює цінності демократичного європейського суспільства, плекаючи мову, відновлюючи самобутність і багате культурне розмаїття, зберігаючи новітні аксіологічні трансформації через освіту, мистецтво, народну творчість, релігію, світоглядно-ментальні настанови, традиції та громадянську активність у боротьбі з ворогом, прагненні перемоги і планах післявоєнного відродження. Сучасне мистецтво є чутливим до цивілізаційних викликів сьогодення і, долаючи кордони, репрезентує прагнення українців як нації і суспільства – з перемогою над ворогом-окупантом у російсько-українській війні – відстояти суверенну соборну Українську Державу, інтегруватися у Європейську Співдружність, приєднатися до Альянсу НАТО, зберегти національну ідентичність. Як зазначають Т. Білан і О. Петрів, місія мистецтва полягає не у віддзеркаленні подій реального життя, а в їх інтерпретації художньо-виражальними засобами різних видів і жанрів. У такий спосіб мистецтво стає політично активнішим і набуває функцій соціального коментатора щодо шляхів і засобів пошуку соціальної справедливості, захисту прав людини, спонукає глядача і слухача до рефлексій та суспільних перетворень. Завдяки синтезу всіх основних функцій – естетичної, пізнавальної, виховної, сутєстивної, інформаційно-комунікативної, суспільно-перетворювальної та інших — мистецтво комплексно осмислює дійсність і створює при цьому універсальну цілісну модель світу [18].

Аксіологічні трансформації у сучасному українському суспільстві виявляють себе у різних сферах культури, зокрема у мистецтві. О. Петрів обґрунтовує феномен тяглості культури в утвердженні ідеї «українізації культурного простору» у мистецьких артефактах сьогодення [130]. Дослідниця здійснює детальний аналіз концептів «тяглість культури»,

«українізація», «спротив» для виявлення мистецьких засобів їх репрезентації у формах сучасного мистецтва як форми суспільної свідомості українців. Суспільна та особистісна цінність сучасного процесу українізації – у цивілізаційному поступі держави, що відбувається в умовах воєнного стану, зберігає баланс між законодавчо-правовою сферою та особистісною мотивацією: законодавча база гарантує право кожного вільно користуватися українською мовою як рідною чи державною, брати участь у культуротворчому процесі і, водночас, створювати позитивний імідж української мови у «життєвому світі» існування української держави, суспільства та індивіда через різні форми і види культури.

Тяглість культури «спротиву» стає передумовою, трансформується в «утвердження» суб'єктності України та її культури зусиллями сучасної молодії мистецької генерації, зокрема культурницької, мистецької, просвітницької діяльності Творчого об'єднання МУР (з 2022 року), що актуалізує творчу спадщину попередніх поколінь мистецької оборони. О. Петрів [130] прослідковує назву проєкту, що не випадково створює алюзію на об'єднання українських письменників в еміграції – МУР (Мистецький Український Рух), засноване у 1945 році у м. Фюрт (Німеччина), яке консолідувало українських літераторів після Другої світової війни у середовищі військовополонених і вимушених переселенців від комуністичного режиму. Водночас рецепція назви і творчості сучасного МУРу створює алюзію на текст вірша одного із найактивніших представників українського дисидентського руху Василя Стуса «Ти що казав?» (1961–1963), де поет протиставляє себе – вільного і самодостатнього – нелюдській антиукраїнській політиці «некомунізму», утверджуючи ідею спротиву і стійкості. У 2022 році сучасний МУР видав свій перший музичний альбом «МУР vol. 1» [107]. В одному з інтерв'ю після представлення проєкту «Ти [Романтика]» (2024) [108], назва якого є алюзією на новелу «Я (Романтика)» Миколи Хвильового, засновник проєкту Олександр Хоменко сформулював розуміння МУРівцями свого призначення: «Головний висновок, який ми

хочемо, щоб зробив наш слухач – це те, що історія, на жаль, циклічна. І той, хто не вивчить її уроки – буде змушений відправитись на «перездачу» [130]. У цих словах митця воєнної доби не лише розуміння суті і цінності своєї творчості, але й відчуття спільної долі у часовому та просторовому вимірі української суб'єктності.

З одного боку, актуальна ціннісна система суспільства виступає «фільтром», який визначає, які саме сторінки минулого будуть актуалізовані, героїзовані чи, навпаки, піддані колективному забуттю. З іншого боку, сформована культурно-історична пам'ять виступає головним транслятором цінностей: через розповіді про минулі перемоги чи спільні трагедії підростаючим поколінням передаються зразки належної, «ціннісно-орієнтованої» поведінки. Пам'ять раціоналізує цінності, наочно показуючи, чому певний принцип – наприклад, солідарність чи свобода – є життєво важливим для виживання нації. Тут культурна пам'ять функціонує як те, що Ян Ассман назвав «нормативним і формативним» виміром: вона не лише зберігає образи минулого, а й формує зобов'язання щодо майбутнього, встановлюючи ціннісні орієнтири для наступних поколінь [203].

Прийняття Закону України «Про засади державної політики національної пам'яті Українського народу» (Документ 4579-IX, чинний, редакція від 08.03.2026) сприяє утвердженню декомунізації як цивілізаційного напрямку розвитку сучасного українського суспільства. Закон вводить у правове поле низку нових понять, зокрема «Війна за Незалежність України», «Національна пам'ять», «Державна політика національної пам'яті українського народу», «Місце пам'яті Українського народу». На рівні закону вперше закріплено визначення терміну «рашизм» як різновиду тоталітарної ідеології та практик, які лежать в основі російського нацистського тоталітарного режиму, сформованого у державі-агресорі, та ґрунтуються на традиціях російського шовінізму й імперіалізму, практиках комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів. У Законі також визначено мету політики національної пам'яті як формування спільного

розуміння минулого шляхом відновлення та збереження національної пам'яті, підтримки досліджень з історії України та її популяризації для зміцнення єдності Українського народу. Наголошено, що політика національної пам'яті є складовою основ національної безпеки України, важливим чинником формування суспільного імунітету проти порушень прав людини [57].

Законодавче закріплення засад державної політики національної пам'яті є необхідною, проте недостатньою умовою справжньої аксіологічної трансформації суспільства. Закон окреслює інституційний каркас, визначає правові межі і термінологію. Однак жодна норма сама по собі не здатна змінити внутрішній світ людини, її ідентичність і ціннісні пріоритети. Перехід від правового регулювання до реального ціннісного переформатування особистості і спільноти відбувається через складніші механізми – освіту, мистецтво, міжпоколіннєву передачу досвіду, колективне переживання спільної долі. Саме на цьому рівні культурно-історична пам'ять перестає бути лише предметом законодавчого регулювання і стає живою тканиною суспільного буття.

Процес інтеріоризації – засвоєння зовнішніх культурних норм і смислів як внутрішніх переконань – є ключовою ланкою між суспільною пам'яттю і особистісною ідентичністю. Людина не народжується з готовою системою цінностей: вона формується у просторі тих наративів, образів і символів, які оточують її від дитинства. Якщо ці наративи є насиченими, узгодженими і емоційно значущими, вони органічно вписуються у структуру самосвідомості особистості. Якщо ж вони суперечливі, витіснені або фальсифіковані, як це відбувалося в Україні за умов колоніальної залежності та радянської ідеологічної уніфікації, то формується розщеплена ідентичність. Зазначимо, що вона є вразливою до зовнішніх маніпуляцій і невизначеною у своєму цивілізаційному виборі.

Саме тому деколонізація культурно-історичної пам'яті є не лише символічним або політичним актом, а й глибоко особистісним процесом. Повернення до власних першоджерел – до витоків державності, мови,

духовності, до постатей і подій, що були замовчані або викривлені радянською історіографією – означає для українця переосмислення власного «Я» у ширшому культурно-часовому контексті. Це болісний, але звільняючий процес: усвідомлення тягlosti власної культури, її самодостатності й оригінальності дає людині відчуття укоріненості, яке є необхідною психологічною передумовою громадянської активності, відповідальності і солідарності.

Повномасштабна війна суттєво прискорила цей процес, надавши йому нової гостроти й екзистенційної серйозності. Зіткнення з реальною загрозою знищення – фізичного, культурного, ідентифікаційного – змусило мільйони українців переоцінити те, що раніше сприймалося як звичне або другорядне. Українська мова, культурна спадщина, національні символи перестали бути абстракцією і стали предметом свідомого вибору і особистої прив'язаності. Те, що раніше існувало як культурна даність, перетворилося на ціннісну позицію, за яку люди готові боротися і нести жертви. Пам'ять про минулі покоління, що переживали схожі виклики – козацька доба, Голодомор, репресії, дисидентський рух, – набула нового практичного виміру: вона постачає моделі стійкості, гідності і спротиву, необхідні для виживання у теперішньому.

Не менш важливою є роль культурно-історичної пам'яті у формуванні міжпоколіннєвої відповідальності. Усвідомлення себе частиною тривалого культурно-історичного процесу породжує не лише почуття гордості, а й почуття обов'язку: перед тими, хто боровся і творив до нас, і перед тими, хто прийде після. Ця відповідальність є важливим антиподом егоїзму та соціальної атомізації – явищ, що, як було зазначено вище, становлять реальну загрозу суспільній єдності в умовах тривалої війни. Коли людина відчуває себе спадкоємцем і водночас творцем культури, вона природно виходить за межі вузькоособистісних інтересів і долучається до спільної справи.

Таким чином, між законодавчим закріпленням засад національної пам'яті й особистісною ідентичністю існує складний ланцюг опосередкувань – через культурні інституції, освітні практики, мистецтво і міжособистісну

комунікацію. Держава може і повинна створювати умови для збереження і трансляції колективної пам'яті; проте остаточне ціннісне перетворення відбувається лише тоді, коли ці зовнішні імпульси зустрічаються з внутрішньою готовністю особистості до рефлексії, переосмислення і прийняття нової або оновленої ідентичності. У сучасній Україні ця готовність, підсилена досвідом війни, є надзвичайно високою. Саме вона створює безпрецедентні можливості для глибинного ціннісного оновлення суспільства.

Досліджуючи проблему особистісної ідентичності, Д. Кравченко [86] зазначає, що сучасні українці починають глибше усвідомлювати значення та вплив національних традицій – історичних, культурно-мистецьких, державотворчих – на існування, становлення і подальший розвиток незалежної України, тобто відбувається переформатування комплексів громадянсько-етнічних лояльностей. З огляду на особливості регіональної неоднорідності держави, розбіжності в геополітичних і ціннісних орієнтаціях мешканців, зазначену тенденцію можна вважати достатньо позитивною. В останні роки в Україні відбувається динамічна трансформація характеристик провідних соціокультурних маркерів ідентичності – від розділеності етнічних, національних і громадянських ознак до появи цілісних національно-громадянських характеристик, що переростають у статичні якості особистості: цінності усвідомлення себе громадянином України і водночас європейцем [86, с. 96].

У зарубіжній науковій думці поняття «ідентичність» з'явилося в другій половині XX століття, а у вітчизняній – після 1990 року. Для сучасних українців на фоні динамічних соціальних змін воно стало, як зазначає Д. Кравченко, однією з провідних детермінант усвідомлення навколишньої реальності [86, с. 90]. Психолог і філософ Е. Еріксон є загальновизнаним засновником теорії ідентичності. На думку вченого, ідентичність формується в процесі соціалізації особистості, входження індивіда в суспільство: за Еріксоном ідентичність – це соціалізована частка «Я», суб'єктивне одухотворене відчуття тотожності й цілісності особистості. Учений розглядає

ідентичність як складне особистісне утворення із багаторівневою структурою, пов'язаною з трьома основними рівнями людської сутності: індивідуальним, особистісним і соціальним [213].

Еріксон узгоджує ідентичність із переживанням індивідом себе як цілісності і визначає її як внутрішню рівність із собою в неперервності самопереживань, постійно вказуючи на принципову важливість для людини потреби у визнанні й належності до чогось. Процес становлення й розвитку ідентичності надає людині можливість самовизначитись, забезпечити собі індивідуальність, а особистим потребам – соціально відповідні форми персональної реалізації [213, с. 51]. Цінною для нашого дослідження є наукова позиція Еріксона щодо виділення особистісної та колективної ідентичності, а також положення стосовно існування позитивної і негативної ідентичності. На відміну від традиційного погляду на якісну відмінність між цими двома формами, Еріксон стверджує, що індивідуальна унікальність і колективна розділеність можуть бути зрозумілі як дві сторони одного процесу – обидві за походженням є соціальними. Стабільність ідентифікації забезпечує здатність людини досягати гармонії між власною уявою про себе та уявами інших, між соціальними та індивідуальними «Я» [213].

Принципово важливою для розуміння сучасного українського суспільства є думка Еріксона про те, що адаптація є динамічним явищем, оскільки у процесі розвитку людей їхня ідентичність «випробовується» реальністю змінюваного світу – звідси й можливість кризи. Криза в розвитку як індивіда, так і соціальної групи – це фрустрація, депресія, агресивність, внутрішній конфлікт, проте водночас криза є етапом на шляху саморозвитку особистості або спільноти до набуття нової, більш зрілої ідентичності — і нової системи цінностей як її статичних ознак. Еріксон підкреслює тісний взаємозв'язок кризи ідентичності з кризою суспільного розвитку: криза ідентичності відбувається тоді, коли розпадаються ідеали й цінності, які лежать в основі попередньо домінуючої культури [213, с. 97]. Парадоксальність же кризи полягає в тому, що за певних умов вона є джерелом

позитивних змін. Саме цей механізм дозволяє пояснити з філософсько-антропологічної перспективи ті радикальні аксіологічні зрушення, які переживає сучасне українське суспільство в умовах війни. Криза ідентичності, спровокована зовнішньою агресією, обернулась потужним імпульсом до консолідації навколо нових або оновлених ціннісних засад.

Історична пам'ять є сукупністю образів та уявлень, які відтворюють спільний соціокультурний досвід спільноти. Вона відіграє важливу роль у формуванні самоідентифікації через передачу досвіду та знань про минуле. Колективна історична пам'ять живить національну свідомість шляхом розвитку почуття солідарності і впливає на формування державної політики, відіграючи надзвичайно важливу роль у націєтворенні завдяки здатності впливати на соціалізацію індивіда. Матриця історичної пам'яті є важливим засобом впливу на соціалізацію індивіда, а історична пам'ять особи постає наслідком цілеспрямованої історичної політики, метою якої є формування громадянської ідентичності. Відмінність демократичних країн від авторитарних у цьому контексті неодмінно пов'язана з формуванням у громадян критичного або некритичного ставлення до історії держави та визначення її місця і ролі у світовій історії [40, с. 384].

Отже, культурно-історична пам'ять функціонує в сучасному українському суспільстві як багаторівневий інструментальний механізм: на індивідуальному рівні вона забезпечує особистісну укоріненість і ціннісну визначеність; на суспільному – живить солідарність, легітимізує інституції та формує горизонт колективних очікувань; на цивілізаційному – утверджує належність України до європейської культурної традиції та обґрунтовує незворотність її цивілізаційного вибору. Війна, попри всю свою руйнівність, стала каталізатором, який різко посилив усі три виміри цього механізму, перетворивши пам'ять із предмету академічного дослідження на живу, діяльну силу суспільного самовідтворення і культурного спротиву.

3.3. Трансформація цінностей у сучасному світі і традиція

Проблема трансформації цінностей у сучасному світі набуває для України особливого виміру в умовах цивілізаційного вибору та російсько-української війни (з 2014 року). Глибинне питання про те, яким чином суспільство у процесі модернізації зберігає власну ціннісну ідентичність, не розчиняючись у глобальних стандартах і не регресуючи до архаїки, є одним із центральних для розуміння векторів розвитку сучасного українського суспільства. Важливою передумовою якісного функціонування українського суспільства є адекватне ставлення до ціннісного змісту модернізаційної доктрини: зміни і конфлікт цінностей породжують втрату смислу, особистісну та суспільну дезорганізацію, руйнують систему цінностей, яка задає орієнтири розвитку особистості. У цьому контексті особливого значення набуває роль традиції як стабілізуючого фактору на шляху до постіндустріального суспільства.

Існують різні підходи до осмислення сучасних соціальних процесів, які відображають їх різноманітні сторони та специфіку. В одній із класифікацій становища людини в ситуації сучасної культури Р. Федема розрізняє чотири напрямки: класичний модернізм, рефлексивний модернізм, неоконсерватизм і постмодернізм [214]. Результатами одних є наголос на руйнуванні загальнолюдських цінностей, відмові від них, деградації соціальності і загибелі культури. Вже на початку XX ст. дослідники змушені були констатувати, що сучасне індустріальне суспільство виявилось не вищим продуктом суспільної еволюції (як вважали Г. Спенсер, О. Конт та інші), а зміни, що відбувалися, не були настільки плідними і позитивними. Після Першої світової війни слова Шпенглера про «занепад Європи», які поставили під сумнів усі досягнення «ери розуму», звучали як здійснене пророцтво [199].

Інші дослідження підкреслюють позитивні риси сучасності, наголошуючи на таких пріоритетах індустріального і постіндустріального суспільства, як самовиховання, відповідальність, умови реалізації інформаційних і творчих можливостей людини. Постіндустріальне суспільство, на думку деяких авторів, розширює сферу свободи: людина відчуває цінність своєї свободи і прагне до самовираження у всіх сферах суспільного життя. Також постіндустріальне суспільство пов'язується із входженням розвинених країн в новий технологічний етап розвитку, зміни якісного стану цивілізації. У цьому контексті варто згадати прийняту в рамках ООН декларацію про «культуру світу», яка несе в собі ідею зміни цінностей у напрямку миролюбства, терпимості, неагресивного мислення та поведінки.

Ліберальний дискурс наголошує на принципах, які забезпечують прогрес Заходу і мають для нього універсальний характер, що слугувало основою для спроб модернізації незахідних країн. Але такий підхід містить певні недоліки. По-перше, розповсюдження цінностей розвинених країн вступає в протиріччя з соціальними системами, які в силу соціальної та культурної специфіки не здатні сьогодні до їх сприйняття. По-друге, це відсутність належної уваги до складностей і проблем, які витікають з групової – расової, статевої, мовної, соціальної – належності людей. Вирішення цих проблем потрібно також співвідносити з правами та інтересами окремої людини. Як писав німецький філософ К.-О. Апель: «...повага факту належності індивіда до певної культурної традиції може розглядатися як повага індивідуальних прав людини» [3, с. 90].

Сьогодні однією із актуальних проблем є дослідження процесу взаємодії різних культур, зокрема, яким чином у постіндустріальному контексті відбувається інтеграція архаїчних, перехідних і сучасних суспільств. Важливо зрозуміти принципи, згідно з якими відбувається трансформація культурних складників, і звернути увагу на «вразливі» елементи. Питання про початок входження України в стадію масового індустріального суспільства є цікавим і дуже важливим. Культура об'єктивно і неминуче «омасовлюється» і

знижується з формуванням індустріального суспільства сучасного типу. Головне питання полягає в тому, як низько вона може опуститися: до рівня серединної культури цивілізованого суспільства, в якому вироблені правові норми і присутні демократичні механізми і процедури, чи змінюватиметься до стану безпорадних імітацій демократії і свободи. Яку форму прийме «повстання мас» (Х. Ортега-і-Гасет) – нігілістичного вибуху, сповненого повною байдужістю до історичних коренів і традицій, чи духовної бездумності і бажання схилитися до будь-якої владної «сили»?

В історії можна спостерігати ситуації, коли баланс між традицією і сучасністю порушується. По-перше, традиція може виявитися слабкою і всі її сили будуть витрачатися тільки на підтримку архаїчного «гомеостазу». По-друге, розвинена традиція може довгий час не зазнавати серйозних зовнішніх викликів. І тоді інерція постійного повернення здатна привести до замкнутості, а коли вона вступає в протиріччя із зовнішнім впливом, її реакція може бути фундаменталістською, тобто репресивною до своїх і чужих новацій. По-третє, у сучасному світі існує загроза дуже швидкої ерозії традиції, коли вона не встигає стати повноправним елементом діалогу з представниками нового. Як наслідок, ціннісна дезорієнтація суспільства і втрата ідентичності. Руйнування традиції переживається багатьма як особиста трагедія, втрата ідеалів і смислу життя. Тому, захищаючи свої традиції, суспільства перехідного типу, як правило, вдаються до протиставлення власної спільноти «значимому іншому» і негативної ідентифікації.

При активній уніфікації техногенних цінностей виникає проблема збереження унікальності, вільної ціннісно-вибіркової діяльності, яка відрізняється від всіх інших однотипних систем. Традиція становить собою один із важливих механізмів підтримки, збереження, стабільності норм, цінностей, зразків етнічної культури. Відомо, що в переломні моменти історії традиції і традиційні цінності набувають особливого смислу, в першу чергу стаючи моральною основою в пошуках шляхів подальшого розвитку суспільства, держави і людини. Смысл традицій – не тільки в їхній

нормативно-регулятивній функції, але і в присутності в них трансцендентного начала. Це положення набуває особливої актуальності для сучасної України: в умовах повномасштабної російської агресії саме традиції – мовна, релігійна, козацька, родинна – стали тим ціннісним ґрунтом, на якому виросла нова суспільна солідарність і незламність національного духу.

Глибокі ціннісні зміни в сучасному суспільстві торкаються всіх сфер життя, формуючи в першу чергу спрощену людину і руйнуючи її цілісну духовно-природну основу. Акцентується увага на окремих сторонах її буття, піддаються сумніву й релятивізуються абсолютні цінності культурних зразків, знецінюються традиції. Через цю релятивізацію як ті речі, що їх виробляє людина для своїх потреб, так і норми, керуючись якими вона живе, піддаються істотним змінам: вони стають об'єктами обміну. Універсалії культури у масовому суспільстві замінені імітаціями. На потік поставлено виробництво символів і знаків культури. Замість автономного індивіда виникає масовий невкорінений індивід, який не має зв'язку ні з минулим, ні зі структурами попередньої епохи, індивід, який перебуває в ситуації втрати норм і цінностей та ізоляції. Відбувається розрив між поколіннями. Традиційно орієнтований соціальний характер, який склався переважно в традиційних суспільствах на основі укорінених у них традицій, вступає в протиріччя із зовнішніми сучасними цінностями, що призводить до втрати внутрішнього світу, занепокоєності, відсутності самооцінки.

У цьому світі, на думку У. Бека, «локальні культури та ідентичності втрачають коріння і замінюються символами товарного світу, які запозичені із рекламного та іміджного дизайну мультинаціональних концернів. Буття стає дизайном – причому повсюдно» [205, с. 20–21]. Глобалізація, Інтернет та інші найсучасніші засоби інформації можуть сприяти прояву кращих або гірших, піднесених або низьких сторін природи людини. Але, погодимось з дослідниками, які наголошують, що вони не в змозі сформувати нову людину, тобто людину поза межами певного етносу, а також великих етносів, історія і культура яких налічує тисячоліття. Ігнорування або недооцінка особливостей

української реальності у її співвіднесеності з моделями і цінностями розвинених країн породжує особистісну та соціальну дезорганізацію, призводить до певних невдач на шляху цивілізаційного розвитку. Виникає ситуація, коли через цінності масової культури у людини переважає думка, навіть переконання про ілюзорність загально визнаних цінностей, зразків поведінки, яких вона сумлінно дотримувалася. Як наслідок, екзистенційно індивідом може оволодіти глибокий відчай. Найбільш повно цей процес відображається на молодому поколінні. Ціннісний хаос, який панує у свідомості молоді, пояснює типові різні форми девіації, жорстокість, агресивність, схильність до зовнішнього впливу. Особливо сильні зміни відбуваються у міжособистісних стосунках. Злам традиційних цінностей породжує безособистісні зв'язки. Зникають трансцендентні романтичні почуття. Ціннісний релятивізм ставить людину перед проблемою ненадійності і необов'язковості глибоких відносин. Центальною проблемою розколотого індивідуалізованого суспільства стає самотність.

Надаючи більше свободи і уникаючи прямого насильства або традиційного панування, постіндустріальне суспільство впливає на людей за допомогою так званих стратегій «м'якої спокуси» («soft seduction» — Ж. Бодріяр) або «машини бажань» (Ж. Дельоз, Ф. Гваттарі). Свобода індивіда обмежена, але не фантомами духовних цінностей, а реальними проблемами: нестачею грошей, здоров'ям, чиєюсь агресивною волею. Не тільки розум, але і віра стають лише інструментами для задоволення цих потреб. Свобода — благо, але в той же час безодня; внутрішня цінність світу, але і найжахливіше, що може бути. Це протиріччя між свободою як вищою цінністю і свободою як загрозою є одним із найглибших філософських викликів сучасності — і для України, яка обрала свободу як наріжний камінь свого цивілізаційного вибору, воно набуває особливого екзистенційного значення.

Усе вищесказане приводить до необхідності розуміння глибинної суті того суспільства, в якому ми живемо, і підводить до пошуків парадигми суспільного розвитку не на основі структур світового соціального устрою, які

динамічно змінюються і трансформуються, і не на основі реставраційних принципів. Мова може йти про використання стабілізуючих факторів традиційного суспільства в сенсі каркасу на шляху до сучасного постіндустріального суспільства. Прикладом можуть слугувати країни Сходу, які дотримуються принципу «думай глобально, дій локально». На основі аналізу модернізації японського суспільства дослідники відзначають, що ідеальною моделлю модернізації може бути та, в якій універсальні елементи традиційної культури застосовані для впровадження універсалізму сучасного Заходу». Люди завжди мають певне ставлення до свого минулого, оскільки історія дає обґрунтування ідентичності. «У світі, в якому зростає взаємозалежність, націям потрібно звертатися до міфів і минулого, для того, щоб виправдати свою відмінність, підтвердити свою колективну "індивідуальність" в кожному поколінні через ритуали, церемонії, політичні міфи і символи, мистецтво і історію» [236, с. 67].

Традиційні суспільства виявилися дуже різноманітними, і традиція – стійкою та непіддатливою. На противагу установці на сучасність ми бачимо, як стверджує себе і установка на традицію. Сьогодні завдання модернізації вбачають вже не в тому, щоб змінити традиційні принципи організації життя, а в тому, щоб оволодіти сучасними технічними засобами цивілізації і поставити їх на службу збереження традиційних принципів індивідуальної та суспільної самоорганізації в нових умовах. Це дозволить зберегти, стабілізувати та ініціювати діяльні сили людини і суспільства в цілому. Для сучасної України ця теза набуває особливої ваги: волонтерський рух, козацькі традиції самоорганізації, традиція громадянської непокори тиранії – все це є живими формами традиції, яка не стала перешкодою на шляху модернізації, а перетворилася на її рушійну силу.

Розглянемо фундаментальну основу, яка відіграє важливе значення у традиційному суспільстві і на якій будуються всі взаємозв'язки і структури складних соціальних систем – сім'ю. Сучасність поставила нас перед необхідністю заново осмислити її сутність і призначення, щоб вказати

зовнішньому світу на ті непорушні основи, стоячи на яких родина, завжди була і буде «захисною стіною» проти викликів сучасності. Вже на межі XIX–XX ст. соціологи стверджували, що складне суспільство використовує і потребує як етичні, так і політичні механізми контролю, де сім'я розглядалася як моральний агент передачі основних ідей і цінностей усьому поколінню. Коли ці цінності чи моделі поведінки інтеріоризуються в сенсі особистих ідеалів, вони перетворюються в основу для покори, яка є суттю дійсно ефективного соціального контролю. Згідно з О. Контом, гармонія, згода, почуття симпатії і альтруїзму, які переважають у сім'ї – одвічна школа суспільності, її зразок.

В українському соціокультурному просторі, як переважно традиційному, сім'я, яка в результаті цивілізаційних криз завжди була епіцентром всіх негативних кризових процесів у суспільстві, зазнала менше змін, ніж на Заході. Мова йде не про декларування сім'ї як фундаменту, на якому засновані суспільні відносини і соціальний порядок. Ціннісні установки суспільства повинні збагатитися альтруїзмом та іншими рисами, які притаманні традиційним сімейним відносинам і які потрібно переосмислити на сучасному рівні цивілізаційного розвитку. Показово, що в умовах повномасштабної війни саме сім'я як цінність різко зросла у суспільній свідомості українців: за даними соціологічних досліджень, сім'я, рідні і близькі посідають перше місце серед того, що українці вважають найціннішим у своєму житті [192]. Це свідчить про те, що традиційні цінності не лише не руйнуються під тиском війни, а й набувають нової, більш усвідомленої глибини.

Розуміння традиції як механізму збереження і стабілізації, живе почуття єдності людини зі своїм минулим – механізму, що ініціює діяльні сили людини, приводить до більш глибокого розуміння ще одного важливого питання, пов'язаного із функціонуванням будь-якого суспільства, – питання етнонаціонального розвитку. Традиція безпосередньо пов'язана з менталітетом. Сьогодні вже не викликає сумніву, що категорія «ментальність» відкриває шлях до розуміння різних аспектів духовного життя, до таємниць

індивідуальної та колективної свідомості, особливостей національного духу народу, його характеру, звичок, глибинних інтересів. Власне поняття менталітету, як вважають дослідники, показує, що колективні емоції і типові реакції етносу впливають на суспільні відносини не менше ніж раціональні мотиви. Як дієвий методологічний інструмент, це поняття, в якому ментальність постає своєрідною пам'яттю спільноти про своє минуле, родовою пам'яттю, системою світосприйняття і поведінки людей, дозволяє визначити стан спільноти та її культури, дослідити актуальні для них проблеми. Таким чином, національний менталітет завжди зберігає потенційну можливість впливу на зміни в суспільстві. При певних обставинах він здатний виступати або як інерційна сила, що гальмує зміни в суспільстві або виступати основою для прискорення і утвердження цих процесів.

У цьому сенсі традиція виражається у менталітеті народу, але точніше: менталітет – нематеріалізована складова традиції та її актуалізована складова. Дійсно, особливості світосприйняття і самосвідомості відіграють в історії будь-якого народу, держави помітну роль. На них і на традиціях ґрунтується самобутність народу, етносу. Для українського суспільства ця теза підтверджується самим перебігом подій: кордоцентричність, воля до свободи, козацька традиція опору – ці риси менталітету виявилися не пережитками архаїки, а живою силою, що тримає суспільство у стані морального і громадянського спротиву.

Як зазначав В. Франкл, людина здатна витримати будь-які обставини, якщо бачить у цьому смисл [184]. Традиція є одним із найглибших джерел цього смислу: вона вписує індивідуальне існування у ширший – родовий, національний, духовний – контекст, що надає буттю виміру причетності до чогось більшого за себе. В умовах екзистенційного тиску війни, масових страждань і жертв саме традиція – через вшанування пам'яті Героїв, через релігійні обряди, через народну творчість і пісню – виконує функцію ціннісного «якоря», який утримує спільноту від морального і духовного розпаду.

Історія і трансформації ХХ ст. свідчать, що руйнація символічного шару духовної культури зумовлює дезорганізацію соціального життя. І вкотре актуалізується ідея християнства як духовної традиції, просякатої глибинним гуманізмом. Незважаючи на давнє пророцтво Ніцше, Бог вмирати не хоче; і відкриття Маркса про те, що Бог – це тільки проекція самої людини, не позбавляє нас впевненості відшукувати обрії сучасного життя не стільки в сучасних стандартах і минулому, що символізується авторитарними режимами, а в християнському сенсі сучасності. Можливо, цим можна пояснити таке соціально-психологічне явище, як терпіння і навіть довготерпіння, що рятують у соціально дезорганізованому суспільстві. Для нашого дослідження важливо, що саме в умовах повномасштабного вторгнення Росії та масових злочинів проти українського народу традиція виявилася потужнішою за будь-яку ідеологічну конструкцію: люди поверталися до коренів – до мови, до молитви, до родини, до пам'яті предків – як до єдиного міцного ґрунту під ногами.

Постають питання: які рівні української соціальної системи зазнали найглибшого впливу цінностей світової модернізаційної доктрини? Чи приймаються цінності індустріального та постіндустріального суспільств громадянським суспільством в Україні? Ціннісні протиріччя пов'язані не тільки з духовною практикою чи екзистенційним вибором, але з необхідністю прийняття конкретного доцільного рішення. Важливим завданням науки є конкретний аналіз і моніторинг розвитку масового суспільства та його цінностей в Україні, необхідність створити аксіологічну теорію, яка б об'єктивно відображала сучасний соціальний простір і модель сучасного світу культури. Залишається дієвою для розуміння сучасних процесів модель Ф. Тьоніса «спільнота – суспільство», згідно якої перехід від спільноти до суспільства, від неформальних зав'язків аграрних спільнот до формальних соціальних відносин індустріального суспільства радикально змінював цінності і спосіб життя [176]. Варто також звернутися до структурно-функціонального підходу Т. Парсонса, який наголошував на універсальних

основних принципах соціальної системи – адаптації, ціледосягненні, соціальній інтеграції, збереженні та відтворенні зразків. Для Парсонса очевидним є те, що суспільство справляється з кризами краще, якщо збережена його ціннісно-нормативна структура – традиція [230].

Отже, проблема трансформації цінностей у сучасному світі і традиція не є протиставленням минулого і майбутнього. Традиція – це не консерватизм і не архаїка, а живий механізм збереження аксіологічного ядра спільноти в умовах динамічних змін. Для сучасного українського суспільства, яке здійснює цивілізаційний вибір на користь Європи, ця теза набуває принципового значення: входження у простір загальноєвропейських цінностей відбувається не всупереч національній традиції, а через неї і разом з нею. Саме традиція волі, гідності, громадянської відповідальності, козацького самоврядування, родинної любові і жертвовності є тим глибинним ціннісним субстратом, який робить цивілізаційний вибір України не зовнішньою доктриною, а органічним виявом власної культурно-історичної суті. Для України завжди було властиве розуміння важливості життя духу, пріоритету духовних цінностей над чисто раціоналістичними цінностями, які утвердилися в європейській культурі під впливом Нового часу і Просвітництва. Прикладом може слугувати українська філософія як носій християнських вартостей і гуманістичної культури. У своїх філософських поглядах українські мислителі прагнули відтворити духовні традиції, кордоцентризм, екзистенціальність, антропоцентризм української світоглядної ментальності. Це виявлялося в акцентуванні уваги на унікальності духовного єства людини, визнанні особистості вищою цінністю буття, розгляді «серця» як основи духовного життя людини, етизації філософської думки, відродженні патристичної традиції.

На жаль, відсутність смислу, який містить в собі традиція, або його спотворений зміст змушує людину вдаватися до сурогатних смислів, які руйнують перш за все моральні основи її життя. Це приводить людину до замкнення у своїй суб'єктивності, до стану бездомності і до розуміння світу

буття як об'єкта покори, тобто відбувається заперечення світу, який зберігаючи в собі людське, відчужує це людське від самої людини, для якої заперечення світу обертається запереченням своєї істинної природи. Осмислюючи свій історичний зміст, свою спів-буттєвість, людина об'єднує у своєму теперішньому «Я» минуле з майбутнім, включає в себе абсолютне. З релігійної точки зору абсолют є зразком, досконалим ідеалом людських поривань, критерієм істини, добра і краси. Співвідносячись з ним, людина отримує надійне моральне підґрунтя у своєму становленні і розвитку.

Якщо відірвати людину від рідної культури і «вкинути» в зовсім новий, раптово і остаточно змінений світ, то легко собі уявити, наскільки сильними будуть її переживання. Людина, позбавлена духовної опори, дійсно знаходиться у стані дезорієнтації і морального зриву. І мабуть свобода від традиційного життєвого устрою і душевних уподобань людини, яку сьогодні так часто декларують, є насправді не що інше, як тотальна залежність від змін і нововведень. Підвищення здатності індивіда адаптуватися до безупинних, безперервних змін не тільки не відміняє необхідність слідування традиційним, вкоріненим нормам, але, навпаки передбачає її. В сучасних умовах повинні бути збережені фундаментальні початки людського життя, її екзистенційні основи, до яких відносяться загальнозначущі цінності і норми.

Висновки до третього розділу

1. Доведено, що соціокультурний простір сучасної України є динамічною ціннісною системою, у якій відбувається активна переоцінка норм, ідеалів та орієнтирів. Аксіологічні зміни охоплюють усі форми суспільної свідомості – мораль, право, релігію, мистецтво, освіту, мову, науку, екологічну і економічну свідомість – і відображають спрямованість суспільства до людиноцентричної, гуманістичної, проєвропейської ціннісної парадигми.

2. Встановлено, що процеси комодифікації та масовізації культури становлять системну загрозу для аксіологічної сфери особистості і спільноти, підмінюючи внутрішню цінність об'єктів та явищ їхньою ринковою вартістю. Водночас в умовах війни виявляється стійкість глибинних цінностей – гідності, свободи, солідарності, родинної єдності.
3. Обґрунтовано, що культурно-історична пам'ять є динамічним інструментальним механізмом трансляції та зміцнення ціннісної системи суспільства та функціонує як нормативно-ціннісний каркас, який легітимізує актуальні суспільні орієнтири і проєктує образ майбутнього.
4. Показано, що криза ідентичності, спровокована зовнішньою агресією, може ставати імпульсом до формування більш зрілої, усвідомленої ідентичності. Соціологічні дані підтверджують: після 2022 року 94% українців ідентифікують себе з нацією-державою, 84% – з нацією-культурою, що свідчить про консолідацію навколо цілісних національно-громадянських цінностей.
5. Обґрунтовано, що традиція є живим механізмом збереження аксіологічного ядра спільноти в умовах динамічних змін. Наголошено, що входження у простір загальноєвропейських цінностей повинен відбуватися не всупереч національній традиції, а через неї і разом з нею.

ВИСНОВКИ

Дисертаційне дослідження присвячене соціально-філософському аналізу цивілізаційних векторів аксіологічних змін у сучасному українському суспільстві. Здійснений аналіз дозволяє сформулювати такі висновки.

1. Доведено, що цінність як філософська категорія є складним міждисциплінарним феноменом, що має аксіологічні, онтологічні, гносеологічні та антропологічні виміри. В соціально-філософському дискурсі цінність постає як смисловий орієнтир людської діяльності, що визначає її мету, зміст і критерії оцінки. Ціннісний фактор є рушійною силою суспільного розвитку, оскільки саме через систему цінностей спільнота формує своє розуміння бажаного майбутнього і здійснює цивілізаційний вибір.
2. Встановлено, що поняття «цивілізація», «цивілізаційний розвиток» і «цивілізаційний вибір» утворюють концептуальну тріаду, яка описує спрямований рух суспільства до певної моделі буття. Цивілізаційний вибір є не лише геополітичним рішенням, а й глибинною переорієнтацією ціннісно-культурної парадигми – переходом від одної системи смислів і норм до іншої. Для сучасної України цей вибір означає утвердження людиноцентричної, гуманістичної, демократичної аксіологічної парадигми як основи нового цивілізаційного проєкту.
3. Обґрунтовано методологічний інструментарій дослідження, що поєднує діалектичний, синергетичний, цивілізаційний, системний, феноменологічний, герменевтичний підходи. Метаантропологічний підхід виявився особливо продуктивним для аналізу граничних ситуацій буття, зокрема повномасштабна війна, у яких відбуваються найбільш радикальні ціннісні трансформації: утверджуються цінності гідності,

свободи, солідарності та жертовності як ядро нової суспільної ідентичності.

4. Доведено, що аксіологічні зміни у сучасному українському суспільстві є закономірним процесом із власною логікою, темпом і рушійними силами. Від часу проголошення незалежності (1991) і до сьогодні відбувається поступове утвердження цінностей демократичного суспільства.
5. Здійснено систематизацію ключових цивілізаційних векторів розвитку сучасного українського суспільства у чотирьох взаємопов'язаних вимірах: ціннісно-культурному (утвердження європейської ідентичності, збереження національної самобутності, подолання пострадянської спадщини); соціально-інституційному (децентралізація, самоорганізація, волонтерський рух); політико-правовому (політична суб'єктність, євроатлантична інтеграція); економічно-технологічному (інноваційний розвиток, цифровізація, екологічна відповідальність).
6. Показано, що аксіологічні зміни в культурі перебувають у діалектичному причинно-наслідковому зв'язку з цивілізаційним вибором суспільства: передумови породжують зміни, а зміни стають передумовами наступного витка розвитку. Реформи адміністративного права, децентралізація, Нова українська школа, мовна політика є конкретними інституційними виявами цього процесу – переходу від державоцентричної до людиноцентричної ціннісної парадигми.
7. Встановлено, що система цінностей у соціокультурному просторі сучасної України формується під впливом кількох взаємодіючих чинників: постколоніального дискурсу і деколонізації, релігійної трансформації, феномену благодійності і волонтерства як нових форм громадянської активності, а також медіакультури як специфічного простору ціннісної взаємодії.
8. Обґрунтовано, що культурно-історична пам'ять є динамічним інструментальним механізмом трансляції та зміцнення ціннісної

системи суспільства. Прийняття Закону «Про засади державної політики національної пам'яті Українського народу» (2025) є законодавчим виявом цього механізму – інституціоналізацією ціннісних засад суспільної ідентичності.

9. Доведено, що традиція є живим механізмом збереження аксіологічного ядра спільноти в умовах динамічних змін. Входження у простір загальноєвропейських цінностей відбувається не всупереч національній традиції, а через неї і разом з нею – що підтверджує органічність, а не імпортований характер цивілізаційного вибору України.
10. Узагальнено, що цивілізаційний вибір сучасного українського суспільства в напрямку європейської та євроатлантичної інтеграції є не лише стратегічним політичним рішенням, а й виявом глибинних аксіологічних змін, що відбуваються у всіх сферах суспільного та особистісного буття. Ці трансформації закорінені у культурно-історичній традиції українського народу, підтверджені законодавчою базою і соціологічними даними, і утверджують нову людиноцентричну аксіологічну парадигму як основу цивілізаційного проєкту сучасної України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Августин Аврелій (Блаженний). Сповідь. Київ : Основи, 1999. 319 с.
2. Авер'янов В. Нова доктрина українського адміністративного права: концептуальні позиції. *Право України*. 2006. № 5. С.11–17.
3. Апель К.-О. Етноетика і універсалістська мікроетика: протиріччя чи доповнюваність? *Політична думка*. 1994. № 4. С. 81–93.
4. Аристотель. Нікомахова етика / пер. з давньогр. В. Ставнюк. Київ : «Аквілон-Плюс», 2002. 480 с. URL: https://am.history.knu.ua/Nikomakhova_etyka.pdf
5. Алексієвець Л., Алексієвець М. Безпека і мир у ціннісному контексті сьогодення. *Ціннісні орієнтири в сучасному світі: теоретичний аналіз та практичний досвід: збірник тез IV Міжнародної науково-практичної конференції, 13-14 травня 2022 року, м. Тернопіль. ТНПУ ім. В. Гнатюка.* /ред. кол.: Морська Н. Л., Литвин Л. М., Поперечна Г. А. Тернопіль : Вектор, 2022. С. 32–33.
6. Арістова А. В. Соціальний інститут. *Велика українська енциклопедія*. URL: <https://vue.gov.ua/>
7. Ассман А. Простори спогаду: форми та трансформації культурної пам'яті / пер. з нім. О. Юдина, К. Дмитренко, Л. Доронишевої. Київ: Ніка-Центр, 2012. 442 с.
8. Балакірева О. Трансформація ціннісних орієнтацій в українському суспільстві. *Український соціум*. 2002. № 1 (19). С. 21–32.
9. Березянська А. О. Класифікація цінностей та ціннісних орієнтацій особистості. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу Києво-Могилянська академія*. Серія: Соціологія 225. Київ, 2013. Вип. 213. С. 27–30.
10. Берлін І. Чотири есе про свободу. Київ : Основи, 1994. 272 с.
11. Бігуняк А. Я. Аксіологічні зміни в культурі як передумова і наслідок цивілізаційного вибору сучасного українського суспільства. *Наукові*

- записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філософія»: науковий журнал. Острог: Вид-во НаУОА, 2025. Вип. 29. С.73–77.
12. Бігуняк А. Теоретико-методологічні основи вивчення проблеми аксіологічних змін у сучасному українському суспільстві. The 1st International scientific and practical conference «Innovative development of science, technology and education» (October 19-21, 2023). Perfect Publishing, Vancouver, Canada. 2023. С. 475–482.
 13. Бігуняк А. Світоглядна основа аксіологічних змін у сучасному українському суспільстві. Матеріали Міжнародної наукової конференції – П'яті академічні читання імені професора Романа Арцишевського «Світоглядна освіта молоді в умовах сучасних викликів» (20 – 22 червня 2025). Волинський національний університет імені Лесі Українки. Луцьк, 2025. С. 11–14.
 14. Бігуняк А. Систематизація ключових цивілізаційних векторів розвитку сучасного українського суспільства. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2025. № 56. С. 3–7.
 15. Бігуняк А., Скотна Н. Діалектика ціннісних змін у сучасному українському суспільстві. *Людинознавчі студії: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. Серія «Філософія». 2024. Вип. 48. С. 11–25.
 16. Бігуняк А. Цивілізаційні вектори аксіологічних змін у сучасному українському суспільстві: обґрунтування проблеми. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. Філософські науки. 2022. № 92. С. 37–47.
 17. Бігуняк А. Я. Ціннісні пріоритети та перспектив освітньої реформи сучасної України. Матеріали Міжнародної наукової конференції – Четверті Академічні читання імені професора Романа Арцишевського «Світоглядна освіта молоді в умовах сучасних викликів» (26 – 27 червня

- 2024). Волинський національний університет імені Лесі Українки. Луцьк, 2024. С. 11–15.
18. Білан Т., Петрів О. Філософські тенденції сучасного українського мистецтва. *Людинознавчі студії: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. Серія «Філософія», 2024. Вип. 48. С. 26–38.
19. Більшості українців допомагає зберігати стійкість віра у ЗСУ – результати соціологічного опитування. Новини від 30 травня 2025. URL: <https://ucipr.org.ua/ua/novyny/bilshosti-ukrajintsiv-dopomagaе-zberigati-stijkist-vira-u-zsu-rezultati-sotsiologichnogo-opituvannya>
20. Благодійність чи волонтерство? Давайте розберемось! Центр демократії та верховенства права. 2022. URL: <https://cedem.org.ua/news/blagodiynytstvo-chy-volonterstvo/>
21. Брусакова О.В. Екзистенційна безпека особистості в умовах війни. *Особистість. Суспільство. Війна: Матеріали Міжнародного психологічного форуму*. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/bac4dc52-ece6-4ec5-9e9d-978f76989f6e/content>
22. Важливіше за родину і здоров'я: що українці цінують найбільше під час війни. URL: <https://tsn.ua/ukrayina/vazlyvishe-rodyny-i-zdorovia-shcho-ukrayintsi-tsinuiut-naybilshe-pid-chas-viyny-2917838.html>
23. «Високий рівень стресу дивно поєднується з відчуттям щастя. Оце ніхто не може пояснити!». Інтерв'ю головної редакторки газети «Високий Замок» Наталії Балюк з професоркою соціології Наталією Черниш від 27.06.2025 р. URL: <https://wz.lviv.ua/statti/492848-vysokyi-riven-stresu-dyvno-poiednuietsia-z-vidchuttiam-shchastia-otse-nikhto-ne-mozhe-poyasnyty>
24. Вебер М. Протестантська етика і дух капіталізму. Київ : Наш Формат, 2018. 216 с.
25. Відносини з Україною. Організація Північноатлантичного договору. 2025. URL: https://www.nato.int/cps/uk/natohq/topics_37750.htm.

26. 83% українців виступають за те, щоб українська була єдиною державною мовою – опитування. Детектор медіа. Інтернет видання. Інфопростір від 25 березня 2022 року. URL: <https://detector.media/infospace/article/197849/2022-03-25-83-ukraintsiv-vystupayut-za-te-shchob-ukrainska-bula-iedynoyu-derzhavnoyu-movoyu-opytuvannya/>
27. Возняк В.С. Діалектика як адекватна логіка осмислення реалій людського буття. *Різноманітні філософські дискурси нашого сьогодення*: матеріали звітної наукової конференції викладачів та аспірантів кафедри філософії імені професора Валерія Григоровича Скотного ДДПУ імені Івана Франка (2022 рік) / гол. ред. В.С. Возняк. Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2023. С. 9–19.
28. Возняк С. М. Духовні цінності українського народу. Київ; Івано-Франківськ : Плай, 1999. 293 с.
29. Воронова В. Щастя українців в умовах російсько-української війни: культурологічний аспект. *Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку*. 2025. Вип. 51. С. 434–440. URL: <https://zbirnyky.rshu.edu.ua/index.php/ucpmk/article/view/1081/1956>
30. Гальченко М. С. Цивілізаційний вибір України як детермінація європейським майбутнім. Газета День. <https://day.kyiv.ua/uk/article/polityka/cyvilizaciynyy-vybir-ukrayiny-yak-determinaciya-yevropeyskym-maybutnim>
31. Гаутама Будда. Шлях Закону (Дхаммапада). URL: <https://spadok.org.ua/tradytsionalizm/gautama-budda-shlyakh-zakonu-dkhammapada>
32. Гегель Г. В. Ф. Основи філософії права або Природне право і державознавство / пер. з нім. Р. Осадчука, М. Кушніра. Київ : Юніверс, 2000. 334 с.
33. Генон Р. Криза сучасного світу. /пер. з фр. Ю. Завгородній. Київ : Пломінь, 2023. 212 с.

34. Гордійчук О. Етногенез та основні риси української ментальності: соціально-філософський контекст. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Філософські науки*. Вип.2 (90), 2021. С. 52–62.
35. Грицак Н., Грицак Л. Загальнолюдські цінності як компонент моделі сучасного суспільства. *Ціннісні орієнтири в сучасному світі: теоретичний аналіз та практичний досвід: збірник тез IV Міжнародної науково-практичної конференції (13-14 травня 2022 року, м. Тернопіль)*. Тернопіль: Вектор; ТНПУ імені В. Гнатюка, 2022. С. 38–40.
36. Гуманізм та антигуманізм у подоланні конфліктів сучасності: Матеріали XVIII всеукраїнської науково-практичної конференції студентів та аспірантів «Дні Науки» (22–23 квітня 2015 року, м. Київ). Укладачі: Мельниченко А. А., Виселко І. В., Пряміцин В. Ю., Комова Д. Ю. Київ: НТУУ «КПІ», 2015. 190 с. URL: https://fsp.kpi.ua/wp-content/uploads/2015/10/materiali_dninauki2015.pdf
37. Гуменюк Д. Аксіологічні виміри категорій «війна» і «мир». *Ціннісні орієнтири в сучасному світі: теоретичний аналіз та практичний досвід: збірник тез IV Міжнародної науково-практичної конференції, 13-14 травня 2022 року, м. Тернопіль*. ТНПУ ім.В.Гнатюка. Ред. кол.: Морська Н. Л., Литвин Л. М., Поперечна Г. А. Тернопіль: Вектор, 2022. С. 99–101.
38. Декарт Р. Міркування про метод, щоб правильно спрямувати свій розум і відшукувати істину в наука / пер. В. Андрущенко, С. Гатальської. Київ : ТанDEM, 2011. 101 с.
39. Дзьобань О. П. Розвиток ідей синергетики як нової парадигми у природничо-науковому і соціальному пізнанні. *Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого*. № 9, 2011. С.3–16.
40. Діалектика національно-громадянського і етнічного в українському соціумі : монографія / авт. кол.: Котигоренко В. О. (керівник, наук. ред.), Дегтеренко А. М., Калакура О. Я., та ін. Київ : Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2023. 640 с.

41. Джованні Піко делла Мірандола. Промова про гідність людини. Філософія. Хрестоматія: навчальний посібник / укладач Ткаченко Олександр Анатолійович. – 2-ге видання, виправлене і доповнене. Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2021. С. 146–155.
42. Діденко В., Табачковський В. Світогляд. *Філософський енциклопедичний словник*. Київ: Абрис, 2002. С. 569–570.
43. Донік О. Громадська благодійність в Україні в роки Першої світової війни. *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* 2005. № 9. С. 61–86.
44. Досягнення та перспективи синергетичних досліджень у вітчизняній гуманітаристиці. *Круглий стіл. Філософія освіти*. 2016. № 1 (18). С. 189–220.
45. Дудченко В. Духовні цінності в контексті соціокультурного розвитку сучасного українського суспільства. *Філософські обрії*. 2012. № 27. С. 60–69.
46. Дюркгайм Е. Первісні форми релігійного життя: тотемічна система в Австралії. Київ : Юніверс, 2002. 424 с.
47. Епікур. Листи. Основні думки. Фрагменти. / пер. з давньогр. П. Содомора. Київ : Апріорі, 2025. 104 с.
48. Євроатлантичний вектор України : національна доповідь / ред. кол. С. І. Пирожков, І. О. Кресіна, А. І. Кудряченко, Ю. С. Шемшученко та ін. Київ : Національна академія наук України, 2019. 328 с.
49. Європейська хартія місцевого самоврядування: Міжнародний документ від 15.10.1985. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036#Text
50. Євсєєв К. Історична та колективна пам'ять як феномен. *Наукові записки ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2026. Вип. 2 (64). С. 157–167.
51. Єрмоленко А.М. Людина як «незавершуваний проект історії» у суспільстві «ризиків і загроз» сучасної цивілізації. *Філософська антропологія та цивілізаційні виклики сучасності* : матеріали

- Міжнародної науково-практичної конференції XIV Шинкаруківські читання, 26 квітня 2019 р. / редкол.: Л. В. Губерський та ін. Київ : Знання України, 2019. С. 38–50.
52. Єрмоленко В. Безпека, справедливість, щастя: Володимир Єрмоленко розповів про три концепції суспільного договору. Онлайн-дискусія «Про суспільний договір». 16.06.2022. URL: <https://aspeninstitutekyiv.org/ideas/bezpeka-spravedlyvist-shchastia-volodymyr-iermolenko-rozpoviv-pro-try-kontseptsii-suspilnoho-dohovoru/>
53. Єфименко В. Щастя. *Філософський енциклопедичний словник*. Київ: Абрис, 2002. С. 729.
54. Зайцев М. Проблема європейських цінностей як загальнолюдських. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Філософія». 2025. № 28. С. 22–25.
55. Закон України «Про вищу освіту». URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>
56. Закон про зміни до Конституції щодо курсу на вступ в ЄС і НАТО набув чинності. Євроінтеграційний портал. 21.02.2019. URL: <https://eu-ua.kmu.gov.ua/novyny/zakon-pro-zminy-do-konstytuciyi-shchodo-kursu-na-vstup-v-yes-i-nato-nabuv-chynnostihhttps>
57. Закон України «Про засади державної політики національної пам'яті Українського народу» (Документ 4579-IX, чинний, поточна редакція – Прийняття від 21.08.2025). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4579-IX#Text>
58. Закон України «Про застосування англійської мови в Україні». Відомості Верховної Ради (ВВР), 2024, № 3, ст. 243. Документ 3760-IX, чинний, поточна редакція, прийняття від 04.06.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3760-IX#Text>
59. Закон України «Про оборону України» (зі змінами) № 1932-XII (1991, 6 груд.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text>

60. Закон України «Про освіту» (Відомості Верховної Ради, 2017, № 38 – 39, ст.380). Електронний ресурс. Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>
61. Закон України «Про основи національного спротиву» (зі змінами) № 1702-IX (2021, 6 лип.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-20#Text>
62. Закон України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» № 2834-IX (2022, 13 груд.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text>
63. Закон України «Про повну загальну середню освіту» (зі змінами) № 463-IX (2020, 16 січн.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text>
64. Зелена О. Динаміка настроїв студентської молоді в умовах війни щодо майбутнього України (за результатами соціологічного моніторингу). *Axis Europae*, 2025, 6, 164–175. URL: <https://surl.li/aofvmq>
65. Зелена О., Мірчук І. Вплив війни на громадянську позицію та геополітичні настрої студентської молоді в Україні. *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії*. 2022. Випуск 43. С. 264–274.
66. Зелена О., Мірчук І. Динаміка поглядів української молоді на майбутнє в час війни: кейс Дрогобиччини. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2024. № 48. С. 192–197.
67. Зязюн І. А. Аксіологічні орієнтири сучасної культури. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/3509/1/зязюн4.pdf>.
68. Індекс медіаграмотності українців: 2020–2025 (шоста хвиля). Детектор медіа. URL: <https://detector.media/infospace/article/248278/2026-03-13-indeks-mediagramotnosti-ukraintsiv-20202025-shosta-khvylya/>
69. Історико-культурна спадщина України під час російсько-української війни: колективна монографія / голов. ред. Н. Стішова; НАН України,

- Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського. Київ: ІМФЕ НАН України, 2026. 326 с.
70. Кабінет Міністрів України. Про затвердження Порядку організації та здійснення загальновійськової підготовки громадян України до національного спротиву (1443/2021) (зі змінами). 2021, 29 грудня. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1443-2021-%D0%BF#Text>
71. Кант І. Прологмени до кожної майбутньої метафізики, яка зможе виступати як наука. / пер. з нім. Івана Мірчука. Мюнхен : Український Вільний Університет, 2024. 324 с.
72. Кант І. Критика практичного розуму. Київ : Юніверс, 2004. 240с.
73. Калач В. Форми та рівні релігійної ідентичності: теоретико-методологічний аналіз. *Українська полоністика. Філософські дослідження*. 2018. Вип. 15. С. 31–40.
74. Карпович Б. Болонська система освіти: принципи, особливості та вплив на сучасний світ. URL: <https://www.karpaty.net.ua/bolonska-systema-osvity-pryncypy-osoblyvosti-ta-vplyv-na-suchasnyj-svit/>
75. Кизима В. Розвиток. *Філософський енциклопедичний словник*. Київ: Абрис, 2002. С. 555.
76. Київський міжнародний інститут соціології. Динаміка самооцінки щастя населення України (2001-2025) : аналітична записка. Київ, 2025. 12 с.
77. Клешня Г. М. Роль традиційних цінностей культури у суспільному розвитку інформаційної доби. *Вісник НАУ. Серія: Філософія. Культурологія*. 2019. № 1 (29). С. 135–140.
78. Коба В., Тарновська І., Власова В. Соціокультурна діяльність в Україні: урахування досвіду країн ЄС. *Актуальні питання гуманітарних наук*. Випуск 1(70). 2023. С. 22–29.
79. Козловець М. А. Феномен національної ідентичності: виклики глобалізації: монографія. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. 557 с. URL: https://eprints.zu.edu.ua/6217/1/kozlovez_monograf.pdf

80. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи / під. заг. ред. О. В. Овчарук. Київ : К.І.С., 2004. 112 с.
81. Кондратенко Олег. Криза східного вектора зовнішньої політики України. *Political Studies*. № 1 (3). 2022. С. 138–163.
82. Конституційний вимір українського цивілізаційного вибору: збірник наукових праць. Київський національний університет ім. Т. Шевченка. Київ, 2023. 210 с.
83. Концепція реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року. URL: <http://mon.gov.ua/activity/education/zagalnaserednya/ua-sch-2016>
84. Кордунян І. В. Принципи побудови локальної демократії в ЄС. *Країни практики децентралізації: досвід країн ЄС для України*: Матеріали науково-практичного круглого столу (Суми, 27 травня 2022 р.). Суми: Сумський державний університет, 2022. С. 17–20.
85. Костицький М. В. Про діалектику як методологію юридичної науки. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2012. № 1. С. 3–17.
86. Кравченко Д. Особистісна ідентичність: інтерпретація соціокультурних маркерів. *Філософські обрії*. 2015. № 34. С. 89–97.
87. Кремень В., Ткаченко В. Україна: ідентичність у добу глобалізації (начерки метадисциплінарного дослідження). Київ: Т-во «Знання» України, 2013. 471 с.
88. Крилова С.А. Краса людини в життєвих практиках культури. Досвід соціальної та культурної метаантропології і андрогін-аналізу : монографія. Видання 2-е, перероблене і доповнене. Київ : КНТ, 2019. 563 с.
89. Крилова С.А. Самореалізація жінки в культурі авторитарного та демократичного суспільства: аспекти філософської антропології й культурології. *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії*. 2022. Вип. 42. С. 71–75.
90. Культура історичної пам'яті: європейський та український досвід. / Ю. Шаповал, Л. Нагорна, О. Бойко та ін.; за заг. ред. Ю. Шаповала ; Нац. акад.

- наук України, Ін-т політ. і етнонац. дослідж. ім. І. Ф. Кураса. Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса, 2013. 598 с.
91. Лао-цзи. Дао Де Цзин. *Філософія. Хрестоматія*: навчальний посібник / укладач Ткаченко Олександр Анатолійович. – 2-ге видання, виправлене і доповнене. Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2021. С. 53 –60.
92. Леонтьєв І. О. Цивілізаційний вибір як фактор політичного життя сучасної України Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю «052–Політологія». Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса Національної академії наук України, Київ, 2022. 232 с.
93. Ливч Д., Шаіпова Ю., Костриба О. Що таке структурні фонди ЄС та що про них потрібно знати українцям. Українська правда від 10 травня 2023. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2023/05/10/7161350/>
94. Лімонченко В. Аудіовізуальна Європа: євроінтеграція у образах кіно. *Людинознавчі студії: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філософія»*. Дрогобич: Видавничий дім «Гельветика», 2022. Спецвипуск, присвячений євроінтеграційній тематиці. С. 83–97.
95. Ліпін М. В. Освіта і влада в соціально-культурних викликах інформаційного світу. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософських наук за спеціальністю 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії. Київський національний торговельно-економічний університет. Львівський національний університет імені Івана Франка. Київ, 2020. 412 с.
96. Лісовий В. Цінність. *Філософський енциклопедичний словник*. НАНУ. Інститут філософії ім. Г. С. Сковороди. Київ: Абрис. 2002. С.707–708.
97. Лук'янець В. С., Кравченко О. М., Озадовська Л В., Мороз О Я. Науковий світогляд на зламі століть: монографія. Київ : Парапан, 2006. 288 с.

98. Любивий Я. В. Базові та духовні цінності в добу військово-політичних криз. *Мультиверсум. Філософський альманах*. 2025. Випуск 1(181). Том 1. С. 22–34.
99. Лях В. В. Зміна патернів цінностей в контексті переходу від модерну до постмодерну. *Мультиверсум. Філософський альманах*. 2016. Випуск 5-6. С.3–17.
100. Мак-Люен М. Галактика Гутенберга: Становлення людини друкованої книги / пер. з англ. В. Самойленко, А. Галушка. Київ : Лабораторія, 2024. 384 с.
101. Малик І. Аксіометричні акценти сучасної державної молодіжної політики в Україні. 2021. *Грані*. Вип. 24(3). С. 25–32.
102. Матяж С. В., Березянська А. О. Класифікація цінностей та ціннісних орієнтацій особистості. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»*. Сер. : Соціологія. 2013. Т. 225. Вип. С. 27–30.
103. Методичні рекомендації щодо розроблення стандартів вищої освіти. Затверджені Наказ Міністерства освіти і науки України від 01.06.2017 р. № 600 (у редакції наказу Міністерства освіти і науки України від 30.04.2020 р. № 584. https://mon.gov.ua/storage/app/media/vyshcha/naukovo-metodychna_rada/2020-metod-rekomendacziyi.docx
104. Мисів Л. В. Особливості державного управління в сфері духовно-ціннісного розвитку українського суспільства: автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр.: спец. 25.00.02 «Механізми державного управління». Київ :, 2006. 20 с.
105. Михальченко М. Україна як нова історична реальність: запасний гравець Європи. Дрогобич–Київ : Відродження, 2004. 488 с.
106. Місцеве самоврядування як чинник стійкості тилу: Аналітична доповідь В. Г. Потапенко, В. О. Баранник, Н. В. Бахур та ін.; за ред. В. Г. Потапенка. Київ: НІСД, 2023. 54 с. URL: <https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep.2023.02>

107. «МУР vol. 1». 2022. URL: <https://moon.ua/ua/muzika/mur-avola1a.html>
108. МУР – Ти [Романтика] | Full Album. 2024. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=AHxhKPP6xAk>
109. Навчальний рік 2025: які зміни у освітній програмі очікують на школярів. «Українські національні новини» від 26 серпня 2025. URL: <https://unn.ua/news/navchalnyi-rik-2025-yaki-zminy-u-osvitnii-prohrami-ochikuiut-na-shkoliariv>
110. На сході України дедалі більше людей розмовляють українською. 2025. URL: <https://gwaramedia.com/na-shodi-ukraini-dedali-bilshe-lyudej-rozmovlyayut-ukrainskoyu-kmis/>
111. Національний класифікатор України: Класифікатор професій ДК 003:2010. –<https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/va327609-10>
112. Національний освітній глосарій: вища освіта / 2-е вид., перероб. і доп. / авт.-уклад. : В. М. Захарченко, С. А. Калашнікова, В. І. Луговий, А. В. Ставицький, Ю. М. Рашкевич, Ж. В. Таланова / За ред. В.Г.Кременя.– К. : ТОВ «Видавничийдім «Плеяди», 2014. 100 с.
113. Небрат В. Ціннісні орієнтири суспільства в час війни та повоєнної відбудови: історичний вимір. *Ціннісні орієнтири в сучасному світі: теоретичний аналіз та практичний досвід*: збірник тез IV Міжнародної науково-практичної конференції, 13-14 травня 2022 року, м. Тернопіль. ТНПУ ім. В. Гнатюка. Ред. кол.: Морська Н. Л., Литвин Л. М., Поперечна Г. А. Тернопіль: Вектор, 2022. С.12–15
114. Ніколаєць Ю. Історична пам'ять. *Діалектика національно-громадянського і етнічного в українському соціумі* : монографія / Котигоренко В. О. (керівник, наук. ред.), Дегтеренко А. М., Калакура О. Я. та ін. Київ : Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2023. С. 384–420.
115. Ніцше Ф. По той бік добра і зла. Генеалогія моралі / пер. з нім. А. Онишко. Львів: Літопис, 2002. 320 с.

116. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>
117. Нова українська школа: poradnik dla vchytelja. / під заг. ред. Бібік Н. М. Київ : ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2017. 206 с.
118. Нора П. Теперішнє, нація, пам'ять. Київ: Кліо, 2014. 272 с.
119. НУШ є важливою передумовою руху до ЄС, як і судова чи економічна реформи. URL: <https://zn.ua/ukr/EDUCATION/nush-je-vazhливоju-peredumovoju-rukhu-do-jes-jak-i-sudova-chi-ekonomichna-reformi-lisovij.html>
120. Огієнко І. Наука про рідномовні обов'язки. Львів: Фенікс, 1995. 46 с.
121. Олійник О. Д. Комодифікація як інструмент культурного виробництва. *Культурологічна думка*. 2020. № 18. С. 156–164.
122. Освіта України в умовах воєнного стану. Інноваційна та проєктна діяльність: Науково-методичний збірник / за загальною ред. С. М. Шкарлета. Київ-Чернівці : «Букрек». 2022. 140 с.
123. Оцінка громадянами ситуації в країні, бачення шляхів вирішення безпекових проблем (січень–лютий 2026 р.). Разумков Центр від 17 лютого 2026 року. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-bachennia-shliakhiv-vyrishennia-bezpekovykh-problem-sichen-liutyi-2026r>
124. Папаяні І. В., Рабуш Г. В. Бути або відчувати. Релігійна ідентичність українців в добу постмодерну (Соціологічний аналіз проблеми). 2012. URL: <https://ea.donntu.edu.ua/handle/123456789/8893>
125. Перелом: Війна Росії проти України у часових пластах і просторах минувшини. Діалоги з істориками. Кн. 2 / відп. ред. В. А. Смолій; упоряд. Г. В. Боряк, О. П. Ясь. Київ: Інститут історії України НАН України, 2022. 755 с.

126. Петасюк О. Загальнолюдські цінності та національний бекграунд: історичнокультурологічний аспект. Вісник Львівського університету. Серія: Філософсько-політологічні студії. 2019. Вип. 22. С. 183–188.
127. Пирожков С., Хамітов Н. Війна і мир в Україні: шляхи до реальної перемоги і розвитку. *Вісник НАН України*. 2022. № 9 (39). С.38–49.
128. Пирожков С., Хамітов Н. Цивілізаційна суб'єктність України: від потенцій до нового світогляду і буття людини. Науково-виробниче підприємство «Видавництво «Наукова думка» НАН України», 2020. 256 с.
129. Пирожков С. Цивілізаційний вибір України: Парадигма осмислення і стратегія дії. *Вісник НАН України*. 2017. № 6. С. 42–50.
130. Петрів О. Тяглисть української культури у мистецьких артефактах сьогодення. *Культурологічний альманах*. 2026. Випуск 2(18). С. 331–337.
131. Підлісний М. Проблеми аксіології та шляхи їх вирішення: монографія. Дніпро : Видавець Біла К.О., 2020. 164 с.
132. Платон. Філеб. / пер. з давньогр. П. Содомора.. Київ : Апріорі. 2026. 160 с.
133. Платон. Держава / пер. з давньогр. Д. Коваль. Київ : Основи, 2000. 355 с.
134. Погрібний А. «Я говорю українською»: наук.-метод. розробка на допомогу лектору-викл. нар. ун-ту українознавства. К. : Товариство «Знання» України, 2006. 164 с.
135. Поліщук Ю. Соціокультурні трансформації в сучасній Україні як об'єкт дослідження вітчизняних науковців. *Наукові записки ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2016. Вип. 2(82).
136. Поппер К. Відкрите суспільство та його вороги : у 2 т. / пер. з англ. О. Коваленко. Т. 1: У полоні Платонових чарів. Київ : Основи, 1994. 444 с.
137. Поппер К. Відкрите суспільство та його вороги : у 2 т. / пер. з англ. О. Коваленко. Т. 2: Спалах пророцтва: Гегель, Маркс та інші прогнозисти. Київ : Основи, 1994. 494 с.
138. Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в умовах

- воєнного стану і підготовки до набуття членства України в Європейському Союзі» від 12 грудня 2025 року № 1748. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1748-2025-%D0%BF#Text>
139. Прес-релізи та звіти Київського міжнародного інституту соціології. URL: <https://www.kiis.com.ua/?cat=reports&lang=ukr>
140. Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 01.04.2014 № 333-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80#Text>
141. Про схвалення Стратегії утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2023–2025 роках (1322/2023). 2023, 15 грудня. Постанова Кабінету Міністрів України. URL: <https://osvita.ua/legislation/other/90975/>
142. Публічне управління та адміністрування в умовах війни і в пост воєнний період в Україні: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. у трьох томах. 15–28 квітня 2022 р.:ред. колегія: І. Дегтярова, В. Куйбіда, П. Петровський та ін., уклад. Т. Мельник. Т.2. Київ: ДЗВО «УМО» НАПН України, 2022. 246 с.
143. П'янзін С. Д. Основи соціальної філософії: навч. посіб. Черкаси : Видавець Чабаненко Ю. А., 2014. 152 с.
144. Рацінгер Й. (Папа Бенедикт XVI). Цінності в часи перемін. Долання майбутніх викликів. /пер. з нім. О. Конкевича. Львів : Місіонер, 2006.168 с.
145. Радевич-Винницький Я., Іванишин В. Україна: від мови до нації. Дрогобич : Видавнича фірма «Відродження», 2025. 360 с.
146. Редькіна Г. Політичні цінності молоді в Україні: чи є трансформація? *Актуальні проблеми політики*. 2024. Вип. 73. С.84–88.
147. Рівень релігійності, конфесійний і церковний розподіл та міжцерковні відносини в українському суспільстві (листопад 2025р.). Результати

- соціологічного опитування, що проводилося соціологічною службою Центру Разумкова за підтримки Представництва Фонду Конрада Аденауера в Україні з 22 по 29 листопада 2025 року. Прес-реліз від 03 березня 2026. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/riven-religiinosti-konfesiinyi-i-tserkovnyi-rozpodil-ta-mizhtserkovni-vidnosyny-v-ukrainskomu-suspilstvi-lystopad-2025r>
148. Ролз Дж. Теорія справедливості /пер. з англ. О. Мокровольський. Київ: Основи, 2001. 822 с.
149. Рудницький С. Інтереси в категоріальному ряду «потреби» – «інтереси» – «цінності» – «ідеологія». *Політичний менеджмент*. № 3. 2012. С. 151–164.
150. Ручка А. Цінності та ціннісна зміна у сучасному суспільстві. URL: https://www.culturology.academy/wp-content/uploads/KD6_Ruchka.pdf
151. Ручка А., Наумова М. Динаміка ціннісних пріоритетів громадян України за період 1991–2016 рр. *Українське суспільство: моніторинг соціальних змін*. Київ: Ін-т соціології НАН України, 2016. Вип. 3 (17). С. 57–67.
152. Ручка А., Наумова М. Цінності і типи ціннісної ідентифікації в сучасному соціумі. URL: <https://i-soc.com.ua/assets/files/book/vorona/soc-mon-2013.pdf>
153. Рущенко І. Війна цивілізацій. Анатомія російсько-українського конфлікту. Київ : Києво-Могилянська академія, 2020. 436 с.
154. Рябчук М. Долання амбівалентності. Дихотомія української національної ідентичності – історичні причини та політичні наслідки : монографія. Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2019. 251 с.
155. Савчук О. В. Динаміка ціннісних орієнтацій української молоді. URL: https://sociology.knu.ua/sites/default/files/library/elopen/actprob16_60-67.pdf
156. Сідоркіна О. М. Методологічні засади дослідження сучасного духовно-інформаційного простору. *Вісник Національного авіаційного університету. Філософія. Культурологія*. 2018. № 1 (27). С. 79–82.

157. Сковорода Г. Повна академічна збірка творів / за редакцією проф. Леоніда Ушкалова. Харків-Едмонтон-Торонто: Майдан; Видавництво Канадського Інституту Українських Студій, 2011. 1400 с.
158. Скотна Н. Самовизначення особистості в цивілізаційному вимірі. *Молодь і ринок*. № 12 (107), 2013. С. 6–11.
159. Скотна Н., Козир І. Кордоцентричні виміри свободи в українській філософській традиції: від Г. Сковороди до І. Франка. *Людинознавчі студії: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філософія»*. 2026. Вип. 52. С. 216–230.
160. Скотна Н. Цивілізаційна модель особистості в епоху цифрової трансформації: філософсько-психологічний вимір. *Людинознавчі студії: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філософія»*. 2025. Випуск 51. С. 312–325.
161. Ставлення до окремих варіантів мовної політики в Україні. 2025. URL: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1555&page=1>
162. Стандарти та рекомендації щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти (ESG). URL: https://ihed.org.ua/wp-content/uploads/2018/10/04_2016_ESG_2015.pdf
163. Стасевська О. Система цінностей як основа буття сучасного українського суспільства. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*/ 2014. № 1 (20). С. 62–77.
164. Степико М.Т. Українська ідентичність: феномен і засади формування: монографія . Київ: НІСД, 2011. 336 с.
165. Стратегія розвитку культури в Україні на період до 2030 року. Схвалено Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 28 березня 2025 р. №293-р. Документ 293-2025-р, чинний, поточна редакція. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/293-2025-%D1%80#n19>

166. Стратегія розвитку медіаграмотності України до 2026 року. URL: <https://mcsc.gov.ua/news/strategiya-ministerstva-kultury-ta-informacziynoi-polityky-ukrayiny-z-rozvytku-mediagramotnosti-na-period-do-2026-roku/>
167. Судин Д. Як війна вплинула на нашу ідентичність, пам'ять та цінності. *Український тиждень*. 24 серпня 2022 року. URL: <https://tyzhden.ua/iak-vijna-vplynula-na-nashu-identychnist-pam-iat-ta-tsinnosti/>
168. Сурмін Ю. Ціннісні процеси пострадянського суспільства: методологічний аспект. *Збірник наукових праць НАДУ*. Київ : Вид-во НАДУ. 2003. Вип. 1. С. 87–98.
169. Тейлор Ч. Джерела себе : творення новочасної ідентичності: /пер. з англ. А. Васильченко. Київ : Дух і Літера, 2005. 691 с.
170. Ткалич М., Тищенко І., Мисів Л. Ціннісний портрет сучасних українців: нормативні ідеали, індивідуальні пріоритети, динаміка змін. *Psychological Journal*. 2019. Т. 5. № 8. С. 321–333.
171. Ткаченко О. Соціальна пам'ять як носій духовних основ традиції. *Людинознавчі студії: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. Серія «Філософія». 2011. № 24. С. 90–99.
172. Ткаченко О. Сучасність і традиція: історико-філософський аспект. *Роль філософських дискурсів в аналітиці проблем сучасності* : матеріали звітної наукової конференції викладачів та аспірантів кафедри філософії імені професора В.Г. Скотного ДДПУ імені Івана Франка. / гол. ред. В.С. Возняк. Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2021. С. 3–10.
173. Тойнбі А. Дж. Дослідження історії. Т. 1 / пер. В. Митрофанов, П. Таращук. Київ : Основи, 1995. 614 с.
174. Тойнбі А. Дж. Дослідження історії. Т. 2 / пер. В. Митрофанов, П. Таращук. Київ : Основи, 1995. 401 с.
175. Тоффлер Е. Третя хвиля / пер. з англ. А. Євса. Київ : Вид. дім «Всесвіт», 2000. 480 с.

176. Тьоніс Ф. Спільнота та суспільство / пер. з нім. Н. Комарова, О. Погорілий. Київ : Дух і літера, 2005. 262 с.
177. Україна 2022. Як не втратити свій шанс стати сильною державою. Доповідь Українського інституту майбутнього. 2022. 114 с.
178. Україна: шлях до консолідації суспільства: національна доповідь. Ред. кол.: С. І. Пирожков, Ю. П. Богуцький, Е. М. Лібанова, О. М. Майборода та ін. ; Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. Київ: НАН України, 2017. 336 с.
179. Україна як цивілізаційний суб'єкт історії та сучасності: національна доповідь. /редакційна колегія: С. Пирожков, В. Смолій, Г. Боряк та ін. Київ: Ніка-Центр, 2020. 356 с.
180. Українська культура: цивілізаційний вимір. /Я. С. Калакура, О. О. Рафальський, М. Ф. Юрій. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2015. 496 с.
181. Українське суспільство в умовах війни. Рік 2022: Колективна монографія. / С. Дембіцький, О. Злобіна, Н. Костенко та ін.; за ред. член.-кор. НАН України, д. філос. н. Є. Головахи, д. соц. н. С. Макеєва. Київ: Інститут соціології НАН України, 2022. 410 с. URL: <https://file.lib.in.ua/pdf/avtorskyi-kolektyv-ukrainske-suspilstvo-v-umovakh-viiny-2022.pdf>
182. Українське суспільство в умовах війни. Рік 2023. Колективна монографія: С. Дембіцький, О. Злобіна, Н. Костенко та ін.; за ред. член.-кор. НАН України, д. філос. н. Є. Головахи, д. соц. н. С. Макеєва. Київ: Інститут соціології НАН України, 2023. 343 с.
183. Формування цілісного соціокультурного простору України як складова консолідаційних національних стратегій : монографія. /О. С. Онищенко та ін.; відп. ред. О. С. Онищенко. Київ: НБУВ, 2022. 224 с.
184. Франкл В. Людина в пошуках справжнього сенсу. Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2025. 160 с.

185. Франко І. Двоязичність і дволичність // Франко І. Зібрання творів: у 50 т. Т. 31: Літературно-критичні праці (1897–1899). Київ: Наукова думка, 1981. С. 477–485.
186. Хамітов Н. В. Філософська антропологія: світовий та вітчизняний контексти. *Вісник НАН України*, 2021. № 5. С. 81–94.
187. Хамітов Н., Крилова С. Філософський словник. Людина і світ. Київ: КНТ, Центр навчальної літератури, 2007. 264 с.
188. Хамітов Н. Філософська антропологія як метаантропологія: метатеорія соціогуманітарного знання і філософія буденного, граничного та метаграничного буття людини. *Проблеми соціальної роботи: філософія, психологія, соціологія*. 2015. № 2. С. 27–41.
189. Цивілізаційний вибір України: парадигма осмислення і стратегія дії : національна доповідь. /ред. кол.: С. І. Пирожков, О. М. Майборода, Ю. Ж. Шайгородський та ін.; Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. Київ : НАН України, 2016. 284 с.
190. Цимбалюк В. Проблеми формування інституту інформаційної культури в теорії інформаційного права України. URL: <http://ndcpi.org.ua/jurnal/stat7.htm>
191. Ціннісні орієнтири в сучасному світі: теоретичний аналіз та практичний досвід: збірник тез IV Міжнародної науково-практичної конференції, 13-14 травня 2022 року, м. Тернопіль. ТНПУ ім. В. Гнатюка. Ред. кол.: Морська Н. Л., Литвин Л. М., Поперечна Г. А. Тернопіль : Вектор, 2022. 454 с., с. 38–40. URL: <http://dspace.tnpu.edu.ua/handle/123456789/25626>
192. Черниш Н. «Високий рівень стресу дивно поєднується з відчуттям щастя. Оце ніхто не може пояснити!» *Високий Замок*. 2023. № 26 (6205). С. 6–7.
193. Шайгородський Ю. Ж. Проблема цінностей у контексті сучасності до суспільної злагоди /упоряд. Ю. Ж. Шайгородський. Київ: Український центр політичного менеджменту, 2001. С. 114–118.

194. Шайгородський Ю. Ціннісні трансформації в період суспільних змін. *Соціальна психологія*. 2009. № 3. С. 86–94.
195. Шевель А. О. Філософський аналіз суспільного ідеалу. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2025. № 53. С. 112–116.
196. Шевчук Р. Методологія наукового пізнання: від явища до сутності. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2016. № 1 (11). С. 31–44.
197. Шостак В. Нова соціокультурна реальність України та світу: особливості та подальші перспективи. *Культурологічна думка*. 2021. Т. 19, № 1. С. 45–56.
198. Шосте загальнонаціональне опитування: мовне питання в Україні. (19 березня 2022). URL: <https://www.ratinggroup.ua/news/language-issue-in-ukraine-march-19th-2022>
199. Шпенглер О. Запад Заходу. Нариси морфології світової історії. Київ : Основи, 1998. 798 с.
200. Шульга М. Рідна мова. *Мала енциклопедія етнодержавознавства* / НАН України, Інститут держави і права ім. В. М. Корецького; редкол.: Ю. І. Римаренко (відп. ред.) та ін. Київ: Довіра; Генеза, 1996. С. 133.
201. Щастя і нещастя в житті українців у 2025 році: динаміка самооцінки щастя та динаміка досвіду стресових ситуацій. 2025. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1596&page=3>
202. 190EQF 2017 (Європейська рамка кваліфікацій). URL : <https://ec.europa.eu/ploteus/content/descriptors-page>
203. Assmann J. Cultural Memory and Early Civilization: Writing, Remembrance, and Political Imagination. Cambridge: Cambridge University Press, 2011. 312 p.
204. Azibayeva B., Matyzhanov K., Kaliyeva A. Cultural code as the quintessence of spiritual values of the nation: markers of transformation of ideological paradigms. *Scientific Herald of Uzhhorod University. Series Physics*. 2024. Vol. 55. P. 770–777.

205. Beck U. What Is Globalization? / transl. by Patrick Camiller. Cambridge : Polity Press, 2000. 180 p.
206. Call for papers: The Future of Higher Education – Bologna Process Researchers’ Conference. European University Association. 2025. URL: <https://www.eua.eu/news/member-and-partner-news/call-for-papers-the-future-of-higher-education-bologna-process-researchers-conference.html>
207. Consolidated versions of the Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union. *Official Journal of the European Union*. 2012. C 326. P. 1–390.
208. Debord G. The Society of the Spectacle. New York: Zone Books, 1994. 154 p.
209. Durkheim E. The Elementary Forms of Religious Life. /translated by Karen E. Fields. New York : Free Press, 1995. 464 p.
210. Dubrova O. The world as a global village. URL: <https://us.bdpi.org.ua/the-world-as-a-global-village.html>
211. Eisenstadt Sh. N. Multiple Modernities. *Daedalus*. 2000. Vol. 129. Vol. 1. P. 1–29.
212. European Commission. Erasmus+ funding programme. URL: https://commission.europa.eu/education/set-projects-education-and-training/erasmus-funding-programme_en
213. Erikson E. H. Identity: Youth and Crisis. New York: W. W. Norton & Company. 1968. 336 c.
214. Feddema R. Emancipation, modern Development and Action Research // The Complexity of Relationships in Action Research / ed. by B. Boog, H. M. J. Coenen, L. Keune, R. Lammerts. Tilburg : Tilburg University Press, 1998.
215. General Assembly. Sustainable Development 2015. Informal summary. United Nations Headquarters, New York. URL: <https://sustainabledevelopment.un.org/post2015/summit>
216. Giddens A. The Consequences of Modernity. Stanford : Stanford University Press, 1990. 186 p.

217. Habermas J. Moralbewußtsein und kommunikatives Handeln. Frankfurt am Main : Suhrkamp, 1983. 208 s.
218. Heidegger M. The Metaphysical Foundations of Logic Translated by Michael Heim. /Translated by Michael Heim. Indiana University Press. 1984. URL: <https://static1.squarespace.com/static/5e265eb50aee2d7e8a81ae69/t/6010a68819e38b46731fdd7a/1611703954010/The+Metaphysical+Foundations+of+Logic.pdf>
219. Held D., McGrew A. Globalization/Anti-Globalization. Cambridge : Polity Press, 2002. 152 p.
220. Helliwel J., Layard R., Sachs J., De Neve J.-E. (eds.). World Happiness Report 2023. New York : Sustainable Development Solutions Network, 2023. 160 p.
221. How Ukrainians assess NATO in 2026. 9 April 2026. Author: Центр «Нова Європа». URL: <https://neweurope.org.ua/en/analytics/yak-ukrayintsi-otsinyuyut-nato-u-2026-rotsi/>
222. ISCED (Міжнародна стандартна класифікація освіти, МСКО). 2011. URL : <http://uis.unesco.org/sites/default/files/documents/international-standard-classification-of-education-isced-2011-en.pdf>.
223. ISCED-F (Міжнародна стандартна класифікація освіти – Галузі, МСКО-Г). 2013. URL : <http://uis.unesco.org/sites/default/files/documents/international-standard-classification-of-education-fields-of-education-and-training-2013-detailed-field-descriptions-2015-en.pdf>
224. Jaspers K. Philosophie. Band II: Existenzerhellung. 5. Aufl. Berlin-Heidelberg- New York : Springer-Verlag, 1973. 470 s.
225. Jaspers K. The Origin and Goal of History. Taylor & Francis, 2021. 314 p.
226. Kluckhohn F., Strodtbeck F. Variations in Value Orientations. New York: Row, Peterson and Co., USA, 1961, 187 p.
227. Lotze H. Mikrokosmos. Ideen zur Naturgeschichte und Geschichte der Menschheit. Versuch einer Anthropologie. / hrsg. von N. Milkov. Hamburg : Felix Meiner Verlag, 2017. Bd. 1–3. 1594 s.

228. Maslow A.H. Motivation and Personality. New York City: Harper & Row, 1954. 394 p.
229. Murtoff Jennifer. Happiness. Encyclopaedia Britannica. URL: <https://www.britannica.com/topic/happiness>
230. Parsons T. The Social System. London : Routledge, 1991. 575 p.
231. QF EHEA 2018 (Рамка кваліфікацій ЄПВО). URL: http://www.ehea.info/Upload/document/ministerial_declarations/EHEAParis2018_Communique_AppendixIII_952778.pdf
232. Recommendation of the European Parliament and of the Council. of 18 December 2006 on key competences for lifelong learning (2006/962/EC). URL: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2006:394:0010:0018:en:PDF>
233. Rickert H. Kulturwissenschaft und Naturwissenschaft. Berlin : Celtis Verlag, 2013. 145 s.
234. Scheler M. Der Formalismus in der Ethik und die materiale Wertethik. Neuer Versuch der Grundlegung eines ethischen Personalismus. Hamburg : Felix Meiner Verlag, 2008. 740 s.
235. Schwab K.. The Fourth Industrial Revolution. Geneva: World Economic Forum, 2016. 172 p. URL: <https://www.weforum.org/stories/2016/01/the-fourth-industrial-revolution-what-it-means-and-how-to-respond/>
236. Smith A. D. National identity and idea of European unity. International Affairs. Cambridge. 1992. Vol. 68. № 1. P. 55–76.
237. Tatarkiewicz W. O szczęściu. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1985. 575 s.
238. Treaty of Lisbon. Amending the Treaty on European Union and the Treaty Establishing the European Community (2007/C 306/01). URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/treaty/lis/sign/eng>
239. TUNING – Tuning Educational Structures in Europe (Налаштування освітніх структур у Європі). URL: <http://www.unideusto.org/tuningeu>

